

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فصلنامه جامعه و سیاست

دوره اول، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

صاحب امتیاز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز

فهرست

- ❖ **علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی (با تأکید بر ظرفیت های معنا سازی به منظور کنترل رادیکالیسم سیاسی).....۱-۱۴**
فرهاد شناوری، مسعود جعفری نژاد، محمد کاظم کاوه پیشقدم
- ❖ **دولت های رانتیر و روند دموکراسی مطالعه موردی: کشورهای منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس.....۱۵-۳۴**
حجت مهکویی، مریم شعبانی، حسن باویر
- ❖ **سیاست گذاری راهبردی گردشگری مذهبی با تأکید بر رقابت پذیری شهرهای مقدس شیعیان جهان اسلام: نمونه موردی شهر مقدس کربلا).....۳۵-۵۲**
حیدر اطعیمه سرحان، امیررضا خاوریان گرمسیر، علی صادقی، مهسا کبیرزاده، زهرا حاجی قاسمی
- ❖ **بررسی و تحلیل عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر امنیت پایدار (مورد مطالعه شهرستان ایذه).....۵۳-۶۶**
حجت الله صادقی، حسین کوراوند، محمد تقی بوستان افروز
- ❖ **نقش فرهنگ ایثار و شهادت در اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی).....۶۷-۸۲**
حسن سلطانی
- ❖ **بررسی ویژگیهای شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی مبتنی بر خط مشیهای بیانیه گام دوم انقلاب..۱۰۲-۸۳**
سجاد جعفر نژاد پیر، ماهرخ لطف الهی حقی، رضا رستمزاده

Research Paper

The Causes of the Hegemonic Discourse of the Islamic Revolution (with Emphasis on Meaning-Making Capacities in Order to Control Political Radicalism)

Farhad Shenavari : PhD student in Political Science, Islamic Azad University, Shahreza Branch, Shahreza, Iran.

Masoud Jafarinezhad* : Assistant Professor of Political Science, Islamic Azad University, Shahreza Branch, Shahreza, Iran.

Mohammad Kazem Kaveh Pisghadam: Associate Professor, Political Science Department, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Received: 2023/06/15 PP: 1-14 Accepted: 2023/08/16

Abstract

The concern about the spread of violence and the emergence of social fluidity has turned the need for future research into a social need. The Islamic revolution has the capacity to transform the levels of studies related to social transformations. In this revolution, compared to other revolution and social movements, various dimensions of violence were at their lowest level. In this research, while examining the causes of the hegemonic discourse of the Islamic revolution and explaining the semantic capacities in it, it is attempted to identify and analyze the factors that reduce or increase violence in the most radical movement of recent decades in Iran. In this research, the discourse analysis method has been used to establish a meaningful relationship between independent and dependent variables and an effort has been made to present within the framework of Ayatollah Khamenei's theory of cultural engineering, while recognizing the factors affecting the reduction or increase of violence, the causes of the hegemonic discourse of the Islamic Revolution, and the development of a coherent program in a safe environment to carry out social changes. The conclusion of the research is that clinging to the native culture influenced by religious and national patterns can reduce the possibility of violence to a minimum while providing the necessary platform for the necessary changes and reforms in the structures of the political system. and social

Keywords: Hegemonic, Discourse, Semantic capacities, Articulation, Equivalence chain.

Citation: Shenavari, F., Jafarinezhad, M., Kaveh Pisghadam, M K.(2023). **The Causes of the Hegemonic Discourse of the Islamic Revolution (with Emphasis on Meaning-Making Capacities in Order to Control Political Radicalism)**. *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 2, Shiraz, PP 1-14.

* . **Corresponding author:** Masoud Jafarinezhad, **Email:** jafarinezhad@iaush.ac.ir, **Tel:** +98 9178122465

Extended Abstract

Introduction

Until now, there have been numerous and diverse research studies on the Islamic Revolution. However, the capacity for creating meaning and the role these studies play in the hegemonic discourse of the Islamic Revolution have received relatively little attention from experts. This issue is significant because Imam Khomeini (may Allah be pleased with him) managed to develop one of the most comprehensive ideologies in recent centuries in Iran by utilizing Quranic concepts and contextualizing them within the framework of the Islamic Revolution. This ideology encompassed elements of radicalism, which involved social transformations, the establishment of social stability, varying levels of violence, and it led to a movement that not only reshaped internal structures but also extended its influence to the region and had an impact on global dynamics.

This new doctrine was introduced to the world as the "cultural revolution" with the support and awareness of the masses. Its foundation was rooted in native culture and religious teachings. Due to the compatibility of the proposed models with the societal context, these models quickly captured the public's attention, creating a comprehensive alliance in Iran. This alliance united not only the people who were against the Pahlavi regime but also a significant number of individuals associated with that regime. They accepted the models put forth within the framework of the Islamic Revolution's discourse, standing together under the dominant banner of the Islamic Revolution against the Pahlavi regime.

Methodology

In this article, considering the method of gathering library materials, an attempt has been made to acquire data by extracting information from books and magazines. Subsequently, the historical-descriptive method and discourse analysis have been employed to investigate why the discourse of the Islamic Revolution became dominant in the secular world while describing the events that influenced the Islamic Revolution and the decade that followed. Employing the theoretical framework and

approaching the subject of study to describe and explain these phenomena is one of the most crucial aspects of any research.

Results and discussion

In this research, the tendency towards political radicalism is regarded as a potential factor contributing to violence in countries, implying a connection between radicalism and violence. Within this research, social changes are considered the norm for human society, with cultural characteristics and political affiliations shaping the trajectory of radicalism. According to this perspective, political radicalism is no longer an independent variable causing violence or irregularities; rather, it functions as a dependent variable influenced by various social elements, either aligning with societal interests or contributing to the proliferation of violence within societies.

The method of discourse analysis is inherently Western-oriented and follows the traditions of the West. This principle governs the approach to discourse with a degree of fluidity and relativism. For instance, a post-structuralist viewpoint, like the theory of discourse analysis, posits that meaning cannot be fixed definitively and forever; meanings are formed and established through convention, discussion, and debate, only to be ultimately challenged. This notion underscores the relationship between the text and the hypertext, as emphasized in discourse analysis.

Conclusion

The Islamic Revolution marked the most comprehensive and radical social movement in recent centuries in Iran. Several theoretical and practical elements within Imam Khomeini's militant discourse gave rise to this extensive movement, which had a profound impact on all socio-political structures. It challenged the 57-year rule of authoritarian nationalist discourse, which was rooted in Western-dependent modernization and made extensive efforts to eliminate it in the most convenient manner. Despite its inclusiveness, the semantic capacity of the revolution allowed it to achieve victory with minimal violence.

Regrettably, the proliferation of factionalism and power struggles influenced by Western elements has led to less emphasis on exploring the semantic potential of the Islamic Revolution's discourse. In an interview with Mohammad Hassanin Heikal, a renowned Egyptian writer and journalist in Noufal Loshatu, Imam Khomeini discussed the characteristics and fundamental causes behind the emergence of the Islamic Revolution. He stressed the importance of thinkers' efforts in elucidating the Islamic Revolution. In response to a question about the personalities and books that influenced him, Imam Khomeini mentioned, "Perhaps it can be said: in philosophy: Mulla Sadra, from the books of traditions: Kafi, from jurisprudence: Jawahir" (Khomeini, Vol. 5: 271).

In this context, Imam Khomeini skillfully constructed the discourse framework of the

Islamic Revolution by drawing from the essential teachings found in the Book of Genesis (the existential world), the Book of Compilation (the Holy Quran), and the Book of Self (the perfect individual). He established an evolutionary cycle of language formation and conceptualization, laying the groundwork for this discourse. This illustrates that the religious teachings and public culture in Iran possess untapped potential that, when actualized, can satisfy not only the spiritual needs but also the material requirements of society. Simultaneously, it creates a platform for fostering social movements that drive social progress, usher in changes and developments, and enable the realization of the goals articulated by Ayatollah Khamenei, including the Islamic revolution, the Islamic system, the Islamic state, the Islamic society, and the Islamic civilization.

فصلنامه جامع و سیاست

دوره ۱، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی (با تاکید بر ظرفیت‌های معناسازی به منظور کنترل رادیکالیسم سیاسی)

فرهاد شناوری: دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرضا، شهرضا، ایران.
مسعود جعفری نژاد: استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرضا، شهرضا، ایران.
محمد کاظم کاوه پیشقدم: دانشیار گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۵ صص ۱۴-۱ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۵

چکیده

دغدغه گسترش خشونت و بروز سیالیت اجتماعی نیاز به آینده پژوهی در این خصوص را به یک نیاز اجتماعی تبدیل کرده است. انقلاب اسلامی این ظرفیت را در خود دارد که سطوح مطالعاتی مربوط به دگرگونی‌های اجتماعی را متحول سازد. در این انقلاب، برخلاف دیگر انقلاب‌ها و جنبش‌های اجتماعی، ابعاد مختلف خشونت در پایین‌ترین حد خود قرار داشت. در این پژوهش تلاش می‌گردد، ضمن پرداختن به این سوال که علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی چه بود؟ ظرفیت‌های معنایی موجود در آن، عوامل کاهنده و یا فزاینده خشونت را در رادیکالیستی‌ترین حرکت دهه‌های اخیر در ایران شناسایی گردیده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. به نظر می‌رسد جایگاه فرهنگ در تحولات انقلاب اسلامی و استفاده بموقع امام خمینی (ره) از الگوها فرهنگی باعث هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی و کاهش سطوح مختلف خشونت گردید. در این راستا، از روش تحلیل گفتمان برای برقراری ارتباط معنا دار میان متغیرهای مستقل و وابسته استفاده شده و تلاش گردیده است تا در چارچوب نظریه مهندسی فرهنگی حضرت آیت الله خامنه‌ای، ضمن شناخت عوامل موثر بر کاهش یا افزایش خشونت، علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی و تدوین برنامه‌ای منسجم در بستری امن برای انجام تغییرات اجتماعی ارائه گردد. یافته تحقیق در نتیجه‌گیری بدین شرح است که تمسک به فرهنگ بومی متأثر از الگوهای مذهبی و ملی می‌تواند ضمن فراهم نمودن بستر لازم برای انجام تغییرات و اصلاحات مورد نیاز در ساختارهای نظام سیاسی و اجتماعی، احتمال بروز خشونت را به حداقل کاهش دهد.

واژه‌های کلیدی: هژمونیک، گفتمان، ظرفیت‌های معنایی، مفصل‌بندی، زنجیره هم ارزی.

استاد: شناوری، فرهاد؛ جعفری نژاد، مسعود؛ کاوه پیشقدم، محمد کاظم. (۱۴۰۲). **علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی (با تاکید بر ظرفیت‌های معناسازی به منظور کنترل رادیکالیسم سیاسی).** فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۲، شیراز، صص ۱-۱۴.

مقدمه

تاکنون پژوهش‌های متعدد و متنوعی پیرامون انقلاب اسلامی صورت گرفته است، ولی ظرفیت‌های معنا سازی و نقش آن‌ها در هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی کمتر مورد توجه صاحب‌نظران قرار گرفته است. این مسأله از این حیث حائز اهمیت است که امام خمینی (ره) توانست با بهره‌گیری از مفاهیم قرآنی و ارائه آن‌ها در ظرف زمانی انقلاب اسلامی، یکی از فراگیرترین مفصل‌بندی‌های سده‌های اخیر در ایران را ایجاد کرده و مولفه‌های حاکم بر رادیکالیسم که شامل تحولات اجتماعی، امنیت اجتماعی و سطوح مختلف خشونت است را به کنترل درآورد و حرکتی را پایه‌گذاری کند که نه تنها ساختارهای داخلی را دگرگون ساخت بلکه منطقه را درنوردید و بر معادلات جهانی تاثیر گذاشت. این دکترین جدید تحت عنوان انقلاب به سبک فرهنگی با آگاهی بخشی به توده‌ها به جهان ارائه گردید و بنیاد آن بر فرهنگ بومی و آموزه‌های دینی قرار گرفت. با توجه به همخوانی الگوهای مطرح شده با متن جامعه، این الگوها خیلی زود مورد توجه عموم قرار گرفت و اتحادی فراگیر را در ایران ایجاد کرد، بگونه‌ای که نه تنها آحاد مردم به همراه احزاب و گروه‌های مخالف رژیم پهلوی، بلکه تعداد قابل توجهی از افراد وابسته به این رژیم نیز الگوهای طرح شده در زنجیره هم‌ارزی گفتمان انقلاب اسلامی را پذیرفته و چون یدی واحد تحت لوای هژمونی انقلاب اسلامی در مقابل رژیم پهلوی ایستادند.

انتخاب روش و شیوه مواجهه با سیاست‌های اتخاذ شده برای فهم دقیق و درست معنا و محتوای آن‌ها یکی از دغدغه‌های جدی تئوری پردازان و محققان بوده و خواهد بود. در این مقاله با توجه به اینکه شیوه گردآوری مطالب کتابخانه‌ای است، تلاش شده است تا داده‌ها از طریق فیش برداری از کتب و مجلات گردآوری شود و سپس با استفاده از شیوه تاریخی-- توصیفی و با استفاده از روش تحلیل گفتمان، ضمن شرح حوادث موثر بر انقلاب اسلامی و دهه بعد از آن، چرایی هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی در دنیای سکولار مورد بررسی قرار گیرد. چگونگی استفاده از چارچوب نظری و حرکت به سوی پدیده مورد مطالعه در جهت توصیف و تبیین آن‌ها از مهمترین اقدامات در هر پژوهش است. معمولاً رهیافت‌ها متأثر از نیازهای اجتماعی یا به حیات گذاشته و تئوری پردازان بر اساس بوم زیست خود اقدام به نظریه پردازی می‌نمایند. در این راستا و با توجه به جایگاه فرهنگ و میزان اثرگذاری آن‌ها بر رخدادهای اجتماعی، بخصوص در قالب تغییرات اجتماعی، به نظر می‌رسد الگوی مهندسی فرهنگی مد نظر حضرت آیت الله خامنه‌ای بتواند بهترین چارچوب برای این موضوع باشد. در چارچوب این نظریه می‌توان با بهره‌گیری از گذشته تاریخی به نحوی فرهنگ بومی را در حوادث داخلی تبیین نمود. این الگو از آنجا که ملهم از آموزه‌های اصیل اسلامی است، به همین دلیل به هر دو بعد مادی و معنوی زندگی انسان نظر دارد. ایشان در راستای ساماندهی فرهنگی جامعه دینی، موضوع «مهندسی فرهنگی» را مطرح نموده و معتقدند که یکی از مهمترین تکالیف ما در درجه اول مهندسی فرهنگی کشور است؛ یعنی می‌بایست مشخص کنیم که فرهنگ ملی، فرهنگ عمومی و حرکت عظیم درونی و صیوروت بخش و کیفیت بخشی که اسمش فرهنگ است و در درون انسان‌ها و جامعه به وجود می‌آید، چگونه باید باشد؟ فرهنگ هدف کدام است؟ اشکالات و نواقص اش چیست؟ چگونه باید رفع شود؟ فرهنگ موجود کدام است؟ کندی‌ها و معارضاتش کجاست؟

در اینجا، مهندسی فرهنگی به معنای شناخت جایگاه فرهنگ و الگوهای فرهنگ بومی در هندسه معرفتی جامعه ایران است که جهت ایجاد زیرساخت‌ها و ساختارهای لازم برای سامان بخشیدن به نظام اندیشه، تفکرات و نظام رفتاری در سطح فردی و اجتماعی به کار می‌رود. در واقع، مهندسی فرهنگی فرآیندی است در جهت رسیدن به وضعیت مطلوب در آینده که بدون آن امکان تحقق آن وجود ندارد.

یافته‌های تحقیق

مهمترین وظیفه مولف در هر تحقیق، ادبیات مناسب و انتخاب روشی است که بتوان از طریق آن حرکت متغیرها را برای فهم دقیق مسائل و بررسی رفتار بازیگران ترسیم نمود. از طرف دیگر، هم سنخ بودن الگوی سرزمینی و روش بسیار حائز اهمیت است. اگر الگوهای فرهنگی و علقه‌های زیستی دارای تفاوت ماهوی با نظریه باشند، قطعاً مولف با مشکلاتی مواجه خواهد شد. در کتب یا مقالات نویسگانی چون ابراهامیان، همچنین تحلیل گروه‌های مارکسیستی و ... که روند تغییر و تحولات بخصوص در بحبوحه انقلاب اسلامی را مد نظر قرار داده‌اند، بحث انقلاب و یا رویکرد به مبارز خصوصاً در شکل مسلحانه را طرح کرده‌اند ولی در این پژوهش گرایش به رادیکالیسم سیاسی عامل بروز خشونت در کشورها قلمداد شده و انسان را بدین راه رهنمون می‌سازد که رادیکالیسم و خشونت همزاد هستند. در این پژوهش تغییرات اجتماعی برای جامعه بشریت به عنوان پیش فرض تعیین شده و گونه‌های فرهنگی و علقه‌های سیاسی است که سمت و سوی رادیکالیسم را ترسیم می‌کند. در این نگاه دیگر رادیکالیسم سیاسی متغیر مستقل نیست که عامل بروز خشونت و یا ناهنجاری‌ها باشد. بلکه متغیر وابسته است که بر اساس کارکرد عناصر مختلف اجتماعی در راستای منافع اجتماعی و یا در راستای گسترش خشونت در جوامع ایفای نقش می‌کند. روش تحلیل گفتمان ماهیتاً غرب محور است و بر اساس سنت حاکم بر غرب عرف مبناست و این اصل نوعی سیالیت و نسبی‌گرایی را بر رهیافت گفتمان

حاکم می‌سازد. به عنوان مثال، دیدگاه پسا ساختارگرایانه‌ای همچون نظریه تحلیل گفتمان بر آن است که نمی‌توان معنا را بدون ابهام و برای همیشه تثبیت کرد؛ معانی از طریق عرف، مذاکره و مجادله ساخته و تثبیت شده و در نهایت به چالش کشیده می‌شوند و این مسأله به معنای پیوند متن با فرامتن است که گفتمان بر آن تأکید دارد (Jorgensen & Phillips, 2013: 55). بنابراین، استفاده از این رهیافت در جوامع دینی می‌تواند با اشکالاتی مواجه باشد. ولی این مشکل ناشی از فرایندی تاریخی است. توضیحاً اینکه، در ایران هر پژوهشگر با دو دسته از عوامل روبروست:

(الف) الگوها و مولفه‌های متأثر از فرهنگ بومی

(ب) رسوبات بر جا مانده از دو قرن نفوذ غرب در ایران و القائات تئوری‌های غربی که به اشکال مختلف بازتولید می‌شوند. با توجه به تفاوت ماهوی در این دو دسته از عوامل، پیچیدن نسخه‌ای یکسان می‌تواند مشکلاتی را در پی داشته باشد. در این پژوهش برای عبور از این مشکل در کنار بهره‌گیری از تعاریف مختلف از اندیشمندان غرب چون فوکو، لاکلا و موفه،^۱ تعریفی بر گرفته از مبانی اسلامی طرح گردیده است. در این تعریف به تفاوت اساسی گفتمان در اسلام و لیبرالیسم توجه گردیده و تلاش شده است تعریف ارائه شده تفاوت دو دیدگاه را مد نظر قرار دهد. اسلام با توجه به وجود حقیقتی بنیادین که بر محور توحید می‌چرخد، مبنا گراست. ولی لیبرالیسم اعتقادی به حقیقت بنیادین ندارد. بنابراین، در این دیدگاه هیچگاه مبانی ثابت وجود ندارد و به همین سبب مفاهیم و مبانی می‌توانند به صورت دائم ایجاد یا تغییر ماهیت دهند. این دائم‌الانحلال بودن متأثر از عدم مبنا گرایی است. در اسلام با وجود اعتقاد به اصلی به نام توحید، مبنا گرا بودن یک اصل است، برخلاف لیبرالیسم که اعتقادی به حقیقت بنیادین ندارد؛ بنابراین ساختار آن دائم در حال انحلال و دائم در حال بازسازی است. این دو روند باعث می‌شود دو شکل از هویت ایجاد شود: یکی مبتنی بر حقیقتی بنیادین و دیگری که بسیار سیال و عرف مبنا می‌باشد. بنابراین می‌توانیم بگوییم که گفتمان یک فضای اسطوره‌ای و معنایی است که از طریق ایجاد فرایندی نشانه شناختی سعی بر شکل دادن به یک صورت‌بندی اجتماعی و ایجاد سلطه معنایی جدیدی دارد. این فضای اسطوره‌ای در لیبرالیسم بر سازوکارهای معنایی عرفی و در اسلام بر بنیاد ساز و کارهای معنایی قدسی استوار است.

ظرفیت‌های معنایی در گفتمان انقلاب اسلامی

حضرت آیت الله خامنه‌ای معتقد است در جامعه اسلامی دائماً باید صبرورت و تحول وجود داشته باشد، تا افراد در تزریقات بیگانه یا رسوبات گذشته، استحاله نشوند (Statements 4/3/1992). این صبرورت نیاز به ظرفیت‌های معنایی دارد که جامعه بتواند متناسب با حرکت تاریخی نیازهای تئوریک خود را برآورده سازد و اینکه، اسیر سیالیت و خشونت مندرج در رادیکالیسم سیاسی نشود. ایران اسلامی از دو منبع عظیم برخوردار است که امام خمینی توانست با بهره‌گیری متناسب از هر کدام در جای خود، زنجیره هم‌ارزی متناسب با باورهای مردم را ترسیم کند، این دو منبع عبارتند از: ۱- فرهنگ بومی ۲- آموزه‌های دینی.

فرهنگ بومی دارای تاریخی کهن است. در ادبیات کهن فارسی معانی زیادی برای فرهنگ بیان شده است، هرچند با توجه به خصوصیت محدود بودن جوامع در عهد باستان، واژه فرهنگ نیز دارای مفهومی محدود بوده است. البته صبرورت و حرکت در تعاریف ارائه شده از فرهنگ قابل مشاهده است. در خصوص معانی مختلف از فرهنگ در ادبیات فارسی می‌توان گفت که فرهنگ با (گاف فارسی) بر وزن فرهنگ به معنی علم و دانش، عقل، ادب، بزرگی، سنجیدگی، مرکب از فر (پیشاوند) بعلاوه هنگ از ریشه تنگ اوستائی به معنی کشیدن است. فرهنگ و فرهیختن در مفهوم مطابق با edure لاتین به معنی کشش و کشیدن است و نیز به معنی آموزش و تعلیم و تربیت می‌باشد. در پهلوی فرهنگ به معنی مختلفی، از جمله به معنای مادر کیکاووس شاه، درختی که در زمین خوابانیده و از جای دیگر سر بر آورده و همچنین کاریز آب آمده است. همچنین فرهنگ بر وزن شطرنج به معنی علم، فضل، عقل، ادب می‌باشد. ضمناً کتابی را گویند که مشتمل باشد بر لغات فارس (Zooelm, 1994: 41).

همانگونه که مشاهده می‌شود در ادبیات کهن فارسی تعبیر متعددی از فرهنگ ارائه گردیده است ولی باید توجه نمود با وجود سادگی و محدود بودن مفاهیم در این دوران، به فرهنگ به صورت عاملی نگریده می‌شود که نوعی پویایی را در بطن خود حمل می‌کند چنانکه استاد محمد تقی جعفری چنین عنوان می‌کند که «فرهنگ یعنی به فعل رساندن هر بالقوه‌ای حتی در فارسی داریم، شاخه‌ای را از درخت می‌آوردند و قسمتی از آن را زیر خاک می‌گذاشتند و نهال تازه‌ای درست می‌شد به آن فرهنگ می‌گفتند» (Ja'afari, 1994: 2) و منوچهر محسنی نیز معتقد است که فرهنگ مجموعه‌ای است که نسل به نسل انتقال می‌یابد، عناصر آن بر روی هم انباشته می‌شود، از محلی به محل دیگر نشر

¹ - Michel Foucault

² - Ernesto Laclau

³ - Chantal Mouffe

می‌یابد، دست به گزینش می‌زند، می‌تواند ابعاد تخصصی پیدا کند و در برخی پاره فرهنگ‌ها تقسیم می‌شود و بالاخره دستخوش بحران می‌گردد (Mohseni, 1989: 165).

در اندیشه اسلامی عامل فرهنگ جایگاه والایی دارد. امام خمینی در باره فرهنگ معتقد است که «بی شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هر چند جامعه در بعدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد، ولی [این جامعه] پوچ و پوک و میان تهی است. اگر فرهنگ جامعه‌ای وابسته و مرتزق از فرهنگ مخالف باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد. استقلال و موجودیت هر جامعه از استقلال فرهنگ آن نشأت می‌گیرد، و ساده اندیشی است که گمان شود با وابستگی فرهنگی، استقلال در ابعاد دیگر یا یکی از آن‌ها امکان‌پذیر است» (Imam Khomeini, Vol.15: 243) و شهید مطهری نیز معتقد است که جنبه‌های فرهنگی و معنوی جامعه به منزله روح جامعه است. همانطور که میان جسم و روح تاثیر متقابل هست، میان روح جامعه و اندام آن یعنی میان نهادهای معنوی و نهادهای مادی آن چنین رابطه‌ای برقرار هست. همانطور که سیر تکامل فرد به سوی آزادی و استقلال و حاکمیت بیشتر روح است، سیر تکامل جامعه نیز چنین است. یعنی جامعه انسانی هراندازه متکامل‌تر شود، حیات فرهنگی استقلال و حاکمیت بیشتری بر حیات مادی آن پیدا می‌کند. انسان آینده حیوانی فرهنگی است، نه اقتصادی ... بنابراین نظریه واقعیت انسانی، هرچند همراه و در تکامل حیوانی و مادی او رخ می‌نماید، به هیچوجه سایه و انعکاس و تابعی از تکامل مادی او نیست. خود واقعیتی است مستقل و تکامل‌یابنده، همانطور که از جنبه‌های مادی او اثر می‌پذیرد، در آن اثر می‌کند. تعیین‌کننده سرنوشت نهایی انسان، سیر تکاملی اصیل فرهنگی او و واقعیت اصیل انسانی او است، نه سیر تکاملی ابزار تولید (Motahhary, No date: 15).

اساساً آموزه‌های دینی در ایران از بالاترین ظرفیت معنایی برخوردار است؛ ولی متأسفانه این ظرفیت کمتر مورد استفاده قرار گرفته است. امام خمینی توانست با بالفعل ساختن قسمتی از این ظرفیت تاریخ ساز شود. خصوصیت اصلی این ظرفیت اتصال آن با نامتناهی است. از نظر امام علی علیه‌السلام انسان کامل به این جهت انسان کامل است که همه ارزش‌های انسانی در او رشد کرده و به حد اعلای رشد رسیده و هماهنگ رشد کرده است (Motahhary, No date: 28). امیرالمومنین در خطبه ۱۸ نهج البلاغه به عمق ظرفیت معانی قرآن اشاره و می‌فرماید: «قرآن، ظاهرش زیبا، و باطنش ژرف است. شگفتی‌هایش تمام نمی‌شود و اسرار نهفته آن پایان نمی‌پذیرد و تاریکی‌ها، جز با قرآن برطرف نشود»^۱ و ملاحظه کنید معتقد است که دنیا و شؤونات آن همان نیست که به نظر می‌رسد، بلکه اشاره به حقیقتی ورآی خود دارد که آن حقیقت نیز دارای حقیقتی دیگر تا اینکه به حقیقه الحقایق منتهی گردد و انسان در پایان سفرهای چهارگانه به درجه‌ای از وجود می‌رسد که ملکوت و حقیقت اشیاء را در درون خود مشاهده خواهد نمود و این اتحاد با مراتب هستی و عوالم عینی است که تأویل و نیل به حقیقت و باطن اشیاء را برای وی ممکن می‌گرداند، چه در نظر ملاحظه‌تأویل اشیاء همان باطن آن‌ها است که جزء ذات انسان گردیده و برای وی منکشف شده است (Bidhendi, 2004: No. 41) و بر همین اساس است که امام خمینی (ره) توانست با تشکیل چرخه تکاملی واژه‌سازی، گفتمان‌سازی و نهادسازی معانی و مفاهیم مورد نیاز انقلاب اسلامی را از درون متون دینی استخراج و آن را با نفوس انسانی پیوند دهد. این وصلت خجسته باعث شد تا همه احساس کنند بعد از قرن‌ها رفتارشان رنگ الهی گرفته است.

علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی

در این پژوهش تلاش شده است با استفاده از ساز و کارهای رهیافت تحلیل گفتمان از قبیل «دال مرکزی»^۲ «مفصل‌بندی»^۳ «غیریت‌سازی»^۴ و ... پلی بین متغیرهای مستقل و وابسته ایجاد گردد. ساخت‌های فکری و الگوهای فرهنگی در جامعه ایران با تاریخی وسیع و دینی آکنده از معرفت، دارای ظرفیت‌های گسترده‌ای است، مطمئناً در صورت شناخت کافی از این پتانسیل با یک برنامه‌ریزی صحیح می‌توان از ظرفیت‌های موجود جهت حل معضلات اجتماعی استفاده کرد. لذا، تلاش می‌شود بین ساخت‌های فکری و الگوهای فرهنگی، با چگونگی هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی رابطه معنا داری برقرار گردد. در اینجا ترسیم رابطه متغیرها بسیار مهم است. با توجه به نوع و تعداد متغیرها، باید نقش

^۱ - وَإِنَّ الْقُرْآنَ ظَاهِرُهُ أُنِيقٌ وَبَاطِنُهُ عَمِيقٌ، لَا تَفَنَى عَجَائِبُهُ وَلَا تَنْقُضِي غَرَائِبُهُ وَلَا تُكْشَفُ الظُّلُمَاتُ إِلَّا بِهِ

^۲ - Nodal point

^۳ - Articulation

^۴ - Alienation

متغیرها در بروز و ظهور حوادث را، آنهم در راستای فرضیه تحقیق، بررسی نمود. در این پژوهش وجود چهار متغیر قابل فرض است که عبارتند از متغیر مستقل، متغیر وابسته، متغیر تعدیل‌کننده و متغیر مداخله‌گر نقش آنه در کاهش خشونت را چنین می‌توان طرح کرد:

الف - عوامل فرهنگی متأثر از آموزه‌های دینی و فرهنگ سنتی به عنوان متغیر مستقل

ب - کاهش خشونت‌ها به عنوان متغیر وابسته

ج - عرصه بین‌الملل به عنوان متغیر تعدیل‌کننده

د - تئوری‌های وارداتی به عنوان متغیر مداخله‌گر

همچنین، تلاش شده است ضمن تشریح نقش دال مرکزی در ایجاد وحدت اجتماعی متأثر از پیام‌های دینی و ایجاد هژمونی گفتمانی، اثر گونه‌های فرهنگی در هدایت تغییرات، کنترل رادیکالیسم و کاهش خشونت نیز بررسی شود.

انقلاب اسلامی، رادیکالترین حرکت اجتماعی در قرون اخیر را در ایران، منطقه و شاید جهان شکل داد. در اینجا رادیکال به معنی رسیدن به ریشه لغت است. این لغت از انگلیسی میانه و ریشه فرانسوی دارد و از لغت radic یا radix به معنی ریشه، اساسی و پایه است و radicalism اصلی است که کاملاً ریشه است و دگرگونی کامل را طلب می‌کند (webster dictionary). همچنین بر اساس فرهنگ لغت آکسفورد، رادیکالیسم از ریشه بنیادین و اساسی و شخص یا اشخاصی را شامل می‌شود که طرفدار اصلاحات بنیادین و اساسی است و رادیکالیسم اعتقاد و باورهای است که مربوط به تحول بنیادین، اساسی و ریشه‌ای است (lerner dictionary).

برخی از مولفه‌های نظری و عملی در گفتمان مبارزاتی امام خمینی باعث شد تا این حرکت گسترده که تمامی ساختارهای سیاسی-اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده بود، با کمترین خشونت به ثمر رسد. ابتدا بهتر است نگاهی هر چند کوتاه به محیط پیرامونی و نوع مفصل‌بندی گفتمانی امام خمینی افکنده شود تا درک بهتری از راز هژمونیک شدن گفتمان امام خمینی و سقوط گفتمان شووینیسیم^۱-ناسیونالیسم^۲ در دوره پهلوی بیابیم. براساسی مهندسی فرهنگی در مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی بوسیله امام خمینی چگونه با بکارگیری کمترین میزان خشونت، رژیم را خلع سلاح کرد؟

ابتدا بهتر است نگاهی به زمانه بیفکنیم و ببینیم امام خمینی در کدام محیط و با چه ویژگی‌هایی حرکت خود را آغاز کرد. به اعتقاد جلال آل احمد، زمانه در آن عصر، زمانه‌ای بود که در آن همه آرمان‌ها نابود می‌شد تا راه برای ماشینی شدن کور باز شود. به اعتقاد وی دو دشمن ایدئولوژیک، یعنی آمریکا و شوروی با تمایلاتی مشترک در زمینه توسعه صنعت و تجارت امن با یکدیگر همکاری می‌کردند. یعنی، همه آن ایسم‌ها و ایدئولوژی‌ها راه‌هایی به عرش‌های ماشینی بودند. صنعت شوروی به همان اندازه صنعت سرمایه داری، آزمند است. شوروی دیگر رهبر انقلاب جهانی نیست. آل احمد معتقد است باید در مقابل این ماشینی شدن ایستاد. تنها عامل دفاع، فرهنگ اصیل اسلامی است. به نظر آل احمد، روحانیت به لحاظ تاریخی، آخرین برج و باروی مقاومت در قبال فرهنگ غرب است (Mirsepassi, 2010: 181). در سخنان آل احمد دو جریان خود‌نمایی می‌کند: اول، مردمانی که همه آرمان‌هایش به ویرانی‌ها گراییده و چرخ‌های مدرنیته‌ای که هر روز نسبت به قبل بیشتر بر سنت‌های فرهنگ بومی چنگ انداخته و حریم‌های عمومی و خصوصی مردم را نابود می‌کند و این روند نگرانی‌هایی را در اذهان ایجاد کرده است و دوم، خلقی که از همه ایسم‌ها خسته شده و تنها یک سنگر را فتح نشده می‌انگارد و به آن دل خوش کرده است. در این محیط، امام خمینی از درون تنها برج و باروی مانده از ده‌ها قرن مقاومت، سربرافراشت. وی برخلاف الگوی گفتمان در غرب که تلاش می‌کند هویت خود را در غیریت‌سازی از بیگانه بسازد، اولین مخاطبانش را جامعه اسلامی قرار داد، و در واکنش به تصویب معاهده کاپیتولاسیون^۳ یا همان حق قضاوت کنسولی، پس از ذکر شریف «انا لله و انا الیه راجعون»، فرمود:

"قلب من در فشار است. ایران دیگر عید ندارد، عید ایران را عزا کردند، ما را فروختند، استقلال ما را فروختند. ای ارتش ایران! من اعلام خطر می‌کنم. ای سیاسیون ایران! من اعلام خطر می‌کنم. ای بازرگان ایران! من اعلام خطر می‌کنم. ای علمای ایران! ای مراجع اسلام! من اعلام خطر می‌کنم. والله گناهکار است کسی که داد نزند، والله مرتکب کبیره است کسی که فریاد نکند. ای سران اسلام به داد اسلام برسید. ای علمای نجف به داد اسلام برسید" (Imam Khomeini, Vol. 1: 451).

امام خمینی در ادامه تلاش کرد با استفاده از هستی‌شناسی صدرایی، از درون کتاب تکوین (عالم وجودی)، کتاب تدوین (قرآن کریم) و کتاب نفس (انسان کامل)، متونی را استخراج کند و با پیوند این عناصر با تاریخ سراسر مبارزه شیعه، چیدمان مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی را شکل دهد. در اینجا وحدانیت، عدالت و مبارزه با ظلم که در آموزه قرآنی بر علیه استکبار چهره‌نمایی نمود، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. از

^۱ - Chauvinism (به فرانسوی) نوعی مپهن پرستی افراطی و ستیزه‌جو توأم با یک ایمان کور به برتری و شکوه ملی است.

^۲ - Nationalism (به فرانسوی) نوعی ملی‌گرایی است که هدف آن ارتقای منافع یک ملت عنوان می‌شود.

^۳ - Captulation

طرف دیگر، حاکمیت 57 ساله گفتمان ناسیونالیسم آمرانه که مبتنی بر نوسازی وابسته به غرب بود، تلاش مفراطی داشت تا هرچه بیشتر حوزه خود را گسترش دهد، ولی گویا تاریخش به پایان رسیده بود. میشل فوکو که در بحبوحه انقلاب، چندی در ایران حضور داشت و از نزدیک شاهد رخداد‌های انقلاب بود و در برخی موارد بهتر از دیگر شرق‌شناسان توانسته است ابعاد معنوی و سیاسی انقلاب اسلامی را تشریح کند، انقلاب ایران را از زاویه مباحث مدرنیزاسیون تحلیل می‌کند و معتقد است انقلاب ایران یک نه همگانی به نوسازی و مدرنیسم است. وی می‌گوید:

«احساس کردم که در رویدادهای اخیر، عقب مانده‌ترین گروه‌های جامعه نیستند که در برابر نوعی نوسازی بی رحم، به گذشته روی می‌آورند، بلکه تمامی یک جامعه و یک فرهنگ است که به نوسازی، که در عین حال کهنه پرستی است، «نه» می‌گوید. بدبختی شاه این است که با این کهنه پرستی، هم دست شده است. گناه او این است که می‌خواهد به زور فساد و استبداد، این پاره گذشته را در زمانی که دیگر خریداری ندارد، حفظ کند. آری نوسازی به عنوان پروژه سیاسی و به عنوان اساس دگرگون‌سازی جامعه در ایران به گذشته تعلق دارد... امروز در ایران، خود نوسازی است که سربار است. هدف رضا شاه از غصب تاج و تخت سه چیز بود: ملی‌گرایی، لائیسیتیه و نوسازی؛ اما پهلوی‌ها هیچ‌گاه نتوانستند به دو هدف اول برسند. کار ملی‌گرایی و لائیسیتیه هم بسیار دشوار بود؛ زیرا در واقع این مذهب شیعه بود که بنیاد اساسی آگاهی ملی را می‌ساخت. پس تنها می‌کنم که این قدر در اروپا از شیرین‌کامی‌ها و شوربختی‌های حاکم متحدی که از سر کشور کهن سالش هم زیاد است، حرف نزنید. در ایران آن که کهن سال است، خود شاه است. او پنجاه سال، صد سال دیر آمده است. امروز کهنه پرستی، پروژه نوسازی شاه، ارتش استبدادی او و نظام فاسد اوست. کهنه پرستی خود رژیم است» (Foucault, 1999: 19-21).

امام خمینی (ره) معتقد بود در تاریخ معاصر ایران، عوامل درونی یعنی روشنفکران غیرمذهبی، در برابر هجوم فرهنگی غرب خود را باخته‌اند و به دشمنان خارجی اسلام و ایران کمک فراوانی کرده‌اند. وی مفهوم خودباختگی آل احمد را برای توصیف ایرانیانی که اصالت خود را از دست داده‌اند در گفتمان خود گنجانید. از نظر امام (ره)، سبب این خودباختگی و بی‌اصالتی جدایی‌دیانت از سیاست بود که در مراحل اولیه اسلام آغاز شد و با وسایل استعمارگران تا آن زمان ادامه یافت (Imam Khomeini, 2012: 23). ایشان، همچون گفتمان چپ، مبارزه با امپریالیسم را در همین جهت تلاشی معقول برای رهایی و استقلال می‌دانست، اما با این تفاوت که در گفتمان امام خمینی این استکبار بود که جای امپریالیسم را گرفته بود. بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران در آغاز بر انگاره بیداری به عنوان عامل اصلی آگاهی سیاسی تأکید می‌کرد، یعنی همان چیزی که گفتمان چپ آنرا خودآگاهی می‌خواند، خودآگاهی سیاسی از نظر او وسیله‌ای برای دستیابی به عمل بود. ایشان به دفعات تأکید می‌کرد که رسالت پیامبران نه صرفاً بیان احکام، بلکه عملی ساختن احکام است (Vahdat, 2004: 236). بدینسان، درجایی که چپ‌ها، مذهب را عامل واپسگرایانه برای انجام عمل انقلابی می‌دانستند و عامل تخدیر توده‌ها می‌دانستند، درست در نقطه مقابل آن، امام خمینی (ره) توانست تفسیری به دست دهد که طبق آن می‌توان با داشتن الگوی فکری و مذهبی، انقلابی هم بود. فوکو در این خصوص چنین اظهار می‌دارد که همیشه از مارکس و افیون توده‌ها نقل قول می‌آورند؛ اما جمله‌ای که درست پیش از آن جمله وجود دارد و هرگز نقل نمی‌شود، این است که می‌گوید: «مذهب روح یک جهان بی روح است، پس باید گفت که اسلام در سال 1357 افیون مردم نبوده است، دقیقاً از آنرو که روح یک جهان بی روح بوده است» (Foucault, 2012: 61).

در این کشاکش تاریخی، امام خمینی (ره) توحید را دال مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی قرار داد تا بر اساس آیه شریفه «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»^۲ یک محور وحدت بخش بنا نماید. در اندیشه فردی که به نظریه ولایت فقیه جامه عمل پوشانید، دال مرکزی توحید سنگ بنای وحدت را در گسترده‌ترین شکل در جامعه فراهم می‌سازد و این دال با توجه به اندیشه یکتاپرستی ایرانیان در طول تاریخ، پلی بود که می‌توانست در اذهان عمومی پیوستگی ذهنی ایجاد کرده و بستر را برای گام نهادن در راه پیش رو هموار سازد. در قدم بعد، امام خمینی می‌بایست برای معنادار کردن وحدت، به نظم توجه می‌کرد. در این راستا، سه مرحله از نظم مد نظر قرار گرفت: نظم مذهبی، نظم اجتماعی و نظم سیاسی. در این سه نظم با تمسک به الگوی صدرایی رابطی انسان با خدا و دیگر انسان‌ها طرح گردید تا ضمن ورود به نظم اجتماعی و نظم سیاسی این شائبه نیز در اذهان از بین برود که اسلام تنها به رابطه انسان با خدا بسنده ندارد و برای حرکت انسان بر زمین و ارتباط با دیگر هموعان نه تنها علاقمند است بلکه برنامه دارد؛ ضمن اینکه در هر مرحله، گفتمانی جدید با دال‌های جدید در امتداد گفتمان اسلامی با دال مرکزی توحید، ارائه می‌گردید. امام خمینی (ره) برای حرکت متعالی خود برای پیوند میان نظم مذهبی با نظم‌های اجتماعی و سیاسی دال‌های عدالت، ظلم ستیزی، آزادی و ..... را در مفصل‌بندی گفتمانی انقلاب اسلامی قرار داد. ضمناً با نشر آیاتی چون «أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ»^۳ «وَشَاوَرَهُمْ فِي

^۱ - Modernization

^۲ - به رشته (دین) خدا چنگ زنی و به راه‌های متفرق نروید (آل عمران/۱۰۳)

^۳ - آموزش در بینشان به مشورت صورت می‌گیرد (شوری/۳۸)

الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»؛ «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ»^۱ و «فَبَشِّرْ عِبَادِ، الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ»^۲ در یک نبرد معنایی به ستیز با لیبرال دموکراسی پرداخت و عنوان کرد که اسلام همواره پاسخگوی نیازهای متنوع در هر عصر و زمانی است و اینکه دموکراسی واقعی فقط در اسلام یافت می‌شود و در مصاحبه با اوربانا فالاجی نویسنده و خبرنگار ایتالیایی، در پاسخ به اینکه چرا لفظ «دموکراتیک» از عنوان «جمهوری اسلامی» حذف شده است، می‌گوید:

«این کلمه دموکراسی که پیش شما اینقدر عزیز است، یک مفهوم مبینی ندارد؛ ارسطو یک جور معنی کرده، شوروی یک جور معنی کرده، سرمایه دارها یک جور معنی کرده‌اند و ما در قانون اساسی مان نمی‌توانیم یک لفظ مبهمی که هر کس برای خودش یک معنی کرده است، آن را بگذاریم» (Imam Khomeini, VOL. 10: 95).

با توجه به برداشت‌هایی که می‌توان از اسلام، شیعه و انقلاب اسلامی داشت، مراحل سه‌گانه‌ای را در امتداد با سه نظم مذهبی، اجتماعی و سیاسی می‌توان ترسیم نمود:

الف - گفتمان اسلامی با دال مرکزی توحید

ب - گفتمان شیعی با دال مرکزی امامت و عدالت

ج - گفتمان انقلاب اسلامی با دال مرکزی ولایت فقیه

در فرهنگ امام خمینی حوزه «گفتمان‌گونه‌گی» با مفهوم ارائه شده بوسیله تئوری پردازان غربی متفاوت است. در مفهوم غربی حوزه گفتمان‌گونه‌گی بوسیله تثبیت معنای یک نشانه در درون یک گفتمان از طریق طرد دیگر معنای احتمالی آن نشانه صورت می‌گیرد. از این رو یک گفتمان باعث تقلیل معنای احتمالی می‌شود. گفتمان تلاش می‌کند تا از لغزش معنایی نشانه‌ها جلوگیری کند و آن‌ها را در یک نظام معنایی یک دست به دام ببندد. معنای احتمالی نشانه‌ها را که در گفتمان طرد می‌شوند حوزه گفتمان‌گونه‌گی می‌نامند (Laclau & Mouffe: 1985: 111). حوزه گفتمان‌گونه‌گی در واقع معنایی است که از یک حوزه گفتمان سر ریز می‌شوند، یعنی معنایی که یک نشانه در گفتمان دیگری دارد یا داشته است ولی از گفتمان مورد نظر حذف می‌شود تا یک دستی معنایی در آن گفتمان حاصل شود. بنابر این، هر چیزی که از یک گفتمان حذف می‌شود و یا خارج از آن است، در حوزه گفتمان‌گونه‌گی قرار دارد (Jorgensen & Phillips, 2002: 28).

حوزه گفتمان‌گونه‌گی به شکلی که در مفهوم لاکلا و موفه طرح شد، با روح اسلام سازگار نمی‌باشد. شاید دلیلش آن است که انسان غربی در حرکتی افقی بر روی زمین، در تلاش است تا توأمان بر سایر انسان‌ها و طبیعت مسلط شود. ولی انسان در اسلام حرکتی عمودی را طی خواهد کرد تا به معبود برسد. در این طی طریق، هیچ دالی نمی‌تواند از گفتمان اسلامی جدا شده و به حوزه گفتمان‌گونه‌گی سرازیر شود. چرا که همه مفاهیم بر اساس کتاب تکوین (عالم وجودی)، تدوین (قرآن کریم) و نفس (انسان کامل) برای حرکت در سیرالی الله تدوین گردیده، و هر دال نقش ریسمان الهی را ایفا می‌کند که چنگ زدن به آن نجات بخش است و افراد و جوامع در یک سلسله مراتب ایمانی از این دال بهره می‌برند و هر شخص یا اجتماعی با استفاده از دال‌های متنوع‌تر، بهتر و بیشتر می‌تواند راه قرب الهی را طی کند، مانند شخصی که علاوه بر دال عدالت و رزق، به دال جهاد در راه خدا و یا دال سخاوت نیز اقدام می‌کند. به همین سبب، عدم استفاده از هر دال، غفلتی است از سوی انسان و مانعی است برای رسیدن به معبود. در اینجا «اتحاد شخص با هر مرتبه از هستی، موجب تحقق عینی آن مرتبه از هستی در درون او و نهایت انکشاف آن مرتبه از هستی برای وی خواهد شد» (Bidheni, 2004: Mofid's Letter). امام خمینی (ره) بر همین اساس و با استفاده از حکمت متعالیه این سیر صعودی را ترسیم کرد. وی در این مرحله از انقلاب دال عدالت و آزادی که در جامعه مهجور مانده بود را در مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی قرار داد و در کنار آن در «زنجیره هم ارزی» حمایت از مستضعفین، برابری و برادری و انقلاب به سبک فرهنگی با تاکید بر آگاه‌سازی توده‌ها را قرار داد. با این چیدمان، امام (ره) ضمن محروم کردن رژیم پهلوی از ابزار اصلی خود یعنی نیروهای نظامی برای استفاده از ابزار خشونت، دیگر گفتمان‌ها را به قبول هژمونی گفتمان اسلامی ترغیب کرد. امام (ره) در اینجا قدرت اسلام را به رخ رقبا کشید. در اینجا قدرت طبق نظر لاکلا و موفه، عبارت است از قدرت تعریف کردن و تحمیل این تعریف در برابر هر آنچه آن را نفی می‌نماید (Nash, 2011: 49) امام خمینی (ره) توانست با ارائه تعاریف جدید از مفاهیم مندرج در مفصل‌بندی و زنجیره هم ارزی گفتمان انقلاب اسلامی این تعاریف را جانشین تعاریف گفتمان‌های لیبرالیسم ملی‌گرا و سوسیالیسم نماید. عناصری چون توحید، برادری، برابری، مساوات، استقلال، آزادی، مبارزه

^۱ - با آنها مشورت نما، لیکن آنچه تصمیم گرفتی با توکل به خدا انجام ده (آل عمران/۵۹)

^۲ - در دین هیچ اجباری نیست و راه از بیراهه بخوبی آشکار شده است (بقره/۲۵۶)

^۳ - پس بشارت ده به آن بندگان من که به سخن گوش فرمایند و بهترین آن را پیروی می‌کنند (زمر/۱۷)

^۴ - Ghana Fallaci

^۵ - Field of discursivity

^۶ - Chain of equivalence

با استکبار، امت واحده و حمایت از مستضعفین خیلی زود قلوب توده‌ها را متوجه خود ساخت و این فرصتی بود برای امام تا با خارج کردن دال گفتمان چپ، که بر محور مبارزه با امپریالیسم به شیوه جنگ مسلحانه بود، را کنار زده و مبارزه با استکبار از طریق مبارزه فرهنگی با آگاه‌سازی ذهن عموم را جانشین کند، ضمناً گروه‌های کمونیستی نیز به این باور رسیده بودند که توان جذب توده‌های مردم را ندارند و مترصد آن بودند تا شاید بتوانند با استفاده از تاکتیک لنین در انقلاب روسیه، یعنی متوسل شدن به شورش‌های نظامی، قدرت را در دست گیرند.

گفتمان لیبرالیسم ملی گرا که دال مرکزی خود را آزادی قرار داده بود و در مفصل‌بندی گفتمانی خود برای قانون اساسی جایگاه ویژه‌ای قائل بود، اعتقاد داشت که رژیم پهلوی در چارچوب نظام مشروطه حرکت نمی‌کند و اعتنایی به قانون اساسی ندارد. زمانی که امام خمینی (ره) از اسلام سیاسی به عنوان یکی از اجزای گفتمانی خود یاد کرد و بحث آزادی را در زنجیره هم ارزی خود قرار داد، همچنین با استفاده از آیه «امرهم شورا بینهم» بحث مشارکت و از آیه «لا اکراه فی الدین» بحث آزادی، و همچنین از دیگر آیات و روایات بحث‌های برابری و برادری را ارائه کرد و این دال‌ها را در مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی قرار داد، ملی گراها خلع سلاح شدند. آن‌ها با توجه به گرایش توده‌های مردم به امام خمینی و برای ممانعت از طرد شدن در اجتماع، چاره‌ای جز پذیرش گفتمان اسلامی را نداشتند. آن‌ها گمان نمی‌بردند با سقوط حکومت پهلوی، نظامی بر اساس الگوهای دین اسلام در کشور مستقر شود. به زعم ایشان نیروهای مذهبی خالی از ظرفیت حکومت داری بودند.

از منظر تحلیل گفتمان لا کلا و موفه، اسلام سیاسی شیعه توانست با ایجاد شبکه‌ای از معانی، به تعریف، تبیین و مرکزیت‌یابی هویت دینی در فرایند انقلاب نایل شود و ضمن تحدید حصرهای گفتمانی، ایدئولوژی هویت ساز رقیب را به حاشیه براند (Nazari, 2008: 150). بدین سان امام خمینی توانست با تشکیل امت واحده هژمونی گفتمانی خود را در سرتاسر کشور گسترش دهد. در اینجا فرهنگ بومی به عنوان متغیر مستقل با تحت تاثیر قرار دادن دیگر الگوها ایفاگر نقش عمده‌ای در هدایت رادیکالیسم و کاهش سطوح مختلف خشونت در جامعه بود. علاوه بر متغیر مستقل، نمی‌توان از نقش عرصه بین‌الملل به عنوان متغیر مداخله‌گر غافل بود. بررسی حوادث نشان می‌دهد علاوه بر مسائل داخلی، محیط بین‌الملل نیز در کاهش خشونت‌ها موثر بوده است. البته در اینجا نقش امام خمینی به عنوان حکیمی آگاه از مناسبات بین‌الملل و نقش ایشان در استفاده بهینه از آن حائز اهمیت است. متغیر مداخله‌گر، متغیری است که از زمانی که متغیرهای مستقل شروع به تأثیرگذاری بر متغیر وابسته می‌کنند و تا زمان این تأثیرگذاری، ظاهر می‌شود. بنابراین، نوعی حالت موقت یا بعد زمانی برای متغیر مداخله‌گر وجود دارد. متغیر مداخله‌گر به عنوان تابعی از متغیر مستقل که در هر وضعیتی عمل می‌کنند، آشکار و ظاهر می‌گردد و به مفهوم‌سازی و تشریح تأثیر متغیر مستقل بر متغیر وابسته کمک می‌کند (Educational House of statistics and reseach method, 2015)

در ببحوجه انقلاب و در زمانی که انقلاب داشت به سرانجام خود نزدیک می‌شد. سران کشورهای امریکا، انگلیس، آلمان و فرانسه در 14 دی 1357 در جزیره گوادل‌وپ گرد هم جمع شدند تا در مورد انقلاب ایران و امکان سوء استفاده روس‌ها از بروز هرج و مرج در ایران بحث و مذاکره کنند. پروفیسور باری روبین، محقق معروف آمریکایی، درخصوص کنفرانس مذکور و تصمیمات آن می‌نویسد:

«رهبران سه کشور اروپایی موافق بودند که کار شاه دیگر تمام شده است. سخنانی که ژیسکاردستن بعد از همه ایراد کرد، مخصوصاً درباره این نکته خیلی قوی بود. او گفت اگر شاه بماند ایران دچار جنگی داخلی خواهد شد. مردم زیادی کشته خواهند شد و کمونیست‌ها نفوذ فوق‌العاده زیادی به دست خواهند آورد. نهایتاً مستشاران نظامی آمریکایی حاضر در صحنه در زد و خورد‌ها درگیر می‌شوند و این امر ممکن است زمینه دخالت روس‌ها را فراهم سازد. او در ادامه گفت آنچه اروپا احتیاج دارد، نفت ایران و ثبات منطقه است» (Yazdi, 1989: 96-97).

در پی این گفتگوها سران قدرت‌ها به این نتیجه رسیدند که امام خمینی نقشی کلیدی در کنترل نا آرامی‌ها دارد و چون امام در فرانسه بسر می‌برد، ماموریت به ژیسگاردستن رئیس جمهور وقت فرانسه داده شد تا با فرستادن نماینده‌ای با امام وارد گفتگو شود. از طرف فرانسه دو نفر مامور شدند تا با امام خمینی مذاکره کنند. این دو نفر خدمت رسیدند و به امام گفتند که آقای کارتر پیام رسانده که اوضاع ایران بسیار خطرناک و بحرانی است و منطقه هم منطقه حساسی است و شرایط هم شدیداً به سمت بحران پیش می‌رود و صلاح کشور و صلاح روند سیاسی و دموکراتیزه نمودن کشور این است که شما خودتان از دولت بختیار حمایت کنید و به افرادتان هم سفارش کنید که این چنین عمل کنند تا اوضاع آرام شود. تا پس از مدتی با سیستم انتخابات یا چیز دیگری در نهایت تکلیف حکومت در ایران معلوم شود و گرنه امکان دارد که ارتش دیگر نتواند تاب بیاورد و مجبور به دخالت شود و دخالتی هم که ارتش نماید منجر به خونریزی وسیع می‌شود. پس از دادن این پیغام، امام چنین پاسخ داد:

«من از آقای کارتر تعجب می‌کنم که یک آدم دموکرات که در یک کشور دموکرات دارد حکومت می‌کند باید به قانون پایبند باشد و اگر ایشان دموکرات هستند و پایبند قانون، چرا از ما مطالبه می‌کند که خلاف قانون عمل کنیم؟ ایشان مگر اطلاع ندارند که سلطنت شاه در ایران غیر قانونی است و مگر نمی‌داند که بختیار که شاه او را به نخست‌وزیری منصوب نموده است به همین دلیل پست و سمتش غیر قانونی است و او

توسط مجلسی رأی اعتماد گرفته است که آن مجلس هم اساساً غیر قانونی است... ایشان در ادامه گفتند که علاوه بر موارد ذکر شده آقای کارتر دارند ما را با سرنیزه تهدید می‌کنند. ما یک‌عمر است که زیر سرنیزه زندگی کرده‌ایم و ایشان اگر نگران ارتش ایران هستند، من به ایشان چنین توصیه می‌کنم که دست از ارتش ایران بردارند. اگر ارتش ایران احساس کند که دولت‌های خارجی پشت سرش نیست، اصلاً جرأت نمی‌کند که روبروی ملت ایران بایستد. از طرفی، بدنه ارتش ایران مسلمان است و سرباز این آب و خاک؛ هرگز رو در روی برادران و خواهران خویش نمی‌ایستد. بنابراین بهتر است ایشان در امور دخالت نکنند... ان‌شاءالله به زودی حکومت اسلامی در ایران سرکار می‌آید» (Tabatabaei, 1999: 7).

سخنان امام موحی از تردید در گروه تصمیم‌گیران داخلی و خارجی ایجاد کرد. در این زمان امام توانست با گسترش هژمونی گفتمانی خود علاوه بر بی طرف‌سازی قشر زیادی از نظامیان، گروهی را نیز تحت هژمونی گفتمانی خود در آورد. کار به آنجا رسید که در 19 بهمن 1357 (1979/2/8) تعداد زیادی از همافران و افسران نیروی هوایی در مقابل امام رژه رفتند. اینجا بود که همگان دریافتند که کار رژیم پهلوی تمام است و رژیم پهلوی با کمترین مقاومت سقوط کرد، چرا که دیگر کسی برای رژیم باقی نمانده بود که در مقابل خیل عظیم مردم مقاومت کند. در این پژوهش تلاش شده با استفاده از ساز و کارهای رهیافت گفتمان از قبیل دال مرکزی، مفصل‌بندی، غیریت‌سازی و ... پلی بین متغیرهای مستقل و وابسته ایجاد گردد. ساخت‌های فکری و الگوهای فرهنگی در جامعه ایران با تاریخی وسیع و دینی آکنده از معرفت، دارای ظرفیت‌های گسترده‌ای است؛ مطمئناً در صورت شناخت کافی از این پتانسیل با یک برنامه‌ریزی صحیح می‌توان از ظرفیت‌های موجود جهت حل معضلات اجتماعی استفاده کرد. در این پژوهش تلاش گردید بین ساخت‌های فکری و الگوهای فرهنگی و رادیکالیسم سیاسی رابطه معنا داری برقرار شود.

در اینجا ترسیم رابطه متغیرها بسیار مهم است. همچنانکه قبلاً ذکر آن رفت، اگر به چهار نوع متغیر قائل باشیم، یعنی متغیر مستقل، متغیر وابسته، متغیر تعدیل‌کننده و متغیر مداخله‌گر، برخی ویژگی‌ها در الگوهای فرهنگی متأثر از فرهنگ بومی مانند وحدت، برادری، برابری، مهربانی بایکدیگر و ... به عنوان متغیر مستقل تأثیر معناداری بر متغیر وابسته یعنی کنترل رادیکالیسم، کاهش خشونت‌ها و قرار دادن تغییرات در بستری مناسب در ایران می‌گذارد. این تأثیرگذاری باعث می‌شود، در انقلاب اسلامی با وجود گستره تغییرات و رژیمی تا بن دندان مسلح و حمایت همه جانبه استکبار جهانی از رژیم پهلوی، پیروزی انقلاب اسلامی با کمترین سطح از خشونت اتفاق بیفتد. برخی معتقدند متغیر عرصه بین الملل نیز در کاهش خشونت بی تأثیر نبود، چون آمریکایی‌ها هراس داشتند در صورت گسترش خشونت‌ها در ایران، روس‌ها با استفاده از مفاد قرار داد مودت 1921 وارد ایران شوند. به همین سبب پروژه کودتا را خیلی محافظه کارانه پیش بردند و همچنانکه قبلاً اشاره گردید، در این شرایط بود که امام خمینی ضمن تفوق بر مناسبات عرصه بین‌الملل، از آن بهره گرفت و دشمن را خلع سلاح کرد. در اینجا توجه به متغیر عرصه بین‌الملل و نقش امام خمینی در استفاده بهینه از آن، به عنوان متغیر مداخله‌گر قابل اعتناست.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

انقلاب اسلامی فراگیرترین و رادیکالترین حرکت اجتماعی را در قرون اخیر در ایران شکل داد. برخی از مولفه‌های نظری و عملی در گفتمان مبارزاتی امام خمینی باعث شد تا این حرکت گسترده که تمامی ساختارهای سیاسی - اجتماعی را تحت تأثیر قرار داد، حاکمیت ۵۷ ساله گفتمان ناسیونالیسم آمرانه که مبتنی بر نوسازی وابسته به غرب بود و تلاش مفرطی داشت تا هرچه بیشتر حوزه خود را گسترش دهد را به راحت‌ترین شکل از صحنه هستی پاک کند. ظرفیت معنایی انقلاب باعث شد تا با وجود فراگیری، انقلاب اسلامی با حداقل خشونت پیروز شود. متأسفانه، گسترش جناح‌بندی‌ها و بازی‌های قدرت بر اساس مولفه‌های غربی باعث شده است، به ظرفیت‌های معنایی گفتمان انقلاب اسلامی کمتر توجه شود. امام خمینی در مصاحبه‌ای که با محمد حسینی هیکل، نویسنده و روزنامه‌نگار معروف مصری در نوفل‌لوشاتو، راجع به بیان ویژگی‌ها و علل اساسی شکل‌گیری انقلاب اسلامی و ضرورت تلاش اندیشمندان در تبیین انقلاب اسلامی، در پاسخ به این سوال که چه شخصیت‌هایی غیر از رسول اکرم (ص) و امام علی (ع) و کدام کتاب‌ها، به جز قرآن، شما را تحت تأثیر قرار داده‌اند، چنین عنوان کرد که «شاید بتوان گفت: در فلسفه: ملاصدرا، از کتب اخبار: کافی، از فقه: جواهر» (Khomeini, Vol. 5: 271). در اینجا امام خمینی توانست با استفاده از دال‌های مورد نیاز خود از کتاب تکوین (عالم وجودی) و کتاب تدوین (قرآن کریم) و کتاب نفس (انسان کامل) و با ایجاد چرخه تکاملی واژه‌سازی و مفهوم‌پردازی، معماری گفتمان انقلاب اسلامی را پایه‌ریزی کند. این می‌رساند که آموزه‌های دینی و فرهنگ عمومی در ایران دارای پتانسیل‌هایی است که در صورتی از بالقوه به بالفعل تبدیل شود نه تنها نیازهای معنوی بلکه نیازهای مادی جامعه را بر طرف می‌سازد. ضمناً بستری فراهم می‌شود تا حرکت اجتماعی برای سیروریت اجتماعی و بروز تغییر و تحولات فراهم گردد و جامعه بتواند به اهداف تعیین شده حضرت آیت الله خامنه‌ای، یعنی انقلاب اسلامی، نظام اسلامی، دولت اسلامی، جامعه اسلامی و تمدن اسلامی دست یابد.

References

- ❖ Bidhendi, M. (2004). Reviewing and analyzing the semantics of interpretation and its epistemological validity in Mulla Sadra's thought. *Nameh – e – Mofid*, 41.
- ❖ Educational House of Statistics and Research Method. (2015). *Variable and its types*.
- ❖ Foucault, M. (1999). *What dreams do Iranians have in their heads?* (H. Masoumi Hamadani, Trans.). Tehran: Hermas publication.
- ❖ Foucault, M. (2012). *Iran, the soul of the soulless world*. (N. Sarkhosh & A. Jahandideh, Trans.). Tehran: Ney publication.
- ❖ Imam Khomeini. (1982). *Sahifeh-e-Noor*, Vol. 1. Tehran: Ershad Publication.
- ❖ Imam Khomeini. (1982). *Sahifeh-e-Noor*, Vol. 10. Tehran: Ershad publication.
- ❖ Imam Khomeini. *Sahifeh-e-Noor*, Vol. 15. Tehran: Ershad publication.
- ❖ Jafari, M. T. (1994). The unity of the Hoze and The university. *Naba*, 14(1), January-February.
- ❖ Jorgensen, M., & Phillips, L. (2013). *Theory and Method in Discourse Analysis* (H. Jalili, Trans.). Ney publication.
- ❖ Mirsepasi, A. (2010). *A Reflection on Iranian Modernity*. Tehran: Moaser publication.
- ❖ Mohseni, M. (1989). *Introduction to Sociology*. Tehran: Eshragh publication.
- ❖ Motahhari, M. (No date). *Qom*. (First Ed.) Sadra publication.
- ❖ Motahhari, M. (No date). *Qom*. Sadra publication.
- ❖ Nash, K. (2001). *Contemporary Political Sociology* (M. Delforouz, Trans.). Tehran: Kavir publication.
- ❖ Nazari, A. (2008). *The Discourse of Identity and the Islamic Revolution of Iran*. Tehran: Shabak publication.
- ❖ Oxford Advanced Learner Dictionary of Current English.
- ❖ Tabatabaei, S. (1999). *Socio-Political Memoirs of Dr. Sadegh Tabatabaei*, Vol. 3.
- ❖ Vahdat, F. (2004). *Iran's Confrontation with Modernity*. Tehran: Ghoghnoos publication.
- ❖ Webster New Collegiate Dictionary.
- ❖ Yazdi, E. (1989). *Last Efforts in Last Days*. Tehran: Ghalam publication.
- ❖ Zoo'elm, A. (1994). *Introduction about Culture*. *Fasnameh Farhang Omoomi*, 5(winter).

Journal of Society and Politics

Vol 1, No 2, Summer 2023

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

Online ISSN:2981- 1236

Research Paper

Rantyr Government and the Democratic Process (Case Study: The Countries Geopolitical Region Persian Gulf)

Hojat Mahkouei*: Department of Geography, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

Maryam Shabani: Assistant Professor of Political Science, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

Hasan Bavir: PhD in Political Geography, Islamic Republic Broadcasting Organization, Lorestan, Iran.

Received: 2023/05/24 PP 15-34 Accepted: 2023/08/24

Abstract

One of the issues that is a major concern for countries in governance in this century, also called the third millennium, is the discussion of democracy. Today, democracy is recognized as one of the ways of government, which has a great ability to meet the demands of segments and groups living in a territorial territory. In Gulf countries with huge oil and gas energy reserves, the process of establishing democracy has been influenced by oil rents and the economy of oil sales. These countries are mainly referred to as rentier states. This article examines the effects of oil rents on the process of democracy and its establishment in the Persian Gulf countries in a descriptive - analytical way and using library resources and internet resources. The results show that in the Gulf countries, which are rich in oil and gas sales and huge reserves of this type of energy, the money from the sale of these resources has challenged the process and the establishment of democracy.

Keywords: Rantyr Government, Oil Rents, Democracy, the Persian Gulf Countries.

Citation: Mahkouei, H., Shabani, M., Bavir, H.(2023). **Rantyr Government and the Democratic Process (Case Study: The Countries Geopolitical Region Persian Gulf)**. *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 2, Shiraz, PP 15-34.

*. **Corresponding author:** Hojat Mahkouei, **Email:** hojat_59_m@yahoo.com, **Tel:** +98 9177047435

Extended Abstract

Introduction

The geostrategic and geopolitical region of the Persian Gulf, like other regions in the Middle East, such as the Caucasus region, north Africa, has not been spared from the factors that create divergence and challenge between countries. The region has been the focus of regional governments and powers for numerous reasons and unique natural, human and generally geographical characteristics that are itself influenced by its political geography, and has created actions and interactions between the countries of the region and other countries. The countries of this region, except Iran, are all Arabs and have almost the same structure in terms of cultural and social characteristics. But they differ somewhat in political and economic structure. For example, Iraq has a presidential structure and Saudi Arabia has a kingdom structure. The UAE is also one of the richest countries in the world, while Oman is one of the third world countries. What is common in all the Gulf countries is the issue of oil rents and the economy relying on oil and gas sales. In these countries, the sale of oil and gas and the money from these resources has caused the leaders of the countries in the region to somehow consider themselves unnecessary to the people. In fact, what in countries like Denmark considers its government to be dependent on the people and people gain their citizenship rights by paying taxes in the Gulf countries, the government officials see themselves as exempt in this matter by relying on oil rents. What the purpose of this article is to examine the process of democracy and its establishment in the countries of the region. But in these countries, oil rents have created challenges.

Methodology

This article examines the effects of oil rents on the process of democracy and its establishment in the Persian Gulf countries in a descriptive - analytical way and using library resources and internet resources.

Results and discussion

It can be said that the idea that the most important obstacle to the expansion of democracy in the world is the people of

authoritarian countries does not seem rational at all. The problem is the ruling elite in these countries who have taken over government power. In many of these authoritarian regimes, the logic of government with the help of oil rents is not to provide public interest and increase the level of growth and improve the welfare of the people. To maintain their power, they only think about ensuring the interests of small groups such as the military, the secret police, the supporters and the breastfeeding and the members of the only existing party. Countries such as Bahrain, Oman, Qatar, Saudi Arabia and the United Arab Emirates, which are oil-rich countries, do not have institutionalized political parties. In Saudi Arabia the King has absolute power, and in Bahrain Sheikh Isa bin Salman Al Khalifa dissolved the " National Assembly " in 1975 under the pretext of ending its involvement in governing affairs. Oman has no new constitution or judicial organization. The power of legal and administrative jurisprudence is in the hands of the Sultan, and all officials are appointed by him. Qatar is a kind of absolute Kingdom. Amir is at the head of the country, he brings the Cabinet to work and he himself holds the position of Prime Minister. Has an advisory council but does not have a legislative assembly. In these countries, there is no sign of contemporary democratic political institutions. Although there was internal pressure in some of these countries during the 1980s to create democracy, this issue was raised more broadly after the 1991 Gulf War and the end of the Cold War in the Middle East. The changing political climate of the world, the collapse of the Soviet Union and the inefficiency of state economies led to some political reforms, but not in all countries in the region. Today, economic relations and economic development of countries take place in various ways. Oil money earned in oil-rich countries has always led these countries to monopoly and ignore other potentials and resources. On the other hand as it turns out without communication and communication life is not possible with comfort and well being; Although in this material world, countries are not equal in terms of culture and civilization, the advancement of Science and technology has diminished this difference in establishing

relations between countries and made it possible for any communication. It's also up to countries, people and their rulers to figure out how to make the most of this advancement of Science for a better and more desirable life.

Conclusion

The study examined democracy and the role of oil rents on the process of establishing democracy in the Persian Gulf countries, and according to the hypothesis that was examined, the results show that in establishing oil rents democracy, which is provided to the governments of the oil-rich Gulf countries, instead of using the money from it, they turn to creating groups and parties in line with partisan views and suppressing dissent and avoid meeting national needs and interests. In the Persian Gulf countries that live on the basis of oil wealth, the establishment of democracy is

influenced by oil rents; in Iran, the people of Iran have experienced various political, economic developments during their historical ups and downs, which have been a model of government for other parts of the world at some point in history, and in other times they have superior governments dependent on foreign elements and forces. The income of these rentier countries is not through traditional domestic taxes and economic programs, which are often not associated with public requests for political reform and Orbital law, but through foreign sources such as stocks, leases or oil exports. Rich oil countries are by no means under pressure to become Democrats. The state distribution of goods and services (allocation of oil revenues to Public Welfare) meets social needs, and therefore the government does not need to form trade unions, other political parties.

فصلنامه جامعه و سیاست

دوره ۱، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

دولت‌های رانتیر و روند دموکراسی مطالعه موردی: کشورهای منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس

حجت مهکویی^۱: گروه جغرافیا، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

مریم شعبانی: استادیار علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

حسن باویر: دکتری جغرافیای سیاسی، سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی، لرستان، ایران.

دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۲ صص ۳۴-۱۵ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۲

چکیده

یکی از موضوعاتی که برای کشورها به عنوان یک دغدغه اصلی در امر حکومت‌داری مطرح است در قرن حاضر که هزاره سوم نیز نامیده می‌شود بحث دموکراسی می‌باشد. امروزه دموکراسی به عنوان یکی از شیوه‌های حکومت، که قابلیت زیادی در بر آوردن خواسته‌های اقشار و گروه‌های ساکن در یک قلمرو سرزمینی دارد، شناخته شده است. در کشورهای حاشیه خلیج فارس که دارای ذخایر عظیم انرژی نفت و گاز می‌باشند؛ روند برقراری دموکراسی تحت تأثیر رانت نفت و اقتصاد حاصل از فروش نفت قرار گرفته است. این کشورها عمدتاً به عنوان دولت‌های رانتیر از آنها نام برده می‌شود. این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و منابع اینترنتی به بررسی تأثیرات رانت نفت بر روند دموکراسی و برقراری آن در کشورهای حاشیه خلیج فارس پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد که در کشورهای حاشیه خلیج فارس که از فروش نفت و گاز و از ذخایر عظیم این نوع انرژی‌ها سرشار می‌باشند، پول‌های حاصل از فروش این منابع، روند و برقراری دموکراسی را با چالش مواجه کرده است.

واژه‌های کلیدی: دولت رانتیر، رانت نفت، دموکراسی، کشورهای حاشیه خلیج فارس.

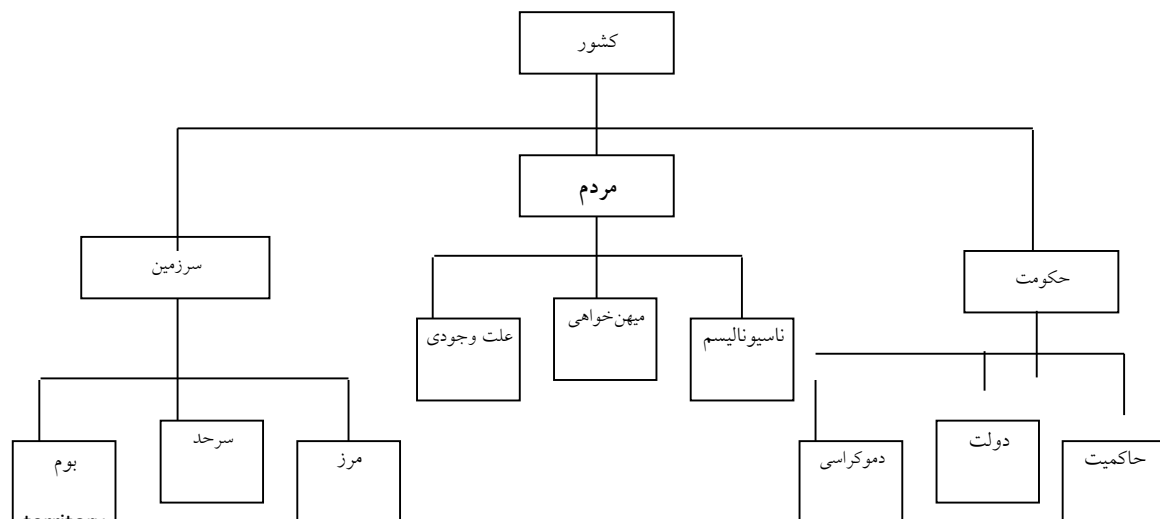
استناد: مهکویی، حجت؛ شعبانی، مریم؛ صادقی، باویر، حسن. (۱۴۰۲). دولت‌های رانتیر و روند دموکراسی مطالعه موردی: کشورهای منطقه

ژئوپلیتیکی خلیج فارس. فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۲، شیراز، صص ۱۵-۳۴.

^۱. نویسنده مسئول: حجت مهکویی، پست الکترونیکی: hojat_59_m@yahoo.com، تلفن: ۰۹۱۷۷۰۴۷۴۳۵

مقدمه

منطقه ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک خلیج فارس نیز مانند دیگر مناطق در خاورمیانه، همچون منطقه قفقاز، شمال آفریقا، از عوامل ایجاد کننده واگرایی و چالش برانگیز میان کشورها، در امان نمانده است. این منطقه به دلایل متعدد و ویژگی‌های منحصر به فرد طبیعی، انسانی و به طور کلی جغرافیایی که خود متأثر از جغرافیای سیاسی آن است در توجه دولت‌ها و قدرت‌های منطقه‌ای قرار گرفته است و کنش‌ها و تعاملاتی را میان کشورهای منطقه و دیگر کشورها، به وجود آورده است. کشورهای این منطقه به جزء ایران، همگی عرب هستند و از نظر ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی تقریباً دارای ساختار مشابهی می‌باشند. اما از نظر ساختار سیاسی و اقتصادی تا حدودی با هم متفاوت می‌باشند. برای مثال کشور عراق دارای ساختار ریاست جمهوری و عربستان سعودی دارای ساختار پادشاهی است. همچنین کشور امارات متحده یکی از کشورهای ثروتمند دنیا است در حالی که کشور عمان از جمله کشورهای جهان سومی می‌باشد. آنچه که در تمامی کشورهای حاشیه خلیج فارس مشترک است موضوع رانت نفت و اقتصاد متکی به فروش نفت و گاز است. در این کشورها، فروش نفت و گاز و پول‌های حاصل از این منابع، باعث شده است که رهبران کشورهای منطقه به نوعی خود را بی‌نیاز از توجه به مردم بدانند. در واقع آنچه که در کشورهایی همچون دانمارک دولت خود را وابسته به مردم می‌داند و مردم با پرداخت مالیات، حقوق شهروندی خودشان را به دست می‌آورند در کشورهای حاشیه خلیج فارس، زمامداران حکومت در این موضوع با تکیه بر رانت نفت، خود را مبرا می‌بینند. در شکل‌گیری یک نظام حکومتی با کارکرد مطلوب، عوامل زیادی دخالت دارد که در نمودار شماره ۱ این موضوع نمایان است. آنچه که در این مقاله مورد هدف است بررسی روند دموکراسی و برقراری آن در کشورهای منطقه است. اما در این کشورها، رانت نفت باعث ایجاد چالش‌هایی در این موضوع گردیده است.

نمودار شماره ۱- ساختار کشور ترسیم: نویسنده‌گان

Adapted from: Mojtahedzadeh, 2000 : 26-33

امروزه دموکراسی به عنوان یکی از شیوه‌های حکومت، که قابلیت زیادی در برآوردن خواسته‌های اقشار و گروه‌های ساکن در یک قلمرو سرزمینی دارد، شناخته شده است. «در حکومت‌های دموکراتیک این مردم‌اند که بر قانون‌گذار و دولت حکومت می‌کنند. این در حالی است که تفاوت‌های جزیی میان حکومت‌های دموکراتیک مختلف جهان به چشم می‌خورد. در یک حکومت دموکراتیک، شهروندان نه تنها حق و حقوق دارند بلکه موظف به مشارکت در سیستم سیاسی‌اند که از حقوق و آزادی‌هایشان دفاع می‌کند. دموکراسی بر پایه حکومت اکثریت و حفظ حقوق فردی و اقلیت‌ها استوار است. تمامی دموکراسی‌ها ضمن احترام به خواست اکثریت، مدافع سرسخت حقوق اساسی افراد و همچنین گروه‌های اقلیت هستند. دموکراسی‌ها می‌دانند که یکی از عملکردهای اصلی‌شان دفاع از حقوق اولیه‌ای هم‌چون آزادی بیان، آزادی دین، حق برخورداری از حمایت قانون و فرصت سازماندهی‌ها و مشارکت کامل در امور سیاسی، اقتصادی و فرهنگی یک جامعه است.» (Ezati, 2007: 99-100).

سوال و فرضیه تحقیق

سوال اصلی در این مقاله این است که آیا روند برقراری دموکراسی در کشورهای حاشیه خلیج فارس تحت تأثیر رانت نفت و پول‌های حاصل از فروش نفت قرار دارد؟ و اینکه رانت نفت چگونه بر دموکراسی تأثیرگذار است؟ بنابراین فرضیه حاصل نیز بر این اساس است که در کشورهای حاشیه خلیج فارس روند برقراری دموکراسی تحت تأثیر رانت نفت قرار دارد.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

دولت رانتیر

اولین بار، حسین مهدوی اقتصاددان ایرانی واژه دولت رانتیر را در مفهوم کنونی آن به کار گرفت. و در حقیقت برای تشریح آثار و پیامدهای اقتصادی و سیاسی اتکای دولت ایران به پول‌های نفتی، این مفهوم را به کار گرفت. بعداً حازم بیلاوی در تعریف دولت رانتیر، ویژگی‌های خاصی را مد نظر قرار داد. اول اینکه چیزی به عنوان یک اقتصاد خالص رانتیر وجود ندارد. در هر اقتصادی، برخی عناصر رانت وجود دارد. از این رو یک اقتصاد رانتی باید به عنوان اقتصادی تعریف شود که شرایط رانتی در آن جنبه‌ی غالب داشته باشد. البته غالب بودن رانت در اقتصاد، نیز موضوعی است که ممکن است در چارچوب ارزیابی‌های گوناگونی انجام شود و نتایج متفاوتی در بر داشته باشد. مسأله دوم اینکه، یک اقتصاد رانتی، اقتصادی است که به میزان قابل توجه به رانت خارجی، متکی است. سوم اینکه، در یک دولت رانتیر که می‌توان آن را به عنوان وجهی خاص از یک اقتصاد رانتیر در نظر گرفت، تنها شمار اندکی از افراد در تولید این رانت (ثروت) نقش ایفاء می‌کنند. در این حال، بیشتر افراد جامعه، صرفاً در عرصه توزیع یا مصرف رانت فعال هستند. چهارم اینکه، در یک دولت رانتیر، حکومت به عنوان دریافت کننده اصلی رانت خارجی در اقتصاد، مطرح خواهد شد. از این رو، دولت به عنوان دریافت کننده اصلی رانت خارجی است و این به معنای این است که شمار اندکی از افراد، کنترل رانت خارجی را در دست می‌گیرند (Mirtorabi, 2008 : 199-200).

کارشناسان اقتصادی، در اوایل قرن بیستم، واژه دولت رانتیر را در اشاره به گروهی از دولت‌های اروپایی به کار بردند که وام‌هایی به دولت‌های غیر اروپایی پرداخت می‌کردند. به علاوه، لنین، دولت رانتیر را گونه‌ای دولت انگلی در مرحله افول سرمایه‌داری می‌دانست که کل شرایط اجتماعی و اقتصادی کشورهای دارای این گونه دولت را، تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. نظریه‌پردازان مختلف - موافق و مخالف - نظریه دولت رانتیر، به بررسی ابعاد و زوایای گوناگون دولت‌های متکی به فروش منابع طبیعی پرداخته‌اند. از این دیدگاه، بحث‌های گوناگونی درباره پوشش‌های درونی دولت‌های رانتیر، آثار رانت خارجی بر نحوه شکل‌گیری دولت، عملکرد دولت‌های متکی به فروش منابع در زمینه دستیابی به اهداف مختلف توسعه، ثبات یا تغییر رژیم در دولت‌های رانتیر و بالاخره امتناع یا امکان، گذار این دولت‌ها به دموکراسی مطرح شده است. بنابراین کارشناسان زیادی، دولت‌های متکی به رانت‌های نفتی را در چارچوب الگوی نظری خاصی مورد مطالعه قرار می‌دهند که از آن زیر عنوان نظریه دولت رانتیر یاد می‌شود. بیشتر این کشورها از نظر ویژگی‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دارای ساختار مشابهی می‌باشند (Ibid, 196-198).

دموکراسی

از نظر واژه شناسی اصطلاح دموکراسی از ترکیب دو واژه یونانی "دموس" به معنای مردم و "کراسین" به معنای حکومت کردن، تشکیل شده است؛ و در مجموع به معنای "حکومت کردن مردم" یا "مردم سالاری" می‌باشد؛ که جغرافیایی‌ترین گونه حکومت می‌باشد (Mojtahedzadeh, 2001 : 81). بر اساس این تعریف یکی از ارکان دموکراسی مردم می‌باشد که همواره نقش تعیین کننده‌ای در تعیین سرنوشت خودشان دارند. در هر جامعه‌ای مردم تعیین کننده امور خود می‌باشند، نقش مردم در روند اداره کشور و انتخاب حاکمان به عنوان نماینده خود در تعیین سرنوشت‌شان تأثیرگذار است؛ در قرن نوزدهم و بعد از آن که کشورها به سوی دموکراسی گام‌های اساسی برداشتند این نقش مشخص و اجتناب ناپذیر گشته است؛ در تعریف واژه مردم، هر چند تعریف دقیقی از این واژه وجود ندارد، چنان که پروفیسور "شامون" حقوقدان فرانسوی و یکی از برجسته‌ترین نظریه‌پردازان، نیز معتقد است که تعریف دقیقی از واژه مردم وجود ندارد؛ ولی آنچه که در فرهنگ اصطلاحات آمده است این گونه است که در فرهنگ فرانسه - فارسی نفیسی واژه people برابر ملت، عامه مردم و در فرهنگ انگلیسی - فارسی رایج واژه people برابر ملت، مردم، توده مردم و خلق آمده است. در یکی از معتبرترین فرهنگ‌های لغت فرانسوی واژه people را برابر با nation (ملت) گرفته‌اند و آن را این گونه تعریف می‌کند: مجموعه انسانی گرد آمده بر اثر تعلق به یک جامعه، یک فرهنگ، یک

1. Demos

2. Kratin

میهن مشترک که به یک زبان صحبت می‌کنند و در یک سرزمین ساکن هستند یا سکونت داشته‌اند. و بعد از این تعریف، حق تعیین سرنوشت را به درستی همسان با حق تشکیل دولت دانسته است (Abasi sarmadi, 2005 : 67).

همان طور که مشخص است مردم تعیین کننده امور حاکم بر زندگانی خود به وسیله نخبگان می‌باشند. و همواره خواهان زندگی رفاهمند هستند. «هدف اصلی زندگی، رشد شخصیت آدمی است و با پرورش نیروی خردورزی است که انسان می‌تواند بر طبیعت چیره گردد و احساسات خود را سامان دهد» (Najafi Afra, 2005 : 55). ایجاد این آرامش و رشد شخصیت آدمی در جوامع امروزی با برقراری عدالت و برابری میان انسان‌ها به وجود می‌آید، و این خود در گرو استقرار حکومت بر خاسته از خواست مردم می‌باشد که این خواست و حکومت مردم‌سالارانه، در قرن بیست و یکم به عنوان دموکراسی شناخته می‌شود؛ تاریخ و خاستگاه دموکراسی، یونان و شهر آتن می‌باشد هر چند که شیوه حکومت داری در ایران باستان به وجود آمد و ایران زمان هخامنشی نحوه مملکت‌داری را به دیگر قلمروها صادر کرد ولی شیوه دولت شهرهای یونانی را منشاء وجودی دموکراسی می‌دانند. «دموکراسی در آتن زاده شد؛ از ۸۰۰ تا ۱۲۰۰ سال پیش از میلاد، پادشاهان بر آتن فرمان می‌راندند ولی رفته رفته مهار کارها به دست اشراف افتاد که شورای ۹ نفری به نام ارکون^۱ داشتند. بخشی از حکومت به نام مجلس آبه روی همه شهروندانی که مالک بودند باز بود ولی قدرت آنها محدود بود.» (Rashidi, 2005 : 62).

گفته شده که «از نظر تاریخی، دموکراسی را می‌توان در یونان جستجو کرد، اما افلاطون و ارسطو نظر مساعدی نسبت به آن نداشتند و آن را عوام فریبی و شکل فاسد حکومت انبوه مردمی می‌پنداشتند. در غرب نخستین گام به سوی دموکراسی در نیمه اول سده هفدهم برداشته شد؛ عقاید دموکراتیک و جنبش‌های آن از تجلیات مهم، و نه اصلی، انقلاب انگلستان بود. احکام بنیانی کانکتیکت که در ۱۴ ژانویه سال ۱۶۳۶ میلادی به وسیله شهروندان هارتفورد و شهرهای مجاور آن تنظیم شد، نخستین قانون اساسی مکتوب دموکراسی جدید بود. اساس حکومت مردم در عصر جدید به گونه‌ای جهانشمول با ظهور دو تحول عمده در قرن هجدهم استوار گشت؛ نخست تصویب قانون اساسی دولت فدرال آمریکای شمالی در سال ۱۷۸۷ میلادی و سپس انقلاب کبیر فرانسه در سال ۱۷۸۹ میلادی و صدور اعلامیه حقوق بشر و شهروند و متعاقب آن تصویب قانون اساسی انقلابی ۱۷۹۱ در آن کشور. در واقع انقلاب کبیر فرانسه نظریه مردم‌سالاری را که تا آن زمان جنبه آرمانی و فلسفی داشت در قالب حقوقی شکل داد.» (Hafezniya and Kaviyanirad; 2004 : 220).

«وبر درباره تعریف دموکراسی معتقد بود که دموکراسی به نظامی سیاسی گفته می‌شود که در آن مردم، مشارکت کننده در نظام حکومتی به شمار می‌آیند و نه افراد منفعل؛ و کلید مهم مشارکت درک معنای شهروند بودن است. در دیدگاه وبر شهروند بودن به معنای توانایی مشارکت در تصمیم‌گیری و تنظیم سیاست‌ها و نیز شرکت داشتن در انتخاب رهبر بود. وبر اعتقاد داشت که دموکراتیک شدن یکی از روندهای اصلی توسعه جهان مدرن است، که مثلاً در جنبش حق رأی، برای برپایی نظام‌های سیاسی چند حزبی، در خواست انتخابات منصفانه و گسترش نقش مجامع قانونگذار انتخابی مشاهده شود.» (Kivisto; 2005 : 86). در هزاره سوم، در روند ارتباط میان کشورها و چگونگی تعامل میان رهبران، نقش دموکراسی بارز و قابل تامل است تا آنجا که حتی شهروندان کشورها نیز در ارتباط و برقراری رابطه، تحت تأثیر آن قرار گرفته‌اند «در قرن بیستم، آرمان‌های دموکراتیک آن قدر مستحکم بودند که حتی رژیم‌های سیاسی غیر دموکراتیک، مانند شوروی سابق، ادعا می‌کردند دموکراتیک هستند. دموکراسی با دادن اقتدار نهایی به شهروندان، این وضعیت را تغییر داد و حکومت دوباره نهادی شده که هدفش فراهم کردن زمینه‌ای برای عملی شدن منافع شهروندان است.» (Ibid, 68).

پترس غالی دبیر کل سابق سازمان ملل که اقدامات زیادی در خصوص گسترش دموکراسی در دهه‌ی ۹۰ میلادی انجام داده در کتاب خود، دموکراسی و دموکراتیزاسیون را چنین تعریف می‌نماید: دموکراسی سیستمی است که با وجود تنوع در ساختارها و مکانیسم‌ها، قدرت سیاسی ایده‌الی بر پایه مردم را تجسم می‌کند. و دموکراتیزاسیون فرایندی است که جامعه را به سمت باز بودن، مشارکت بیشتر و کاستن از اقتدارگرایی هدایت می‌کند (Boutrous and Ghali : 1996:1). توجه به حقوق افراد و فراهم کردن نیازهای مقدماتی مردم تحت سلطه حکومت دموکراتیک موضوعی است که **مایکل ساوارد** به آن اشاره می‌کند: دموکراسی باید در برگیرنده حقوقی از قبیل حق برابری آموزش، حق برابری مراقبت‌های بهداشتی، درآمدی که تکاپوی پاسخگویی به نیازهای مقدماتی یک شیوه زندگی متمدانه را بنماید باشد (Saward:1998:101).

در برقراری حکومت دموکراتیک و بر گرفته از یک شیوه مردم‌سالاری شایسته، شرایط و زمینه‌هایی برای استقرار این نوع حکومت لازم می‌باشد. دکتر حسین بشیریه برای برقراری نظم دموکراتیک نوبین هشت شرط را ضروری می‌داند: (۱) حزب یا ائتلاف حزبی انتخاب شده بتواند حکومت کند؛ (۲) انتخابات دوره‌ای؛ (۳) حق رأی برای همه مقیم‌های ثابت کشور؛ (۴) یک فرد یک رأی؛ (۵) احزابی که برنده نشده‌اند

1. Achons

2. Assembly

تلاش نکنند حکومت را ساقط کنند؛ ۶) حکومت فعالیت اپوزیسیون‌ها را محدود نکند؛ ۷) حداقل دو حزب در انتخابات رقابت کنند؛ ۸) حزب با اکثریت آرا بتواند تا زمان انتخابات بعدی حکومت کند (1: Bashiriyh; 2006). بر اساس این دیدگاه وجود احزاب متعدد، ابراز عقاید و آزادی بیان از ارکان اساسی حکومت دموکراتیک می‌باشد؛ حتی مشارکت مردم در تعیین سرنوشت خود آنقدر مهم است که می‌توان این گونه ابراز کرد که «گوهر دموکراسی همانا مشارکت اعضای اجتماع در حکومت است؛ در دموکراسی، فرمانروایان در خدمت جامعه و در پی گسترش رفاه و برابری در امکانات اجتماعی‌اند؛ در نظام دموکراتیک به گفته جرمی بنتام حکومتی ایجاد می‌شود که در آن شادمانی حکومتگران با شادمانی حکومت شوندگان یکی می‌شود.» (55: Najafi Afra; 2005).

در جهان امروز از آنجا که کشورها از نظر توسعه - در تمام ابعاد آن - برابر نیستند و گفتمان سیاسی - اقتصادی، جایگاه ویژه‌ای در جامعه بین‌المللی دارد و اختلافات عمده‌ای که از نظر توسعه یافتگی در میان کشورهای کره خاکی مشاهده می‌شود، نقش و رفتار رهبران و دولتمردان در روند پیشرفت کشورها تعیین کننده است، اگر رئیس کشور با درایت و تدبیر عمل کند همانا مردم یک کشور می‌توانند جایگاه خود را در عرصه بین‌المللی پیدا کنند؛ البته از نظر روانشناسی سیاسی «رفتار سیاسی رهبر عبارت است از عینی کردن انگیزه‌های روانی و مشکلات شخصی که رهبران را از دوران کودکی به خود مشغول داشته است.» (62: Bashiriyh; 2006). ولی این خود شخص - حاکم و رئیس - می‌باشد که با تعدیل افکار شخصی و در اختیار قرار دادن اصول اساسی کشورداری به متخصصان و نخبگان، می‌تواند رضایت‌مندی مردم را ایجاد کند. هم چنین نباید فراموش کرد که «اینکه حکومت‌ها چگونه با منابع و ثروت‌های خود رفتار می‌کنند به شدت بر توان توسعه آنها تأثیر می‌گذارد.» (111: Houder; 2008). بنابراین در تعریف حکومت به شکل مدرن و امروزی آن، جدا از حکومت‌های قرون وسطی و گذشته، حکومت مدرن در هزاره سوم باید تأمین کننده نیازهای مردمان تحت قلمرو خود باشد. «حکومت مدرن، سیستمی بسیار کارآمد برای انسجام، همانندسازی و نظارت بر مردم و قلمرو است. حکومت با بهره‌گیری از رسانه‌های ملی و خدمات اطلاع رسانی دولتی، توانایی چشمگیری برای شکل دهی افکار و آمال مردم خود دارد. مفهوم مدرن حکومت در تعریف ملور گنجاندن شده است: "حکومت، یک شخصیت حقوقی است که در سطح بین‌المللی به رسمیت شناخته شده، وظیفه آن سازماندهی و تضمین سعادت و امنیت شهروندان قلمرو خود بوده و از آن جایی که بالاترین مرجع است، هیچ رقیب یا چالشی را علیه حاکمیت خود تحمل نکرده و از شهروندان خود خواستار تبعیت است.» (Miour; 2000: 115-116).

از سال ۱۹۸۹ میلادی که همزمان با پایان قرن بیستم از دید ژئوپلیتیکی و مصادف با فروریزی دیوار برلن است، کشورهای غربی به ویژه ایالات متحده آمریکا برای توسعه، ویژگی‌های دموکراسی پارلمانی، ترکیب جوامع شهری و آزادسازی اقتصاد ملی به منظور دستیابی به یک نظام نوین جهانی، فعالیت‌هایی را آغاز نمودند. برای نیل به چنین اهداف استراتژیکی باید از تاکتیک‌های ظریفی استفاده شود که بحث انگیز نباشد و مستقیماً ملت‌ها را مورد توجه قرار دهد. لذا یکی از راه‌هایی که بدین منظور انتخاب نموده‌اند دادن کمک‌های بلاعوض و نقدی جهت دخل و تصرف در جریان انتخابات کشورهای مورد بحث است تا رقابت‌های انتخاباتی را با اهداف مورد نظر خود هماهنگ نمایند و تا سرحد امکان محدودیت‌های آزادی مدنی را رفع نمایند. البته برای نیل به این منظور یعنی فراهم نمودن زمینه‌های توسعه دموکراتیکی را به سادگی نمی‌توانند انجام دهند، زیرا رقابت‌های قدیمی، قومی - مذهبی دوباره ظاهر شده‌اند و از سوی دیگر رهبران کشورهایی که از طریق روش‌های استبدادی صرفاً می‌توانند به اهداف خود برسند قبل از هر فعالیتی به صندوق‌های رأی روی آورده‌اند و سعی دارند با دخل و تصرف در نحوه برگزاری انتخابات به اهداف مورد نظر خود یا بازیگران خاصی دست یابند. اولین پیامدهای چنین رویدادهایی، افزایش امتیازات گروهی و شکاف طبقاتی عمیق می‌باشد که روز به روز در چنین جوامعی در حال افزایش می‌باشد. در مقابل چنین پدیده‌ای، منافع طرفداران حکومت‌های دموکراسی بر پایه مالکیت و قدرت، برای تقسیم قدرت‌ها بین قوه مقننه و مجریه و برای حمایت از افراد در برابر قدرت حاکمه به طور گسترده‌ای روز به روز طرفداران و هواخواهان بیشتری پیدا نموده است (118-119: Ezati; 2007).

نظریاتی در ارتباط با گسترش امواج دموکراسی

در توضیح وقوع امواج دموکراسی اغلب نویسندگان به نظریه "اشاعه" تکیه می‌کنند، به این معنی که گذار توفیق آمیز به دموکراسی در هر کشوری سرمشقی برای دیگران ایجاد می‌کند. به ویژه همسایگان در یک منطقه از تأثیر تحولات سیاسی در کشورهای یکدیگر چندان مصون باقی نخواهند ماند (543: Bashiriyh; 2005). نظریه دیگری که در توضیح امواج دموکراسی مطرح شده است نظریه "قوه محرکه" است.

¹. Mellor

براساس این نظریه با گسترش دموکراسی در هر کشوری، فشار حوادث بین‌المللی در همان جهت قوت بیشتری می‌یابد. کشورهایی که دیرتر به موج دموکراسی می‌پیوندند، تحت فشار بیشتری برای این کار قرار می‌گیرند و از سوی دیگر هزینه آزمون و خطای کمتری هم می‌پردازند و همین خود عامل تشویق‌کننده‌ای است. یکی از دلایل موید این نظریه آن است که با پیروزی موج دموکراسی در هر کشوری، گروه‌ها و سازمان‌هایی برای حمایت از حقوق بشر، حقوق اقلیت‌ها، حمایت از جنبش‌های دموکراتیک در کشورهای دیگر و غیره پیدا می‌شوند که قوه محرکه بیشتری به موج دموکراسی می‌بخشند.

نظریه‌گزینش عقلانی توضیح دیگری درباره فرایند دموکراتیزاسیون به دست می‌دهد. از این دیدگاه دموکراسی در شرایط تاریخی خاص و به نسبت کمیابی پیدا می‌شود که در آن باید دو شرط حاصل شده باشد: اولاً حاکم خودکامه و دولت اقتدارطلبی سرنگون شده باشد؛ ثانیاً مخالفانی که قدرت به آنها منتقل شده، مجموعه‌ای از گروه‌های ناهمگن باشند و در آنها رهبر مسلط و یا حزب و گروه مسلطی نباشد اگر هیچ یک از گروه‌ها بر دیگران غلبه نیابند، پیدایش دو وضع ممکن است: یکی کشمکش‌های بی‌پایان میان نیروهای برابر؛ و دوم توافق بر سر همزیستی. که راه دوم زمینه ظهور دموکراسی است. پس دموکراسی وقتی تحقق پذیر است که گروه‌های پراکنده بازیگران سیاسی با منابع قدرت به نسبت یکسان حاضر به همکاری و همزیستی با هم باشند. راه جلوگیری از استقرار مجدد حکومت غیردموکراتیک یا اقتدارطلب، تمهید شرایطی برای عدم غلبه و سلطه هریک از گروه‌ها بر دیگران و جلوگیری از انحصار آن گروه بر منابع قدرت خواهد بود (Ibid, 456).

موج اول دموکراسی

نخستین موج دموکراسی، ریشه در انقلاب‌های آمریکا و فرانسه دارد. اما پیدایش نهادهای ملی دموکراتیک از پدیده‌های قرن نوزدهم است. در طول این قرن در بیشتر کشورهای نهادهای دموکراتیک رو به تکامل نهادند با این همه تعیین تاریخ دقیق یک نظام سیاسی که از چه وقت می‌توان آن را دموکراتیک دانست دشوار است و کاملاً جنبه خصوصی دارد (Hangington; 1991 : 19). پیشرفت اقتصادی، صنعتی شدن، شهرنشینی، پیدایش بورژوازی و طبقه سوم، گسترش طبقه کارگر و تشکیلات اولیه آن، کاهش تدریجی عدم تساوی اقتصادی همه اینها به ظاهر در ایجاد جنبش‌های دموکراسی شدن در کشورهای اروپای شمالی در قرن نوزدهم نقش ایفاء کرده‌اند. همچنین وجود روحیه اعتراض و حق طلبی - پروتستانیسم - دموکراتیزاسیون را ترغیب کرده است. سه چهارم کشورهای که به ایجاد بنیان‌های دموکراتیک تا قبل از سال ۱۹۰۰ میلادی نائل آمده‌اند پروتستان به معنی مذهب آنها بودند. پیروزی متفقین در جنگ جهانی اول و سقوط امپراطوری‌ها که پس از جنگ اتفاق افتاد به شدت در دموکراتیزاسیون تأثیر گذاشت. به طور خلاصه عوامل اولیه خیزش نخستین موج دموکراسی شدن را باید در تحولات اقتصادی و اجتماعی، جو اقتصادی و اجتماعی کشورهای مهاجرنشین بریتانیایی و پیروزی متفقین غربی در جنگ جهانی اول و در نتیجه فروپاشی امپراطوری‌های اصلی این قاره دانست (Ibid : 7-46).

با پیروزی ژاپن بر روسیه در سال ۱۹۰۵ میلادی موجی تازه از خواسته‌های دموکراتیک به راه افتاد. شکست یک امپراطوری مقتدر اروپایی از یک قدرت کوچک آسیایی پیامی بود که نور امید به همه سرزمین‌هایی که مورد تهدید امپریالیسم اروپایی بودند، از جمله ایران و ترکیه، تاباند. در هر دو کشور کسانی بر این باور بودند که این پیروزی از پذیرش الگوی حکومت مشروطه پارلمانی در انگلستان از سوی ژاپنی‌ها مایه گرفته است. درحالی که روسیه قدرتی اروپایی بود که هم چنان به روش‌های سنتی حکومت مطلقه چسبیده بود. بدین سان پیام این رویداد در آن هنگام روشن به نظر می‌رسید: پذیرش قوانین اساسی و مجامع انتخابی راه رسیدن به نوگرایی است. راهی که کشورهای غربی را به ثروت و قدرت رسانده بود. پیروزی غرب دموکراتیک بر دولت‌های کمتر دموکراتیک "محور" در سال ۱۹۱۸ میلادی شواهد بیشتری فراهم کرد که دموکراسی می‌تواند یک ملت را به بهروزی و ثروت برساند و اگر هیچ یک از اینها هم به دست نیاید، دست کم آن را نیرومند می‌سازد. اما این همه داستان نبود، فروپاشی دولت روسیه که دولتی مطلقه در اردوی متفقین بود و سر برآوردن ایالات متحده به عنوان قدرت برتر در این اردوگاه، واپسین گواه خوب بودن حکومت دموکراتیک بود (Louis; 2007 : 7).

موج دوم دموکراسی

با شروع جنگ جهانی دوم، موج کوتاه دوم دموکراسی شدن سر بلند کرد. با اشغال نیروهای بیگانه، نهادهای دموکراتیک را در آلمان غربی، ایتالیا، اتریش، ژاپن و کره افزایش داد. درحالی که فشار روسیه شوروی جرقه‌های دموکراسی را در چکسلواکی و مجارستان خاموش کرد. ترکیه و یونان در اواخر دهه ۱۹۴۰ و اوایل دهه ۱۹۵۰ میلادی به دموکراسی روی آوردند. در آمریکای لاتین اروگوئه در زمان جنگ و برزیل و کاستاریکا در اواخر دهه ۱۹۴۰ به دموکراسی پیوستند. با پایان گرفتن حکمرانی مستعمراتی، شماری از کشورهای جدید پیدا شدند. در برخی

از آنها کوششی برای ایجاد نهادهای دموکراتیک به کار نرفت. در بعضی دیگر دموکراسی رقیقی جان گرفت. در معدودی از کشورهای جدید مانند هند، سریلانکا، فیلیپین و اسرائیل نهادهای دموکراتیک بیش از ده سال حفظ شد و در سال ۱۹۶۰ میلادی در نیجریه زندگی در جو دموکراسی آغاز شد.

علل وقوع موج دوم دموکراسی

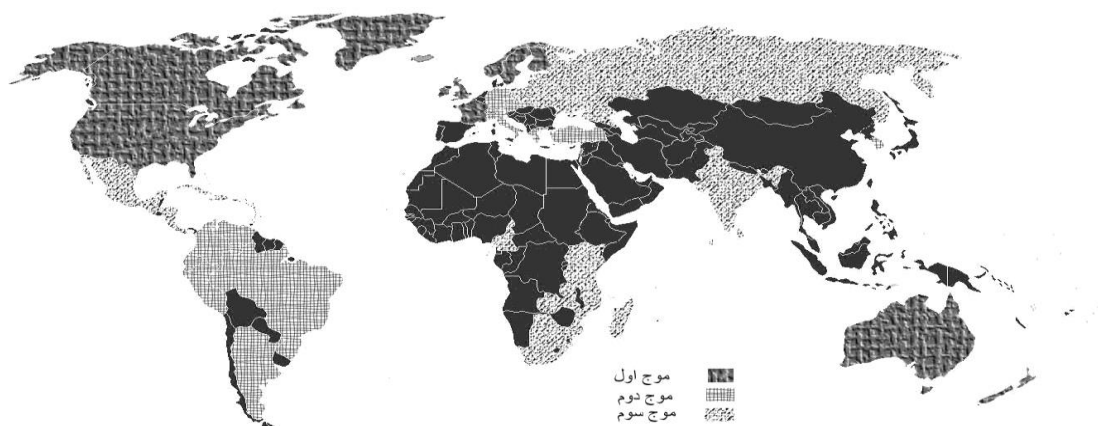
عوامل سیاسی و نظامی در موج دوم دموکراسی شدن تأثیر غالب داشتند. بیشتر کشورهایی که بر اثر سربلند کردن این موج به دموکراسی روی آوردند در یکی از سه گروه زیر جای می‌گیرند:

متفقین غربی پیروزمند، دموکراسی را به شماری از کشورها تحمیل کردند: آلمان غربی، ایتالیا، ژاپن، بخش اعظمی از اتریش و کره جنوبی؛ شماری از کشورها بر اثر پیروزی متفقین غربی در جنگ، دموکراسی را پذیرا شدند که عبارتند از: ترکیه، یونان، برزیل، آرژانتین، پرو، اکوادور، ونزوئلا و کلمبیا؛

ضعف دولت‌های غربی بر اثر جنگ و بالا گرفتن جنبش ناسیونالیسم در مستعمرات ماوراء بحار آنها، مستعمرات را به جریان‌رهایی از استعمار کشانید. پیروزی دموکراسی‌های غربی استقرار یافته در جنگ جهانی دوم و همچنین کشورهای دموکراسی که پس از جنگ از استعمار رهایی یافته بودند، عامل ایجاد موج دوم بودند (Hangington; 1991 : 47).

موج سوم دموکراسی

این موج توسعه دموکراسی به شکلی کاملاً غیرمنتظره در ۲۵ آوریل سال ۱۹۷۴ میلادی در پرتغال با کودتای نظامی عملاً بدون خونریزی آغاز شد (Lipset; 2001 : 506). در اواخر دهه‌ی ۱۹۷۰ موج دمکراتیزاسیون به سوی آمریکای لاتین روان شد. در سال ۱۹۷۷ اکوادور، در سال ۱۹۸۳ آرژانتین، در سال ۱۹۸۴ اروگوئه و در سال ۱۹۸۵ گواتمالا رهبران غیر نظامی خود را انتخاب کردند. جنبش دموکراتیک در آسیا نیز به جلوه‌گری پرداخت. در اوایل سال ۱۹۷۷ نخستین دموکراسی در جهان سوم در هندوستان که یک قرن و نیم زیر سلطه شرایط خاص و اضطراری بود راه خود را باز کرد. ترکیه نیز در سال ۱۹۸۳ حکومت را به غیرنظامیان واگذار کرد. حکمرانی نظامی در سال ۱۹۸۸ میلادی در پاکستان به پایان آمد و مخالفان در انتخابات پیروز شدند و پارلمان را در اختیار گرفتند. در پایان این دهه موج دموکراتیک دنیای کمونیست را فرا گرفت.

شکل ۱- نقشه امواج گسترش دموکراسی در جهان

در آفریقا و خاورمیانه در دهه ۱۹۸۰ میلادی حرکت به سوی دموکراسی محدود بود. به طور کلی جنبش دموکراسی، جهانی بود. موج دموکراسی در ظرف ۱۵ سال سرتاسر جنوب اروپا را در نوردید، به سوی آمریکای لاتین روان شد بعد به آسیا روی آورد و دیکتاتوری را در بلوک شوروی از هم پاشید (Hangington; 1991 : 9-25).

جدول شماره ۱- روند دموکراتیزاسیون در مناطق مختلف جهان تا سال ۲۰۰۰ میلادی

دهه	۱۹۶۰	۱۹۷۰	۱۹۸۰	۱۹۹۰	۲۰۰۰	جمع
جمع	۲۶	۲۰	۱۷	۵۲	۸	۱۲۳
آمریکای لاتین	۶	۳	۱۱	۵	۱	۲۶
اروپای غربی	۱	۳	۰	۰	۰	۴
اروپای شرقی	۰	۰	۰	۱۹	۲	۲۱
آفریقای جنوب صحرا	۱۵	۶	۲	۱۹	۴	۴۶
خاورمیانه و شمال آفریقا	۰	۱	۱	۱	۰	۳
آسیا	۴	۷	۳	۸	۱	۲۳

(journal of Democracy :2008: 59)

شاخص دموکراسی از دیدگاه اکونومیست

اخیراً اکونومیست (Economist.com) یک طرح ابتکاری را برای طراحی و راه اندازی یک شاخص دموکراسی آغاز کرده است. شاخص دموکراسی مدعی است که از آزادی باید به عنوان یک مترادف برای دموکراسی استفاده نشود. با این وجود "آزادی" و "دموکراسی"، اغلب به جای هم مورد استفاده قرار می‌گیرند در حالی که این دو مترادف نیستند. شاخص دموکراسی مصمم است یک مفهوم گسترده‌تر برای دموکراسی اعمال نماید: شاخص دموکراسی واحد اطلاعات اکونومیست که بر اساس مشاهدات خود میزان دموکراسی را اندازه‌گیری می‌نماید و بازتابی از آزادی سیاسی و آزادی‌های مدنی است، به اندازه کافی قوی نیست. این اطلاعات به میزان لازم در برگیرنده همه جوانب نیستند و یا به اندازه کافی برخی از ویژگی‌های اساسی دموکراسی یا کیفیت آن را نمایان نمی‌سازد. آزادی یک جزء ضروری دموکراسی است. ولی کافی نیست. از لحاظ مفهومی، از شاخص دموکراسی در طبقه‌بندی پنج زیرگروه استفاده می‌شود:

۱. فرایند انتخابات و پلورالیسم؛ ۲. آزادی‌های مدنی؛ ۳. عملکرد دولت؛ ۴. مشارکت سیاسی و ۵. فرهنگ سیاسی. هر یک از کشورهای جهان در هر یک از زیرگروه‌ها رتبه‌بندی می‌شوند و در نهایت امتیاز نهایی محاسبه می‌گردد. شاخص دموکراسی در سال ۲۰۰۸ میلادی، ۱۶۷ کشور مستقل جهان را با یکدیگر مقایسه کرده است. بر اساس نمرات به دست آمده از شاخص دموکراسی، کشورها در رژیم‌های سیاسی زیر تقسیم بندی می‌شوند:

۱. دموکراسی کامل (امتیاز بین ۸ تا ۱۰)؛ ۲. دموکراسی ناقص (امتیاز بین ۷/۹ تا ۶)؛ ۳. رژیم‌های ترکیبی (امتیاز بین ۵/۹ تا ۴)؛ ۴. رژیم‌های اقتدارگرا (امتیاز کمتر از ۴).

در سال ۲۰۰۸ میلادی سوئد با ۹/۸۸ رتبه اول و کره شمالی با امتیاز ۸/۸۶ آخرین رتبه را در بین کشورهای جهان کسب کرده‌اند. هم چنین در این سال، جمعیتی معادل ۱۴،۴ درصد از جمعیت جهان در دموکراسی‌های کامل و ۳۴،۹ درصد از مردم جهان نیز در کشورهایی با رژیم‌های اقتدارگرا زندگی می‌کرده‌اند. (Campbell:2008:14). آنچه از داده‌های شاخص دموکراسی اکونومیست برداشت می‌شود، وضعیت نامناسب دموکراسی در بخش‌های وسیعی از جهان است. بر اساس اطلاعات موجود در سال ۲۰۰۸ میلادی تنها ۳۰ کشور از ۱۶۷ کشور مورد مطالعه جهان دارای دموکراسی کامل هستند که جمعیتی معادل ۱۴/۴ درصد از ساکنین کره زمین را شامل می‌شود. ۵۱ کشور دارای رژیم‌های اقتدارگرا بوده‌اند که ۳۴/۹ درصد از جمعیت دنیا را در بر داشته‌اند.

جدول ۱- طبقه‌بندی اکونومیست از رژیم‌های سیاسی جهان و جمعیت تحت پوشش آنها در سال ۲۰۰۸ (۱۶۷ کشور)

نوع رژیم	کشور	درصد از کشورها	درصد از جمعیت جهان
دموکراسی کامل	۳۰	۱۸	۱۴/۴
دموکراسی ناقص	۵۰	۲۹/۹	۳۵/۵
رژیم‌های ترکیبی	۳۶	۲۱/۶	۱۵/۲
رژیم‌های اقتدارگرا	۵۱	۳۰/۵	۳۴/۹

یافته‌های تحقیق

کشورهای حاشیه خلیج فارس

کشور یک واحد سیاسی است، و مجموعه‌ای از این واحدهای سیاسی است که نقشه سیاسی جهان را تکمیل می‌کند. از نظر ساختاری، کشور از به هم پیوستن سه عنصر، «سرزمین»، «ملت» و «حکومت» پدیدار می‌آید. رابطه، اداره سرزمین، از سوی حکومت، براساس اراده ملت، یعنی منافع ملی، پیونددهنده این سه پدیده است. از جمع این سه پدیده، مفهوم کشور واقعیت می‌یابد. این عناصر اجزای جدایی ناپذیر یک اصل (کشور) هستند و جدایی پذیری این سه پیکر سبب نابودی کشور خواهد شد (Mojtahedzadeh; 2000 : 26). کشورها از لحاظ جایگاه، موقعیت و وسعت خود در نظام‌های منطقه‌ای و جهانی نقش ویژه‌ای را ایفا می‌کنند، به طوری که وسعت یک کشور می‌تواند در تصمیمات سیاست خارجی آن، اثرگذار باشد. در خلیج فارس کشورها از حیث وسعت، به یک اندازه نمی‌باشد و اندازه آنها متفاوت است؛ که باعث ایجاد نوعی عدم احساس امنیت نسبت به یکدیگر شده است. «ارتشتاین» کشور کوچک را این گونه تعریف می‌کند: یک قدرت کوچک، کشوری است که نمی‌تواند امنیت را در اساس خود، با به کارگیری توانایی‌هایش کسب کند، همچنین می‌داند که برای چنین امری، اساساً ناگزیر از اتکاء به کمک سایر کشورها، نهادها، روندها و سازمان‌ها است. همچنین «ویتال» مطرح می‌کند که: یک کشور کوچک، در برابر فشار، آسیب‌پذیری بیشتری دارد و در انتخاب راه‌حل‌های سیاسی بسیار محدود است؛ به علاوه به شدت تابع رابطه تنگاتنگ میان امور داخلی و خارجی است (Eslami; 1990 : 537-552). بنابراین کشورهای کوچک همیشه خود را وابسته به یک قدرت بزرگتر می‌دانند و این وابستگی در ارتباط آنها با کشورهای پیرامون آنها مؤثر است. در منطقه خلیج فارس نیز کشورهای حاشیه آن، که از جمله کشورهای کوچک می‌باشند، به گونه‌ای که وسعت کم آنها در برقراری ارتباط آنها با همسایگان خود تأثیرگذار بوده است، هم اکنون در منطقه خلیج فارس، هشت کشور با گستره سرزمینی به وسعت حدوداً ۴/۶۶۵/۰۰۰ کیلومتر مربع و جمعیتی بالغ بر ۱۳۰ میلیون نفر در کنار هم و با پیوستگی سرزمینی (بحرین جزیره است) قرار دارند.

جدول ۳- اطلاعات عمومی مربوط به کشورهای حاشیه خلیج فارس

کشور	پایتخت	مساحت (کیلومتر مربع)	حکومت	دین	مذهب	تاریخ استقلال	زبان
ایران	تهران	۱/۶۴۸/۱۹۵	جمهوری اسلامی	اسلام	شیعه	--	فارسی
امارات متحده عربی	ابوظبی	۷۷/۷۰۰	امیرنشین	اسلام	تسنن	۱۹۷۱	عربی
بحرین	منامه	۶۶۹	امیرنشین	اسلام	تسنن	۱۹۷۱	عربی
عراق	بغداد	۴۳۷/۵۵۲	جمهوری	اسلام	شیعه-تسنن	۱۹۳۲	عربی
عربستان سعودی	ریاض	۲/۲۴۰/۰۰۰	پادشاهی	اسلام	وهابی	۱۹۳۲	عربی

1. Country

2. Territory

3. Nation

4. State

کشور	پایتخت	مساحت (کیلومتر مربع)	حکومت	دین	مذهب	تاریخ استقلال	زبان
عمان	مسقط	۳۰۰/۰۰۰	سلطنتی	اسلام	اباضیه	--	عربی
قطر	دوحه	۱۱/۴۰۰	امیرنشین	اسلام	تسنن	۱۹۷۱	عربی
کویت	کویت	۲۷/۸۱۸	امیرنشین	اسلام	تسنن	۱۹۶۱	عربی

منبع: براساس یافته‌های نویسندگان

جدول ۴- میزان ذخایر، تولید و مصرف نفت کشورهای حاشیه خلیج فارس در پایان سال ۲۰۰۸ میلادی

کشور	ذخایر به میلیارد بشکه	درصد از کل	تولید (هزار بشکه در روز)	مصرف (هزار بشکه در روز)
عربستان سعودی	۲۶۴/۱	۲۱/	۱۰۸۴۶	۲۲۲۴
ایران	۱۳۷/۶	۱۰/۹	۴۳۲۵	۱۷۳۰
عراق	۱۱۵	۹/۱	۲۴۲۳	-
کویت	۱۰۱/۵	۸/۱	۲۷۸۴	۳۰۰
امارات متحده	۹۷/۸	۷/۸	۲۹۸۰	۴۶۷
قطر	۲۷/۳	۲/۲	۱۳۷۸	۱۰۴
عمان	۵/۶	۴/	۷۳۸	-
کل منطقه خلیج فارس	۷۴۸/۹	۵۹/۵	۲۵۴۶۴	۴۸۲۵

جدول ۵- پیش‌بینی تولید نفت در کشورهای حاشیه خلیج فارس و جهان تا سال ۲۰۲۰

سال میلادی	۱۹۹۸	۲۰۰۵	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۲۰
خلیج فارس (میلیون بشکه در روز)	۲۴/۲	۳۵/۲	۳۵/۴	۴۲/۸	۵۲/۳
جهان (میلیون بشکه در روز)	۷۸/۶	۸۷/۷	۹۸/۵	۱۰۸/۶	۱۱۸/۵
درصد تولید نفت خلیج فارس به جهان	۳۰/۸	۳۴/۴	۳۵/۹	۳۹/۴	۴۴/۱

منبع: دیدگاه‌ها و تحلیل‌ها (۱۳۹)، ماهنامه دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، شهریور ۱۳۷۸: ۲۱

تفاوت میان پول نفت و درآمد نفت

جایز و حائز اهمیت است که راجع به دو مفهوم پول نفت یا بهای نفت و درآمد نفت، که به اشتباه، عموماً به جای یکدیگر به کار برده می‌شوند، توضیح داده شود که درآمد نفت با بهای نفت، فرق دارد. از آنجا که نفت به عنوان یک سرمایه و ثروت ملی قلمداد می‌شود، عنوان کردن درآمد نفت اشتباه است. در حقیقت «شرکت نفت انگلیس از همان آغاز کار به جای بهای نفت، به عمد اصطلاح ساختگی درآمد نفت یا سود حاصل از فروش نفت را به کار برد و پای این اصطلاح نادرست را نخست به سازمان‌ها و ادارت مرکزی خود در لندن و سپس به روزنامه‌ها و وسایل ارتباط جمعی خارجی کشاند. کاربرد این مفهوم نادرست و ساختگی رفته رفته در رسانه‌های ایران و در میان کارکنان ایرانی شرکت نفت و کارگزاران بلندپایه کشور نیز معمول شد و عجیب‌تر آنکه به نسل امروز نیز به ارث رسیده است. بی‌گمان، نه تنها اقتصاددانان کشور، بلکه بیشتر کسانی که دستی در کارهای اقتصادی دارند، می‌دانند که سرمایه و درآمد دو مقوله جدا از یکدیگر است. درآمد را می‌توان به دلخواه به مصرف رساند ولی سرمایه را باید با سرمایه‌گذاری یا برای تقویت بنیه اقتصادی کشور پس‌انداز کرد. فروش نفت، فروش کالای تولید شده نیست، بلکه فروش سرمایه کشور است و پیوندی با سودآوری نخواهد داشت زیرا، ما بخشی از ثروت کشور را می‌فروشیم، آنهم ثروتی که تجدیدنشده است. بنابراین، پولی که از این راه به دست می‌آید، سرمایه است و باید برای سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی کشور، یا دادن وام به پروژه‌های بنیادی بخش خصوصی، به منظور ایجاد اشتغال و توسعه صنعتی به کار گرفته شود که نه تنها نسل کنونی، بلکه نسل‌های آینده نیز از آن بهره‌ور شوند.» (Sharghi; 2009 : 214-215).

اثرات منفی رانت نفت بر دموکراسی

عموماً کشورهای که اقتصاد آنها متکی به نفت و ثروت نفت می‌باشد و به گونه‌ای از رانت نفت استفاده می‌کنند در روند برقراری دموکراسی دچار مشکل می‌شوند؛ همان‌طور که «یکی از مهمترین و حساس‌ترین مباحث مطرح در نظریه دولت رانتیر، تشریح آثار منفی رانت‌های منفی بر دموکراسی است. که کارشناسان متعددی به این موضوع پرداخته‌اند، این کارشناسان به طور کلی خاطر نشان می‌کنند که این گونه حکومت‌ها، از درآمدهای نفتی خود برای کاهش فشارهای اجتماعی بهره می‌گیرند. در غیر این صورت، این امکان وجود داشت که چنین فشارهایی به تقاضا برای پاسخگویی بیشتر حکومت منجر شود. مطالعات موردی نشان می‌دهد که این کار ممکن است از سه طریق انجام پذیرد:

نخستین راه را، می‌توان با عنوان "اثر مالیات‌گیری" نامید. بر این مبنا، خاطر نشان می‌شود، هنگامی که حکومت پول کافی از فروش نفت بدست آورد، احتمالاً مالیات کمتری از مردم می‌گیرد و یا اساساً مالیات نمی‌گیرد. در عوض احتمال تقاضای عمومی برای پاسخگویی حکومت و نمایندگی حکام از مردم، کاهش خواهد یافت. در این مورد و گرفتن مالیات، جان واتر بری خاطر نشان می‌کند نه در گذشته و نه در حال حاضر، شواهد زیادی در خاورمیانه وجود ندارد که نشان دهد گرفتن مالیات به دامن زدن تقاضا از حکومت جهت پاسخگویی در مورد استفاده از پول‌های مالیاتی منجر شده باشد.

جزء دوم اثر رانتیر را می‌توان، "اثر هزینه‌ها" خواند. ثروت نفت می‌تواند هزینه‌های حکومت را برای حامی پروری افزایش دهد و در عوض از فشارهای بالقوه برای دموکراتیزه شدن بکاهد. برای مثال جان انتلیس معتقد است که حکومت عربستان از در آمد نفت خود برای تامین هزینه برنامه‌هایی استفاده می‌کند که به کاهش فشارها برای دموکراسی کمک می‌کند. بنابراین فرمانروایان در خاورمیانه ممکن است روش‌های همقطاران خود را در دیگر مناطق به کار گیرند. اما درآمدهای نفتی این امکان را در اختیارشان قرار می‌دهد که به شیوه‌ی مؤثر در کاهش مخالفت‌ها، از منابع مالی خود بهره گیرند.

سومین جزء مربوط به اثر رانتیر را می‌توان با عنوان "اثر شکل‌گیری گروه" نامید. این اثر متضمن آن است که هنگامی که پول‌های نفتی، پول‌های کافی در اختیار حکومت قرار می‌دهد، حکومت با بذل و بخشش این پول‌ها، از شکل‌گیری گروه‌های اجتماعی مستقل از خود، جلوگیری کند. این گروه‌ها، در صورت شکل‌گیری ممکن است حقوق سیاسی را از حکومت طلب کنند. یکی از قرائت‌های این بحث، در این ادعای برینگتون مور ریشه دارد که شکل‌گیری یک بورژوازی مستقل، به ظهور دموکراسی در انگلستان و فرانسه کمک کرد. گروهی از اندیشمندان، با بررسی شرایط الجزایر، لیبی، تونس و ایران مشاهده کردند که این دولت‌های نفتی، روند شکل‌گیری گروه‌های مستقل اجتماعی را متوقف کرده‌اند. آنها خاطر نشان کردند که این کار، از تحقق یکی از پیش شرط‌های لازم برای دموکراسی جلوگیری کرده است. (Mirtorabi; 2008 : 206-207).

تأثیرات پول نفت بر دموکراسی در کشورهای حاشیه خلیج فارس

در کشورهای حاشیه خلیج فارس، منابع نفت و گاز، به عنوان منبع اصلی چرخ اقتصادی آنها می‌باشد. این کشورها به طور میانگین ۷۰ درصد از درآمد سرانه، صادرات و واردات آنها وابسته به نفت و گاز می‌باشد. بنابراین فروش نفت و پول حاصل از آن، در این کشورها، باعث تکیه امور زیربنایی به این منابع انرژی شده است. برای مثال با کشف نفت، ثروت نفت بر روند اقتصادی ایران و توسعه آن، تأثیرات چشمگیری را گذاشته است، تا آنجا که «ایران به عنوان کشور تولید کننده نفت، پایه‌های اقتصادی خود را بر تولید نفت قرار می‌دهد و از طریق دریافت بهره مالکانه نفت می‌زید. اقتصادی این چنین از این پس با همه افت و خیزهایی همراه خواهد بود که از سوی جهان سرمایه‌داری بر بازار نفت تحمیل خواهد شد.» (Habibi; 2007 : 192). این در حالی است که «ایران یکی از مهمترین کشورهای عضو اوپک و به عنوان دومین تولید کننده نفت اوپک از جایگاه خاصی برخوردار است. همین مسأله موجب گردیده تا ایران از سوی بسیاری از محافل جهانی مورد توجه قرار گیرد. سهم ایران در عرضه جهانی نفت ۵/۶ درصد و در میان کشورهای عضو اوپک ۱۴/۳ درصد می‌باشد، که این میزان باعث شده است تا ایران طبق پیش‌بینی‌های صورت گرفته برای ۲۰ سال آینده توانایی پاسخ‌گویی به ۱۲ درصد از کل تقاضای جهانی نفت را داشته باشد.» (Taybi and Rezaei; 2006 : 78). این موضوع خود باعث گردیده است که تحولات بازار نفت، بر بازارهای داخلی این کشورها تأثیرات چشمگیری را ایجاد کند. هرگونه تغییر در قیمت نفت باعث ایجاد تغییراتی در سیاست‌ها و دیدگاه‌های دولت‌های این منطقه می‌شود. جدول شماره ۶ میزان صادرات و درآمد سرانه کشورهای حاشیه خلیج فارس را با توجه به وابستگی به نفت نشان می‌دهد. با توجه به اینکه وضعیت اقتصادی یک کشور، زمینه‌ساز تحولات بنیادین در عرصه‌های دیگر کشور است، از آنجا که پول نفت در این کشورها به عنوان راه اصلی تحول اقتصادی قلمداد می‌شود، روند برقراری دموکراسی نیز که یکی از زمینه‌های آن، توسعه اقتصادی است، تحت تأثیر این منبع قرار دارد. جدول شماره ۷

شاخص‌های سیاسی و آزادی را در این کشورها نشان می‌دهد. با توجه به اینکه برقراری دموکراسی همراه با شاخص‌های دیگری همچون تعداد احزاب، پاسخگویی به مردم، مجلس، رابطه مستقیم دارد، در جدول شماره ۷ میزان سرانه‌ای را که برای امور نظامی پرداخت می‌شود، مشاهده می‌گردد. این در حالی است که هزینه‌هایی که برای مثال برای آموزش، تعداد روزنامه‌ها، توسعه دانشگاه‌ها و غیره می‌شود در برخی از این کشورها به نسبت پایین‌تر است.

جدول ۶- وضعیت ثبات سیاسی در کشورهای حاشیه خلیج فارس با توجه به رانت نفت

کشور	نسبت صادرات به کل واردات	صادرات نفت نسبت به تولید ناخالص داخلی	درآمد سرانه از صادرات نفت	منازعات خشونت بار	ثبات سیاسی
مقیاس	درصد	درصد	دلار آمریکا	بانک جهانی	۲/۵ تا ۲/۵
ایران	۸۱/۳	۲۱/۲	۳۳۷	۱۴	-/۶۷
امارات متحده عربی	۴۳/۹	۳۰/۶	۷۵۰۶	۰	/۹۳
بحرین	۶۸/۳	۴۶/۸	۵۶۴۰	۰	/۴۲
عراق	-	-	-	۲۴	-/۷۶
عربستان سعودی	۸۸/۱	۳۸/۵	۲۷۱۵	۰	-/۱۲
عمان	۷۷	۲۴/۴	۳۰۷۱	۰	۱/۰۵
قطر	۸۳/۲	۴۶/۳	۱۴۷۹۰	۰	/۸۲
کویت	۹۱/۶	۴۰	۶۴۸۱	۰	/۲۵

Source : Mathias Based and Wolfram Lacher, AParadox of Plenty? Rent Distribution and Political Stability in Oil' Institute of Global and Area Studied, GIGA Working Papers, No. 21, April 2006, p. 2۵

جدول ۷- شاخص‌های سیاسی نظامی کشورهای حاشیه خلیج فارس

کشور	شاخص خانه آزادی	پاسخگویی	هزینه‌های نظامی	کل هزینه‌های حکومت	HDI	کنترل فساد	کارایی حکومت
مقیاس	۱ تا ۷	۲/۵ تا ۲/۵	سرانه به دلار	سرانه به دلار	۰ تا ۱	۲/۵ تا ۲/۵	۲/۵ تا ۲/۵
ایران	۶	-/۰۴	۶۴	۴۸۴	/۷۳۲	-/۵۷	-/۴۶
امارات متحده عربی	۵/۵	-/۴۷	۹۰۷	۸۱۳۴	/۸۲۴	۱/۱۷	/۸۳
بحرین	۵	-/۷۴	۱۵۶۰	۱۱۴۳	/۸۴۳	/۹	/۸۱
عراق	۷	-/۱۲	۵۳	-	-	-/۱۶۵	-/۱۶۹
عربستان سعودی	۶/۵	-/۱۴	۷۸۴	۲۲۵۲	/۷۶۸	/۵۱	-/۰۸
عمان	۵/۵	-/۵/۵	۸۹۲	۲۷۴۱	/۷۷	۱	/۶۷
قطر	۶	-/۵۲	۱۲۰۵	۸۴۰۸	/۸۳۳	/۹۲	/۷۵
کویت	۴/۵	-/۲۹	۱۶۳۸	۲۶۹۲	/۸۳۸	۱/۰۱	/۱۵

Source : Mathias Based and Wolfram Lacher, AParadox of Plenty? Rent Distribution and Political Stability in Oil' Institute of Global and Area Studied, GIGA Working Papers, No. 21, April 2006, p. 2۷

تجزیه و تحلیل

همان‌طور که مشخص است مردم هر کشوری حق زیستن در رفاه و آسایش را دارند. پیشرفت در تمامی زمینه‌ها، روند برقراری دموکراسی را فراهم می‌کند که اقتصاد توسعه یافته از مهمترین زمینه‌ها برای شکل‌گیری دموکراسی در هر کشوری می‌باشد. بنابراین با توجه نظریات لیپست که برای برقراری دموکراسی، اقتصاد را رکن اصلی می‌داند، توسعه اقتصادی می‌تواند برقراری دموکراسی را در کشورها تسریع کند. برقراری دموکراسی، آسایش و رفاه، برای تمامی مردم جوامع امری بوده که همواره آن را آرزو کرده‌اند. داشتن حکومت دموکراتیک در هزاره

سوم در گرو شکل‌گیری یک نظام قانونمند و بر گرفته از خواست مردم می‌باشد. این شیوه تا آنجا اهمیت پیدا می‌کند که فرانسیس فوکویاما در کتاب "پایان تاریخ و آخرین انسان" آن را آخرین مرحله زندگی بشر دانسته و شیوه تکاملی حکومت می‌داند. هر چند که دکتر پیروز مجتهدزاده معتقد است از آنجا که انسان موجودی در تکاپوی کمال و در پی کامل شدن می‌باشد دموکراسی نمی‌تواند آخرین مرحله زندگی برای انسان باشد؛ ولی هم اکنون و در قرن بیست‌ویکم این شیوه زندگی در جهان مادی، برگزیده انسان شده است و جوابگوی اکثریت خواست‌ها و نیازها می‌باشد، تا آنجا که در روابط میان کشورها اثرات چشمگیری را گذاشته است. امروزه روابط اقتصادی و توسعه اقتصادی کشورها از راه‌های گوناگون صورت می‌گیرد. پول‌های نفتی حاصل شده در کشورهای نفت خیز، همواره این کشورها را به سمت تک محصولی و عدم توجه به پتانسیل‌ها و منابع دیگر سوق داده است. از سوی دیگر همان طور که مشخص است بدون ارتباط و برقراری رابطه، زندگی همرا با آسایش و رفاه امکان پذیر نمی‌باشد؛ هر چند که در این جهان مادی، کشورها از نظر فرهنگ و تمدن با هم برابر نمی‌باشند، ولی پیشرفت علم و تکنولوژی این تفاوت را در برقراری رابطه میان کشورها کمرنگ کرده است و امکان هر گونه ارتباطی را امکان‌پذیر ساخته است. دیگر این بسته به خود کشورها، مردمان و حاکمان آن می‌باشد که چگونه حداکثر بهره و استفاده را از این پیشرفت علم، برای زندگی بهتر و مطلوب‌تر ببرند.

می‌توان بیان کرد، تصور اینکه مهم‌ترین مانع به منظور گسترش دموکراسی در جهان، مردم کشورهای اقتدارگرا باشند، اصلاً عقلانی به نظر نمی‌رسد. مشکل، نخبگان حاکم در این کشورها هستند که قدرت دولتی را قبضه کرده‌اند. در بسیاری از این رژیم‌های اقتدارگرا، منطق حکومت با کمک رانت نفت، برای تأمین مصالح عمومی و افزایش سطح رشد و بهبود رفاه مردم نیست. آنها برای حفظ قدرت خود تنها به تأمین منافع گروه‌های کوچکی چون نظامیان، پلیس مخفی، طرفداران و سینه چاکان و اعضای تنها حزب موجود می‌اندیشند. کشورهایی مانند بحرین، عمان، قطر، عربستان و امارات متحده عربی که از کشورهای دارای منابع نفت می‌باشند، دارای احزاب سیاسی نهادینه شده نیستند. در عربستان پادشاه دارای قدرت مطلق است، و در بحرین شیخ عیسی بن سلمان آل خلیفه در ۱۹۷۵ "مجمع ملی" را به این بهانه منحل کرد که به دخالت آن در اداره امور حکومت پایان دهد. عمان هیچ گونه قانون اساسی یا سازمان قضائی نوین ندارد. قدرت فائده قانونی و اداری در دست سلطان است و همه مقامات از سوی او منصوب می‌شوند. قطر نوعی پادشاهی مطلقه است. امیر در رأس کشور است، هیأت وزیران را بر سر کار می‌آورد و خود مقام نخست وزیر را دارد. دارای یک شورای مشورتی است اما مجلس قانونگذاری ندارد. در این کشورها هیچ نشانی از نهادهای سیاسی دموکراتیک معاصر در کار نیست. هر چند طی دهه ۱۹۸۰ میلادی در بعضی از این کشورها، فشار داخلی برای ایجاد دموکراسی به وجود آمد، این مساله پس از جنگ خلیج فارس در ۱۹۹۱ میلادی و پایان جنگ سرد در خاورمیانه به صورتی گسترده‌تر مطرح شد. تغییر فضای سیاسی جهان، فروپاشی اتحاد شوروی و ناکارآمدی اقتصادهای دولتی منجر به بعضی اصلاحات سیاسی، اما نه در همه کشورهای منطقه شد.

در تاریخ ایران، پادشاهان در نبود قانون و با وجود ظلمی که بر مردم روا می‌داشتند همواره مردم را سرگرم به امور روزمره خود نگه می‌داشتند تا مردم در سردرگمی و نا آگاهی از شیوه حکومت داری و اعمال و رفتار رهبران خود باشند، تا آنجا که آغا محمد خان قاجار در وصیت به فتحعلی شاه چنین بیان می‌کند که اگر می‌خواهی بر ایران حکومت کنی سعی کن که مردم گرسنه و بی‌سواد باشند؛ البته این سخن را دوتوکویل در نظریه خود این گونه بیان می‌کند "مردمی که همه همشان مصروف تلاش معاش گردد فرصت و علاقه لازم برای پرداختن به مسایل سیاسی را نخواهند داشت." (Bashiriyh; 2007 : 62). که این امر در ادوار زندگی مردم ایران در طی دوره‌هایی که حکومت‌های خودکامه بر آنها سلطه داشته‌اند نمود دارد. به طوری که «در تمام دوره‌های پیش از مشروطیت، دیدگاه‌های رایج درباره دولت در ایران، بیانگر نظریه سلطنت مطلقه بوده و قدرت و مشروعیت آن از زور و خشونت فیزیکی سرچشمه می‌گرفته، با انقلاب مشروطیت، اندیشه سلطنت مشروطه، وارد فضای فکری ایرانیان شد اما نه تنها هیچ گاه (هم در میان حاکمان و هم در میان جامعه) نگرش مطلقه به دولت سلطنتی از میان نرفت بلکه در عمل تشدید شد.» (Houder; 2007 : 196). بنابراین معطوف کردن مردم به سمت تأمین معاش، کشور را از نظر اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و... عقب نگه داشت، ایران نه تنها از نظر توسعه اقتصادی - که یکی از ارکان برقراری دموکراسی است - پیشرفت نکرد بلکه به عقب نیز برگشت، زمانی در دوره صفویان که حضور دولت بریتانیا در ایران شروع شد ارزش پولی ایران نسبت به پول بریتانیا بیشتر بود؛ برای مثال در سال‌های ۱۶۲۹-۱۵۸۷ یک تومان ایران برابر با سه پوند بریتانیا بوده است؛ (جدول زیر بیانگر آن می‌باشد) اما این ارزش نه تنها محفوظ نماند، بلکه نقش توسعه اقتصادی که در برقراری دموکراسی از پایه‌های اساسی می‌باشد کمرنگ شد؛ لیست نقش این عامل را این گونه بیان می‌کند: وی میزان توسعه اقتصادی را مهمترین و اساسی‌ترین پیش شرط برقراری دموکراسی می‌داند، و بیان می‌کند که همه جنبه‌های گوناگون توسعه اقتصادی - صنعتی شدن، شهرنشینی، ثروت، آموزش و پرورش و... - آنچنان به هم پیوسته است که عامل

عمده‌ای را تشکیل می‌دهند، که همبسته سیاسی دموکراسی است؛ به عبارت دیگر، هر چه جامعه‌ای موفق‌تر باشد، دورنمای گسترش دموکراسی در آن روشن‌تر خواهد بود (Kivisto; 2006 : 104).

جدول ۸- رکود تدریجی پول رایج ایران در مقابل پول انگلستان ۱۸۰۰ - ۱۶۲۹ میلادی

سال میلادی	Iranian currency (gold coin) ارزش و واحد پول ایران	English value		
		F ¹	S ²	d
1587-1629	1-tuman	3	7	0
1678	1-tuman	2	6	8
1694-1722	1-tuman	2	7	0
1736-1777	1-tuman	1	18	0
1800	1-tuman	1	0	0

f پوند، S= سنت، d= شلینگ / 74 : Sajadi; 2002

همان‌طور که جدول نیز نشان می‌دهد، ایران در زمان صفویان (شاه عباس) خیز برای پیشرفت اقتصادی را برداشت ولی استثمار و از طرف دیگر بی‌تدبیری شاهان صفویه و سلسله‌های بعد از آن رکود و عقب‌ماندگی کشور را فراهم کردند. این رکود و پس‌رفت در دوران قاجاریه و بعد از آن نیز ادامه یافت، و حضور نیروهای خارجی در کشور به همراه بی‌تدبیری و بی‌لیاقتی شاهان قاجار به جای پیشرفت و آبادانی کشور، عقب‌ماندگی را باعث شد. حکومت قاجاریه در ایران (۱۱۶۵ هجری شمسی) با انقلاب صنعتی در اروپا مقارن می‌باشد، اما شاهان قاجار به جای اینکه امور کشورداری و عمران و آبادانی را در پیش بگیرند و از فرصت‌ها و موقعیت‌های موجود کشور بهره‌گیرند در صدد تقابل‌گری با مردم برآمدند و اگر افرادی هم چون امیرکبیر هم می‌خواستند اقداماتی انجام دهند آنها را از صحنه به در می‌کردند. لاجرم، نقش تأثیرگذار نفت و پول حاصل از آن، در سیاست خارجی قوی، کارآمدی خواهد یافت. «با توجه به این اصل که سیاست خارجی یک کشور هنگامی طبیعی و حقیقی است که ادامه زندگی سیاسی و سیاست‌های داخلی آن کشور باشد، جغرافیای سیاسی آن کشور شکل دهنده زندگی سیاسی - اقتصادی و منافع ملی آن کشور است و سیاست خارجی کشور، در پیگیری همان منافع ملی در صحنه‌های فراملتی، جنبه‌ای ژئوپلیتیکی به خود می‌گیرد؛ برای مثال با توجه به اینکه زندگی اقتصادی ایران روی محور استخراج نفت و گاز و بازرگانی آن از راه خلیج فارس دور می‌زند، آشکار می‌نماید که انرژی، امنیت و بازرگانی از راه‌های دریایی خلیج فارس عناصر اصلی شکل دهنده سیاست خارجی ایران شمرده می‌شود و جغرافیا و موقعیت ایران در خلیج فارس این دریا را به دروازه ورود ایران به صحنه بازی‌های سیاسی منطقه‌ای و جهانی تبدیل می‌کند. در همان حال، دگرگونی در ساختار یا جهت‌گیری‌های سیاسی داخلی، جهت‌گیری‌های سیاسی در روابط خارجی ایران را دگرگون می‌سازد.» (Mojtahedzadeh; 2002 : 21). با توجه به نقش ایران در تولید نفت در جهان، با دست‌یابی به ثروت فراوان نفت و دیگر پتانسیل‌های محیطی و منابع دیگر، می‌توان از این طریق به توسعه و آبادانی کشور و هم‌چنین برقراری دموکراسی پرداخت؛ چرا که هنوز «با نگاهی به شیوه زندگی در خاور زمین، به ویژه کشورهای مسلمان از جمله ایران، دو جنبه مهم به چشم می‌خورد: یکی این که جوامع سخت در تلاش برای دست‌یافتن به دموکراسی و آزادی است، همانند جامعه ایرانی که از سرآغاز قرن بیستم در تلاش برای پیشرفت سیاسی، سرگرم دگرگون کردن پاره‌ای از دیدگاه‌های محیط اجتماعی خود شده تا به سرمنزل آزادی‌های راستین، برابری‌های قانونی، و حاکمیت قانون در جامعه دست یابد. دیگر اینکه علیرغم تلاش فراوان جامعه برای رسیدن به هدف‌های یاد شده هنوز نتایج چندانی به دست نداده است.» (Puostinchi; 2008 : 1).

سرمایه‌داری جهانی و عدم تطابق کشور ایران با جهانی شدن از دلایل کم‌رنگ شدن این مهم می‌باشد. این تأثیر جهانی شدن و سرمایه‌داری را در برقراری دموکراسی دکتر شاپور رواسانی در سخنرانی جهانی شدن و اقتصاد این گونه بیان می‌کند: «بدون شناخت امپریالیسم و توجه به این حقیقت که شیوه تولید سرمایه‌داری، محتوای اقتصادی و اجتماعی جهانی شدن و جهانی‌سازی است و بدون شناخت شیوه تولید در جامعه ما، نمی‌توان برای جهانی‌شدن و جهانی‌سازی اقتصادی و چگونگی تأثیرات آن بر ترکیب مادی و معنوی هویت ملی در جامعه ما، توضیحی علمی ارائه کرد... جهانی‌شدن و جهانی‌سازی دموکراتیک در دفاع از آزادی و دموکراسی، بر اساس صیانت از حق حیات و حرمت انسانی و حاکمیت و مالکیت جامعه، بدیلی با پایگاه اجتماعی وسیع مردمی علیه جهانی‌شدن و جهانی‌سازی سرمایه‌داری است.» (Hadiyani; 2005 : 39). در حقیقت می‌توان این گونه بیان کرد که ماهیت خاص دوره جهانی‌شدن چنین است که حتی کمترین ظرفیت موجود برای برقراری ارتباط با کشورهای دیگر، اثری مثبت بر تصویر بین‌المللی آن کشور دارد (Muzaffarli, 2008: 16).

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

در این پژوهش به بررسی دموکراسی و نقش رانت نفت بر روند برقراری دموکراسی در کشورهای حاشیه خلیج فارس پرداخته شد و با توجه به فرضیه‌ای که مورد بررسی قرار گرفت، نتایج نشان می‌دهد که در برقراری دموکراسی رانت نفت که در اختیار دولتمردان کشورهای نفت‌خیز حاشیه خلیج فارس قرار می‌گیرد به جای استفاده از پول حاصل از آن، به ایجاد گروه‌ها و احزاب در راستای دیدگاه‌های حزبی و سرکوب مخالفان بر می‌آیند و از برآوردن نیازها و منافع ملی دور می‌شوند. در کشورهای حاشیه خلیج فارس که بر پایه و منبع ثروت نفت می‌زیند، برقراری دموکراسی تحت تأثیر رانت نفت قرار دارد؛ در ایران، مردم ایران زمین در دوران فراز و نشیب تاریخی خود که در مقطعی از تاریخ الگوی حکومتی برای نقاط دیگر دنیا بوده است و در دورانی دیگر دارای حکومت‌های سرسپرده و وابسته به عناصر و نیروهای بیگانه بوده، سیر تحولات سیاسی، اقتصادی گوناگونی را تجربه کرده است. در دروان صفویان که ارزش پولی ایران بیشتر از بریتانیا بوده و گام‌هایی جهت تحولات اقتصادی برداشته می‌شده است، با روی کار آمدن حکومت‌هایی چون افشاریان و به ویژه قاجاریان، نه تنها ادامه دهنده آن تحولات اقتصادی نمی‌شوند بلکه سیر نزولی را دنبال می‌کنند که تجزیه سرزمینی و وابستگی به بیگانگان از جمله دستاوردهای حکومتی آنان می‌شود و این سیر قهقرایی با کشف نفت و تأسیس سلسله پهلوی شکل دیگری از به چالش کشیدن دموکراسی و برقراری آن در این کشور را نشان می‌دهد. به علاوه منافع اقتصادی نفت و افزایش عظیم بهای نفت در دهه‌ی ۱۹۷۰ میلادی تأثیر اندکی در رشد دموکراسی داشت. برعکس، ثروت نفتی منجر به افزایش قدرت رژیم‌های کویت و دیگر کشورهای حاشیه خلیج فارس شد که تبدیل به مستبدان خیرخواه شدند و ثروت نفتی را به برنامه‌های رفاهی اختصاص دادند. درآمد این گونه کشورهای رانتی نه از راه مالیات داخلی سنتی و برنامه‌های اقتصادی، که غالباً با درخواست‌های همگانی برای اصلاحات سیاسی و قانون‌مداری ارتباط پیدا نمی‌کنند، بلکه از طریق منابع خارجی مثل سهام، اجاره یا صادرات نفت به دست می‌آید. کشورهای نفتی ثروتمند به هیچ وجه تحت فشار نیستند که دموکرات شوند. توزیع دولتی کالاها و خدمات (تخصیص درآمد نفت به رفاه عمومی) پاسخگوی نیازهای اجتماعی است، و از این رو دولت نیازی به تشکیل اتحادیه‌های کارگری، احزاب سیاسی دیگر ندارند.

References

- ❖ Abbasi Sarmadi, M. (2005). The principle of the Right of freedom of Nations in Determining their own destiny : theoretical foundations and scientific issues; political-economic information, No. 222-221. [In Persian]
- ❖ Bashiriyah, H. (2005). Education of Political knowledge; Tehran: contemporary look publications, fifth edition. [In Persian]
- ❖ Bashiriyah, H. (2006). Revolution and Political Mobilization; Tehran: University of Tehran Press, sixth edition. [In Persian]
- ❖ Boutrous Boutrous _Ghali,(1996) An Agenda for Democratization: united nations .
- ❖ Campbell David F. J, (2008) 'The Basic Concept for the Democracy: Ranking of the Quality of Democracy: University of Klagenfurt .Pdf 2008
- ❖ Central Asia and the Caucasus, Journal of social and political studies; Guam : from a Taetieal Allianee To Strategic Partnership, Nazim Muzaffarli, 3-4(51-52),2008.
- ❖ Ezati, I. (2007). High new Geo-Political Theory; Tehran: QOMs publications, first edition. [In Persian]
- ❖ Habibi, S M. (2007). From the City to the City (historical analysis of the Concept of the City and its kalbdi Image of thought and Influence); Tehran: University of Tehran Press, seventh edition. [In Persian]
- ❖ Hadiani, Z. (2005); The Effects of Globalization on the Space of Metropolitan Cities (Part II) ; Journal of the development of geography education, nineteenth period, No. 4, summer. [In Persian]
- ❖ Hafiz NIA, M R and Kavianirad, M. (2004). New Horizons in political geography; Tehran: side publications, first edition. [In Persian]
- ❖ Houder, R. (2006). Geography of Development in the World and Iran; translated by Fazil Khani and Nasser Javadi, Tehran: qomus publications. [In Persian]
- ❖ Humanity, H. (2007). Transition to Democracy; abstract of the book transition to democracy, internet site. [In Persian]

- ❖ Huntington, S. (1990). *Third Wave of Democracy at the End of the Twentieth Century*: translated by Dr. Ahmed Shesa, Tehran: rosne publications. [In Persian]
- ❖ *journal of democracy* : October 2008 volume 18 number 4
- ❖ Kivisto, P. (2006). *Fundamental Thoughts in Sociology*; translated by Manoucher Sabri, Tehran: ni publications, fifth edition. [In Persian]
- ❖ Lipsett, S M. (2004). *Encyclopedia of Democracy*: translated by Kamran Fanny and Nora... Maradi, published by the Ministry of Foreign Affairs, third edition. [In Persian]
- ❖ Louis, B. (2004). *Islam and liberal-Democracy, historical overview*; *Journal of democracy*, No. 207. [In Persian]
- ❖ Louis, B. (2007). *Transition to Democracy in Turkey* : Translated by Araz Amin Nasri, political and economic information No. 238-237 in 1386. [In Persian]
- ❖ Mirtorabi, S. (2007). *Various ways of Development in oil-rich countries; political– economic information*, No. 248-247. [In Persian]
- ❖ Mojtahedzadeh, p. (2000). *Geopolitical Ideas and Realities of Iran (study of the relations between geography and politics in the changing world)*; Tehran: ni publications. [In Persian]
- ❖ Mojtahedzadeh, P. (2002). *Political Geography and Geographical Politics*; Tehran: published by Samet. [In Persian]
- ❖ Mojtahedzadeh, p. (2005). *Democracy and Iranian Identity*; political-economic information, No. 222-221. [In Persian]
- ❖ Mojtahedzadeh, p. (2006); *Political Geography of Iranian Movements*; monthly magazine of political– economic information, No. 226-225. [In Persian]
- ❖ Muir, R. (2000). *Political Geography*; translated by Dorh Mir Haider in collaboration with Syed Yahya Safavi, Tehran: published by the geographical Organization of the Armed Forces. [In Persian]
- ❖ Najafi Afra, M. (2005). *Islam and democracy*; *Political-Economic Information*, No. 218-217. [In Persian]
- ❖ Postin Chi, Z. (2008). *Transition from the Fragile Belt : Reconstruction of Co-Operative Security in the Persian Gulf*; *Geopolitical Journal*, fourth year, first issue. [In Persian]
- ❖ Rashidi, A. (2005). *The Merit of Sovereignty from Confucius, Buddha and Aristotle to the test of academic merit and the vote of the people*; *Political-Economic Information*, No. 222-221. [In Persian]
- ❖ Rawasani, Sh. (2005). *To know our Society as it is*; political-economic information, No. 222-221. [In Persian]
- ❖ Sajadi, Zh. (2002). *Geographical View of the Mercantal Activities of England and the Gradual Recession of the Iranian Economy during the years 1616 to 1810 ad / 1025 to 1225 ad*; collection of articles of the first National Conference of iranology 27 to 30 March 1381, Tehran: publications of the foundation of iranology. [In Persian]
- ❖ Saward . Michael,(1998), *The terms of Democracy* : Cambridge :polity press
- ❖ Sharghi, A. (2009). *A Delay in the Misnomer of Oil Revenues*; *Monthly of Political - Economic Information*, No. 260-259, Ferdinand and ardibahşet. [In Persian]
- ❖ Source : Mathias Based and Wolfram Lacher, *AParadox of Plenty? Rent Distribution and Political Stability in Oil* Institute of Global and Area Studied, GIGA Working Papers, No. 21, April 2006, p. 27-25
- ❖ Taybi, S K and Rezaei, M. (2006). *Development of OPEC oil Exports in the Process of Globalization of the Economy*; quarterly of energy economics studies, third year No. 8, Institute of International Energy Studies. [In Persian]

Research Paper

Strategic Policy of Religious Tourism with Emphasis on the Competitiveness of the Holy Cities of the Shiites of the Islamic World: A Case Example of the Holy City of Karbala

Haider Ataima Sarhan: Master of geography and tourism planning, Faculty of Geographical Sciences and Planning, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Amir Reza Khavarian-Garmsir*: Assistant Professor of geography and urban planning, Faculty of Geographical Sciences and Planning, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Ali Sadeghi: Assistant Professor of Remote Sensing, Faculty of Geographical Sciences and Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran.

Mahsa Kabirzadeh: Master's student in Geography, Faculty of Geographical Sciences and Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran.

Zahra Haji Qasimi: Master's student in Geography, Faculty of Geographical Sciences and Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran.

Received: 2023/05/27 PP 35-52 Accepted:2023/08/27

Abstract

One of the important tools to better present activities towards the specified goals is strategic planning. In fact, strategic planning can be used as an answer to the issues and problems that may occur in the tourism industry. In the core of tourism, such as all business activities, a "tourism strategy" should be drawn. The Meta-SWOT model is a program consisting of one title window and seven shell windows, which aims to guide decision-makers in a coherent and integrated process as well as create a ranked list of strategic priorities. Whereas decision-makers may change their assessments during a planning activity, this tool allows unlimited revisions of institutions. The present study aimed at developing tourism in Karbala city has introduced the Meta-SWOT strategic model in the field of urban tourism for the first time. The study used a descriptive - analytical method. The method of collecting data and analyzing the required information is documented and scrolling. Meta-SWOT analytical method was used to formulate a development strategy and describe the goals, resources, capabilities and environmental factors. The results showed that the most important factor in the development of tourism in the city of Karbala was the Integrated Management, the development of urban infrastructure, the existence of a suitable budget for the municipality of Karbala, the construction and equipping of suitable spaces and security and satisfaction, the holding of special religious rituals and ceremonies during the month of Muharram.

Keywords: Strategic Planning, Tourism Development, Meta-SWOT, Karbala, Religious Tourism.

Citation: Ataima Sarhan, H., Khavarian-Garmsir, A R., Sadeghi, A., Kabirzadeh, M & Haji Qasimi, Z.(2023). **Strategic Policy of Religious Tourism with Emphasis on the Competitiveness of the Holy Cities of the Shiites of the Islamic World: A Case Example of the Holy City of Karbala.** *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 2, Shiraz, PP 35-52.

* . **Corresponding author:** Amir Reza Khavarian-Garmsir, **Email:** A.khavarian@geo.ui.ac.ir, **Tel:** +98 9138566456

Extended Abstract

Introduction

The continuous and ever-expanding global tourism industry has amplified the significance of tourism from an economic perspective. Consequently, it can be regarded as a crucial source of foreign exchange income for both developed and developing countries. Upon reviewing the expanding tourism industry over the past decades, it becomes evident that a substantial portion of planning and investment has been concentrated within the realm of tourism (WTTC, 2019). Thus, the tourism industry, as a dynamic sector with distinctive and unique characteristics (World Tourism Organization, 2007), plays a pivotal role in the economy. Tourism is a widespread socio-economic phenomenon that has arisen due to people's need for leisure, their desire to connect with nature, and their inclination to visit new historical sites and cultures (Purdue et al., 2004). On the other hand, religious ideals are a influential factor in generating a tourist movement, with the primary motivation in this movement being religious and spiritual (Rezaei et al., 2014; Secretary, 2005). In this regard, one of the most prosperous types of tourism in the past and present worldwide is religious tourism, which is not even deterred by climatic challenges. Therefore, the development or expansion of tourism in a region or country necessitates specific studies. It has been demonstrated that if tourism is developed without a specific plan and strategy, it can lead to various problems, including environmental and social issues. In the long run, these problems may outweigh the benefits of tourism (Kaid Rahmati and the tropical Orientals, 2016).

Methodology

In this research, the type of study conducted is applied-development, and the method employed is descriptive-analytical. Data collection was carried out through library research and field observations (structured interviews). To analyze the data, the Meta-SWOT model was used. The Meta-SWOT model was first introduced by a team of three individuals, including Agarwal, an assistant professor of computer science at Norbert

College in the United States, and two of his colleagues in the Business Department of the same university in 2012. It drew inspiration from the resource-based theory. In this theory, the assumption is that organizations, regions, cities, and successful villages have emerged due to their unique capabilities and competencies, making resources of an entity more critical for strategic decision-making compared to its external environment. This perspective forms the foundation of their work, emphasizing the creation and development of resources with the aim of influencing the surrounding environment, encouraging cities and villages to be proactive rather than reactive in dealing with the external environment.

Results and discussion

To define the project planning, the specific planning period needs to be determined. In other words, it is crucial to establish the concluding year for the planning period. In the initial step, the research identified the primary organizational goals. Since these goals do not carry equal significance, research experts were tasked with prioritizing them into three levels (high, medium, and low) based on their importance. Following the identification and ranking of the main goals in terms of their significance, the organization's key factors are determined and recognized. According to the principles outlined in the theoretical foundation of the Meta SWOT model, this phase of the model requires the assignment of weights to each of the proposed factors. Given that these factors do not possess equal weight, experts were requested to assign weights based on their perceived impact on achieving the research objectives. To assign weights to these factors, a numerical range of 0-100 was utilized, ensuring that the average weight assigned totals 100.

Conclusion

Today, urban areas are striving to identify their competitive advantages in the global and regional urban network in order to maintain their competitive edge against other locations. One of the new competitive advantages that is being utilized by various countries in cities today is the advantage related to tourism

development. From an economic standpoint, this advantage is crucial as it leads to economic revenue generation, job creation, urban and interurban connectivity, and the promotion of indigenous culture. In the city of Karbala, thanks to the presence of the holy shrines of Imam Hussein (peace be upon him) and Hazrat Abu al-Fadl al-Abbas (peace be upon him), pilgrimage sites, and other attractions, there are abundant opportunities for religious tourism. Consequently, cities that possess religious

attractions hold significant importance as centers of religious tourism. Therefore, the utilization of this tourism capacity requires precise and forward-looking planning. Through such planning, the groundwork for the development of religious tourism on national, regional, and international levels can be laid, transforming the city of Karbala into one of the key hubs of religious tourism in the region and the Islamic world.

فصلنامه جامعه‌شناسی

دوره ۱، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

سیاست‌گذاری راهبردی گردشگری مذهبی با تأکید بر رقابت‌پذیری شهرهای مقدس شیعیان جهان اسلام: نمونه موردی شهر مقدس کربلا

حیدر اطعیمه سرخان: کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی گردشگری، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
امیررضا خاوریان گرمسیر: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
علی صادقی: استادیار سنجش از دور، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
مهسا کبیرزاده: دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
زهرا حاجی قاسمی: دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۵-۳۵-۵۲ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۵

چکیده

یکی از ابزارهای مهم جهت ارائه بهتر فعالیت‌ها در راستای اهداف مشخص شده، برنامه‌ریزی راهبردی می‌باشد. در واقع از برنامه‌ریزی راهبردی می‌توان به عنوان پاسخی به مسائل و مشکلاتی که در صنعت گردشگری ممکن است رخ دهد استفاده نمود. در هسته گردشگری نظیر کلیه فعالیت‌های تجاری می‌بایست "راهبرد گردشگری" ترسیم شود. پژوهش حاضر با هدف توسعه گردشگری در شهر کربلا برای اولین بار به معرفی مدل راهبردی متاسوات در زمینه گردشگری شهری پرداخته است. مدل متاسوات برنامه‌ای است که از یک پنجره عنوان و هفت پنجره بهم پسته تشکیل شده است و هدف آن راهنمایی تصمیم‌گیرندگان در فرایندی منسجم و یکپارچه و نیز ایجاد فهرست رتبه‌بندی شده از اولویت‌های استراتژیک می‌باشد. با توجه به اینکه اشخاص تصمیم‌گیرنده ممکن است ارزیابی‌های خود را در طول یک فعالیت برنامه‌ریزی تغییر دهند در نتیجه این ابزار بازبینی‌های نامحدود نهاده‌ها را ممکن می‌سازد. در این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. روش گردآوری داده‌ها و تحلیل اطلاعات موردنیاز به صورت اسنادی و پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه گردشگران مذهبی شهر کربلا، ساکنان، و کارشناسان این شهر می‌باشد که تعداد کل آن‌ها ۱۰۰ نفر بود و جهت تعیین حجم نمونه از تکنیک اشباع نظری استفاده شد. به منظور تدوین استراتژی توسعه و تشریح اهداف، منابع، توانایی و عوامل محیطی از روش تحلیلی متاسوات استفاده شد. نتایج نشان داد که مهمترین فاکتور در راستای توسعه گردشگری در شهر کربلا مدیریت یکپارچه، توسعه زیرساخت‌های شهری، وجود بودجه مناسب شهرداری کربلا، احداث و تجهیز فضاهای مناسب و امنیت و رضایتمندی، برگزاری آئین‌ها و مراسم مذهبی ویژه ماه محرم بود.

واژه‌های کلیدی: برنامه‌ریزی راهبردی، توسعه گردشگری، متاسوات، کربلا، گردشگری مذهبی

استاد: اطعیمه سرخان، حیدر؛ خاوریان گرمسیر، امیررضا؛ صادقی، علی؛ کبیرزاده، مهسا و حاجی قاسمی، زهرا. (۱۴۰۲). **سیاست‌گذاری راهبردی گردشگری مذهبی با تأکید بر رقابت‌پذیری شهرهای مقدس شیعیان جهان اسلام: نمونه موردی شهر مقدس کربلا.** فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۲، شیراز، صص ۳۵-۵۲.

مقدمه

رشد و توسعه روزافزون صنعت گردشگری در سراسر جهان، اهمیت گردشگری را از نقطه نظر اقتصادی افزایش داده است. بنابراین می‌توان آن را منبع مهم درآمد ارزی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه دانست. با مروری بر صنعت در حال گسترش گردشگری طی دهه‌های گذشته، می‌توان دریافت که بخش زیادی از برنامه‌ریزی‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها در حوزه گردشگری متمرکز شده است (WTTC, 2019). در این میان کشورهای تراز اول در صنعت گردشگری هر یک بنا به پتانسیل‌های موجود در کشور خود توانسته‌اند زمینه و فاکتورهای اساسی را برای توسعه گردشگری فراهم کنند و با سرمایه‌گذاری در این صنعت اکنون شاهد به بار نشستن تلاش‌هایشان هستند و سهم قابل توجهی از بازار این صنعت را نصیب خود کرده‌اند (khavarian et al, 2013). لذا صنعت گردشگری به‌عنوان صنعتی پویا و دارای ویژگی‌های بارز و منحصر بفرد (UNWTO, 2007)، بخش مهمی از اقتصاد را تشکیل می‌دهد.

گردشگری یک پدیده اجتماعی-اقتصادی گسترده است که در نتیجه نیاز مردم به اوقات فراغت و ارتباط با طبیعت و تمایل به بازدید از مکان‌ها و فرهنگ‌های جدید و تاریخی به وجود آمده است (Perdue et al, 2004). از سوی دیگر آرمان‌های دینی یک عامل تأثیرگذار در ایجاد یک جریان توریستی می‌باشند که انگیزه اصلی در این جریان، انگیزه دینی و مذهبی است. در این راستا از زمره پررونق‌ترین نوع گردشگری گذشته و حال در سراسر جهان، گردشگری مذهبی می‌باشد؛ که حتی دشواری‌های آب و هوایی نیز نمی‌تواند به‌عنوان مانعی برای آن محسوب شود (Rezaei et al, 2012; Monshizade, 2005). از همین‌رو توسعه گردشگری یا گسترش جایگاه آن در یک منطقه یا کشور نیازمند مطالعات خاصی است. بطوریکه نشان داده شد چنانچه گردشگری بدون برنامه‌ریزی و استراتژی مشخص توسعه یابد مشکلات مختلفی نظیر مشکلات زیست‌محیطی و اجتماعی شکل گرفته و در درازمدت مشکلات گردشگری از فواید آن بیشتر خواهد شد (Ghaedrahmati & Khavarian Garmsir, 2015).

برنامه‌ریزی بهینه امور گردشگری بین‌المللی برای ارائه خدمات باکیفیت به هر گروهی از گردشگران از مهمترین عوامل توسعه این صنعت است. در این راستا می‌توان برنامه‌ریزی راهبردی را یکی از روش‌های برنامه‌ریزی در حوزه علم گردشگری دانست (Ghaedrahmati & Khavarian Garmsir, 2015). که یک راه اساسی و مؤثر برای پیشبرد اهداف است. شهر کربلا به‌عنوان یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری مذهبی از این قاعده برنامه‌ریزی مستثنی نیست و می‌بایست گردشگری بین‌المللی خود را با برنامه‌ریزی یکپارچه و همه‌جانبه توسعه دهد. این پژوهش با هدف به‌کارگیری فرایند برنامه‌ریزی راهبردی، ضمن شناسایی توانمندی‌ها و کارکردهای گردشگری مذهبی و به‌منظور توسعه این کارکردها اقدام‌ها به ارائه راهکارها و تدوین راهبردهای کاربردی در جهت توسعه گردشگری در شهر کربلا نموده است. گسترش سریع شهرنشینی و تغییر در بنیادهای شیوه زندگی در دنیای معاصر، ضرورت برنامه‌ریزی و مدیریت گذران اوقات فراغت را بیش از پیش نمایان کرده است. از سوی دیگر، در بسیاری از کشورهای موفق در حوزه گردشگری، شهر پایه و اساس توسعه گردشگری است. امروزه، تجربه نشان داده است هر کجا گردشگری به‌طور اتفاقی و بدون برنامه‌ریزی و استراتژی مشخص توسعه یابد، مشکلات زیست‌محیطی و اجتماعی متعددی به وجود می‌آید و در درازمدت مشکلات آن بیش از فوایدش می‌شود. از مدل‌های استراتژیک مورد استفاده در توسعه گردشگری شهری، مدل سنتی «سوات» است؛ اما امروزه طی سال‌ها استفاده از این مدل کاربردی و ارزیابی آن، این نتیجه به دست آمده است که تأکید بر ضعف‌ها و تهدیدها موجب کم‌توجهی به قوت‌ها و فرصت‌ها می‌شود و به‌طور ناخودآگاه فرایند تدوین استراتژی به سمت نقاط منفی و جلوگیری از آن‌ها حرکت می‌کند. در نتیجه، اندیشمندان با ترکیب تکنیک سوات و دیدگاه مثبت‌شناسی. مهمترین این مشکلات عبارتند از:

۱. توزیع جغرافیایی ضعیف خدمات اساسی ارائه شده به بازدیدکنندگان به ویژه، و مشارکت ساکنانی که برای مقاصد گردشگری به شهر می‌آیند در سیستم خدمات اساسی که در درجه اول برای جمعیت محلی طراحی شده است.
۲. ضعف برنامه‌ریزی شهری برای مؤسسات مذهبی شهر و تأسیسات مختلف شهری اطراف آن، به طوری که زیارتگاه‌های مذهبی با کاربری‌های متعدد دیگر از جمله مسکن، تجاری، اداری و مالی از ازدحام شدید عملکردی رنج می‌برند و این ساختار شهری فراهم نمی‌کند. الزامات فضایی برای این اماکن مذهبی و توریستی و وضعیت عملکردی و منطقه‌ای آن‌ها که نشان‌دهنده عملکرد ضعیف عملکرد مذهبی شهر است.
۳. بی‌توجهی به بسیاری از حوزه‌های گردشگری مرتبط با مؤسسات و اماکن مذهبی و کاهش نقش عملکردی و برنامه‌ریزی آن‌ها.
۴. مشکلات شبکه راه‌های داخلی و آنچه که از همپوشانی کارکردی رنج می‌برد و بی‌توجهی به برنامه‌ریزی که موانع و مشکلاتی را در برابر سهولت دسترسی گردشگران به اماکن مذهبی قرار می‌دهد.

ضعف توانمندی‌های گردشگری شهرستان کربلا به ویژه با توجه به شرکت‌های گردشگری و دفاتر تخصصی گردشگری و همچنین کمبود خدمات مالی و بانکی.

گردشگری مذهبی سابقه‌ای به قدمت تاریخ ادیان الهی دارد. امروزه نیز گردشگری مذهبی یکی از ۵ شاخه اصلی گردشگری در دنیاست. بر اساس آمار سازمان جهانی گردشگری، ۳۸ درصد گردشگران دنیا را گردشگران مذهبی تشکیل می‌دهند و سالیانه حدود ۶۰۰ میلیون سفر مذهبی در دنیا انجام می‌شود (Rashid, 2018). بر اساس آمار سازمان جهانی جهانگردی، سرعت رشد و توسعه گردشگری مذهبی حتی از گردشگری باستانی، طبیعت گردی و دیگر شاخه‌های اصلی گردشگری بیشتر است و روز به روز بر تعداد گردشگران مذهبی دنیا افزوده می‌شود (Blackwell, 2007)

در گردشگری مذهبی از یک طرف باور مذهبی نقش دارد و از طرف دیگر زمانی که گردشگران صرف دیدن مکان‌های مذهبی می‌کنند، تقریباً شبیه زیارت است. گردشگری در فضاهای مذهبی، گردشگر با آثار تاریخی یا نوعی از میراث فرهنگی با ماهیت دینی مواجه می‌شود که او را در معرض فضاهای مذهبی قرار می‌دهد. اگر گردشگری در یک مکان تاریخی یا شکل دیگری از میراث فرهنگی که دارای ماهیت مذهبی است انجام شود، در این صورت با گردشگری در فضای مذهبی مواجه‌ایم. در این حالت جاذبه گردشگری با نوعی از جاذبه مذهبی (که جاذبه های هنری و زیبایی شناختی را در خود دارد) همراه می‌شود.

علیرغم اهمیت فراوانی که شهر مقدس کربلا از نظر گردشگری داخلی و خارجی دارد، مسئولان ذی‌ربط جهت ارتقای سطح عملکرد گردشگری مذهبی در حد و اندازه این شهر و جایگاه مناسبی ندارند. از آنجایی که کارکرد اصلی شهر کربلا گردشگری مذهبی است که با حضور مستمر زائرین به حرم حسین و برادرش عباس (ع) که در مرکز شهر قدیمی واقع شده‌اند، کربلا را به یکی از مهم‌ترین شهرها تبدیل کرد. هدف اصلی این پژوهش، توسعه گردشگری در شهر کربلا از چارچوب استراتژیک با مطالعه ویژگی‌های اصلی و بررسی چشم‌انداز بلندمدت آینده با استفاده از مدل متاسوات است.

مطالعاتی که تاکنون انجام گرفته‌اند بیشتر به صورت کلی بوده و بر روی یک گونه گردشگری خاص و یک شهر و منطقه خاص کمتر متمرکز شده‌اند. این تحقیق تلاش می‌کند تا راهبردهای توسعه گردشگری مذهبی در شهر کربلا را ارائه نماید. این شهر در طی همه‌گیری کوید ۱۹ به علت وابستگی اقتصادی زیادی که به بخش گردشگری دارد دچار خسارت‌های زیادی از این همه‌گیری شد. این مطالعه چارچوبی برای توسعه آتی این شهر فراهم می‌آورد.

ما در این پژوهش به دنبال یافتن پاسخ سؤال زیر می‌باشیم:

➤ راهبردهای توسعه گردشگری در شهر کربلا کدامند؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

گردشگری

لغت گردشگری از کلمه تور به معنای گشتن گرفته شده است که ریشه در لغت لاتین تورنس به معنای دور زدن، رفت و برگشت بین مبدا و مقصد دارد که از یونانی به اسپانیایی و فرانسه و در نهایت به انگلیسی راه یافته است (Abdul Manafi, 2011). از گردشگری تعاریف متعددی ارائه شده است که از جمله می‌توان گفت که گردشگری فرایندها، فعالیت‌ها و پیامدهای ناشی از ارتباطات و تعامل بین گردشگران، فروشندگان و دولت میزبان، جوامع میزبان و محیط‌های اطراف که درگیر شده‌اند است (Soleimani Harooni et al, 2010). تعریف سازمان ملل بر اساس پیشنهاد اجلاس بین‌المللی ترانسپورت در سال ۱۹۶۴ از گردشگر بیان می‌کند که گردشگر کسی است که به منظور تفریح، بازدید از نقاط دیدنی، معالجه، مطالعه، تجارت، ورزش و یا زیارت به کشوری غیر از کشوری که در آن اقامت دارد سفر کند مشروط بر اینکه حداقل مدت اقامت او از ۲۴ ساعت کمتر و از ۶ ماه بیشتر نباشد.

گردشگری به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم بر اقتصادیک کشور تأثیر می‌گذارد:

مستقیم: ارزهایی که جهانگردان هنگام اقامت در کشور دیگر صرف پرداخت هزینه‌های مختلف می‌کنند.

غیرمستقیم: بازپرداخت‌هایی که برای عزیمت از آن کشور به کشور دیگر به عمل می‌آورند که یکی از منابع مهم تأمین ارزهای خارجی برای یک کشور در حال توسعه به شمار می‌رود (Hezarjaribi et al, 2010).

بسیاری از نویسندگان، گردشگری را یک فرصت منحصر به فرد اقتصادی می‌دانند. قابل توجه و چشمگیر بودن گردشگری در پنجاه سال گذشت نشان‌دهنده اهمیت فراوان اقتصادی و اجتماعی این پدیده است. مطابق برآورد سازمان جهانی گردشگری، کل گردشگران دنیا در سال ۱۹۵۰، تقریباً ۲۵ میلیون نفر و در سال ۲۰۰۰، حدود ۷۰۰ میلیون بوده است. این رقم نشان‌دهنده رشد ۷ درصدی در یک دوره پنجاه ساله است

(۲۰۰۰-۱۹۵۰)؛ به علاوه درآمدهای حاصل از گردشگری در سال ۱۹۸۰ بالغ بر ۱۰۵ میلیارد دلار بوده که این رقم در سال ۲۰۰۰ به ۶۷۶ میلیارد دلار رسیده است و در سال ۲۰۲۰ به حدود یک میلیارد و ۵۹۰ میلیون دلار رسید. بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی با فعالیت‌های گردشگران مرتبط هستند که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: حمل و نقل عمومی خطوط هوایی، شرکت‌های اجاره خودرو، خطوط مسافرت دریایی، مسافرت با قطار، وسایل نقلیه موتوری. به این موارد هتل‌ها، مراکز گردهمایی و دیگر مکان‌های اسکان عمومی نیز اضافه می‌شود.

توسعه گردشگری

دولت‌ها کوشیده‌اند تا دریابند که روند توسعه گردشگری چگونه در حال حرکت است. در برخی موارد، به ویژه در کشورهای توسعه یافته، گردشگری ممکن است تنها نقش محدودی در توسعه داشته باشد. اما در اکثر کشورهای در حال توسعه، نقش حیاتی ایفا می‌کند و انتخابی واقع‌بینانه را نشان می‌دهد. در کشورهای در حال توسعه که دارای پتانسیل و منابع گردشگری خوبی هستند، گردشگری ممکن است به‌عنوان یک فعالیت اقتصادی پذیرفته شود؛ به ویژه از طریق رشد متوازن ناشی از چرخه‌های تولید تجاری جدید ناشی از گسترش گردشگری که می‌تواند سیاست‌های اقتصادی را ارتقاء بخشد. بنابراین گردشگری می‌تواند عامل توسعه اقتصادی در کنار بخش‌های تولید اقتصادی کشاورزی و صنعت باشد (Nematpour et al., 2020).

از منظر توسعه پایدار، باتلر (۱۹۹۹) استدلال کرد که توسعه گردشگری عبارت است از برنامه‌ریزی و توسعه مستمر مقصد، امکانات و خدمات برای رفع نیازهای گردشگران فعلی و آینده. زمانی که گردشگری به طور مؤثر برنامه‌ریزی و مدیریت شود، توسعه گردشگری می‌تواند منجر به پیشرفت‌ها و مزایای عظیمی هم برای گردشگران و هم برای جامعه محلی شود. بنابراین، نیاز به برنامه‌ریزی راهبردی در گردشگری، به منظور برآورده کردن خواسته‌های مردمی که در دنیای پر تقاضا زندگی می‌کنند، باید به منظور ترویج و جذب گردشگران و همچنین ایجاد اعتماد در آن‌ها با فعالیت‌های گردشگری تشویق شود (Nematpour et al., 2020).

سیستم‌های گردشگری

از دیدگاه تئوری سیستم، یک مقصد توریستی یک سیستم پیچیده پویا است که شامل عناصر بسیاری است (Baggio, 2008; Mai & Smith, 2018; Nematpour & Faraji, 2019). که به‌صورت غیر خطی با یکدیگر تعامل دارند (Baggio, 2008). مای و اسمیت (۲۰۱۵) بیان کردند که سیستم شامل مجموعه‌ای متنوع اما سازمان‌یافته از ذینفعان است که هر کدام اهداف، برنامه‌ها و علایق متفاوتی دارند. علاوه بر این، عوامل داخلی مختلف، مانند سیاست، قوانین ملی و شرایط خاص در جامعه، بر کل سیستم تأثیر می‌گذارد. به همین ترتیب، شاخص‌های خارجی از بلایای طبیعی تا بحران‌های انسانی، مانند تروریسم، جنگ، بحران‌های مالی جهانی یا سیل، تأثیر یکسانی بر سیستم گردشگری دارند (Mai et al., 2012). نظریه سیستم مبنایی برای تحلیل ساختاری است (Beni, 2001; Leiper, 1990). این نظریه یک نظریه اساسی با چارچوبی فلسفی در برنامه‌ریزی سناریو و بلندمدت است (Formica & Kothari, 2017; Nematpour & Faraji, 2018). سیستم یک مجموعه پیچیده است که عملکرد کلی آن به اجزای آن و روابط متقابل بین آن‌ها بستگی دارد (Nematpour et al., 2020). روابط متقابل آشکاری در سراسر سیستم گردشگری وجود دارد. اول اینکه، مبدا و مقصد برای عملکرد کارآمد سیستم گردشگری اقتصادی به یکدیگر وابسته هستند، کسب و کارها و سازمان‌ها در هر طرف به طور متقابل به یکدیگر وابسته هستند، در حالی که امکانات و جاذبه‌ها در سمت مقصد باید نیازهای گردشگران را برآورده کنند. اما منشأ این نیازها کجاست؟ نیازها توسط محیط مبدا گردشگران ایجاد می‌شوند یا تحت تأثیر قرار می‌گیرند. دوم، مبدا و مقصد به طور جمعی با عناصر محیط گسترده‌تری که در آن واقع شده‌اند، تعامل دارند. به‌عنوان مثال، گردشگران به‌عنوان یکی از عناصر سیستم گردشگری بر جوامع محلی هم در مناطق مبدا و هم در مناطق مقصد تأثیر می‌گذارند (Sharpley, 2009).

گردشگری مذهبی

در زمره قدیمی‌ترین و پررونق‌ترین گردشگری‌های گذشته و حال سراسر جهان قرار دارد که دشواری‌های اقلیمی و بدی آب و هوا نیز مانع آن نمی‌شود (Monshizade, 2005). در این نوع گردشگری انگیزه اصلی، زیارت اماکن مقدسه و زیاتگاه‌هاست که اقامتگاه‌ها و نوع امکانات آن در طول مدت اقامت تأثیر می‌نهد. ولی درآمد خانوار نقش چندانی در انگیزه اصل زیارت از این اماکن ندارد. در یک تعریف کلی، می

توان گردشگری مذهبی را گونه‌ای از گردشگری دانست که شرکت‌کنندگان در آن دارای انگیزه‌های مذهبی (منحصراً و یا به صورت ترکیب با سایر انگیزه‌ها) هستند که از اماکن مقدس نظیر کلیساها، مساجد، مقابر امامزاده‌ها و نظایر آن‌ها بازدید می‌کنند. در آمار سازمان گردشگری جهانی برآورد شده است که هر ساله ۳۰۰ الی ۳۳۰ میلیون زائر از مناطق مذهبی جهان بازدید می‌کنند که این تعداد از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۵ با افزایش ۳۰ درصدی مواجه شده است. با توجه به آمار سازمان گردشگری ۳۹/۱ میلیون سفر بین‌المللی به منطقه خاورمیانه در سال ۲۰۰۵ انجام شده که پیش‌بینی می‌شود این تعداد به ۱۵۹ میلیون سفر در سال ۲۰۳۰ برسد. این منطقه به علت مرکزیت برای سه دین اسلام، مسیحیت و یهودیت، کانون گردشگری مذهبی دنیا شده است.

زائر و گردشگر مذهبی

زائر و زائران به افرادی اطلاق می‌گردد که با انگیزه‌های فقط مذهبی به سفر می‌آیند. این افراد مؤمنین و معتقدین مذهبی هستند که به اماکن مقدسه برای انجام فرائض دینی- مذهبی، قربت به خدا، زیارت قبور امامان و رهبران مذهبی، اداء نذر، ثواب، شفا، پاک شدن گناه و ... بر اساس آموزه‌های دین- مذهبی که آموخته‌اند اقدام به مسافرت می‌نمایند. اما گردشگران مذهبی، دیدارکنندگانی هستند که در مراسم و زیارت قبور پیامبران، امامان و رهبران دینی- مذهبی، فعالیت‌های مذهبی و ... شرکت می‌نمایند و نیز از دیگر مکان‌های گردشگری هم دیدن می‌نمایند. درواقع گردشگران مذهبی مسافرین و دیدارکنندگانی هستند که همزمان با انگیزه‌های مذهبی اولیه، انگیزه‌های دیگر که ممکن است برای انواع گردشگری عادی باشد در هم می‌آمیزد. و اهداف سفر آن‌ها چند منظوره و چند نقشی یا چند کاربرد با اولویت مذهبی است به هر حال زائر و گردشگر مذهبی دارای مشتریانی همچون سفری موقت و داوطلبانه از منطقه سکونت دائمی خود به مکانی دیگر دارد و معمولاً این سفرها توسط هیئت‌های مذهبی سازماندهی می‌گردد.

برنامه‌ریزی راهبردی

امروزه اکثر سازمان‌ها برای افزایش اعتبار، بقا و رشد بلند مدت و کاهش ریسک عملیات خود اقدام به تدوین برنامه‌های راهبردی می‌کنند. این برنامه‌ریزی ارتباط مستقیم با مأموریت، سیاست‌ها، فعالیت‌ها، اندازه، پویایی، ساختار، درجه پیچیدگی و میزان رسمیت دارد. برای اولین بار در دهه ۱۹۶۰ میلادی، مفاهیم برنامه‌ریزی راهبردی به صورت نظام‌یافته در صنعت به کار گرفته شد. مفاهیمی از ادبیات نظامی گرفته شده بود و در قالبی ساختار نیافته و ابتدایی مورد استفاده قرار می‌گرفت. دهه ۱۹۸۰ را می‌توان سرآغاز و نقطه عطف این نوع برنامه‌ریزی در راستای نهادینه شدن چنین شیوه‌ای در ادبیات آکادمیک و نیز توسعه برخی شرکت‌ها نامید. به تدریج استفاده از این رویکرد در سایر تخصص و علوم مانند برنامه‌ریزی راهبردی برای مؤسسات دولتی، مؤسسات غیرانتفاعی، شرکت‌های بزرگ تجاری و حتی سازمان‌های بین‌المللی نیز رواج یافت. راهبرد، ابزاری برای رسیدن به هدف بالقوه است. برنامه‌ریزی استراتژیک فرایندی است که توسط آن سازمان به‌طور مؤثر در طول زمان با محیط مدیریتی خود با یکپارچه‌سازی برنامه‌ریزی مدیریت در یک فرایند جداگانه سازگار می‌گردد (Aziz Al Golgari, 2012).

پیشینه تحقیق

تقوایی و همکاران (۱۳۸۸) به بررسی توسعه گردشگری مذهبی شهرستان نورآباد ممسنی پرداخته و به این نتیجه رسیدند که عدم سرویس بهداشتی کافی و پارکینگ و توجه دولت به این مکان‌ها و عدم سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و ... به عنوان دافع‌های این مکان می‌توان نام برد. و همچنین با توجه به اهمیت صنعت گردشگری در جهان امروز نقش مکان‌های مذهبی در جذب گردشگران و تأثیر آن بر توسعه مناطق مختلف اجتناب‌ناپذیر است یک نمونه از آن در شهرستان ممسنی استان فارس می‌باشد که دارای امامزاده‌های بسیاری می‌باشد که با نگاه مدیریتی به این منطقه و برنامه‌ریزی صحیح برای این خطر از کشور شاهد احیای مکان این امامزاده‌ها و محیط پیرامون آن است و در نهایت محیطی مناسب به جهت جذب گردشگران مذهبی و رفع بخشی از مسائل شهرستان نورآباد ممسنی می‌باشد.

هادیانی و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای به بررسی اثرات اقتصاد گردشگری در شهرهای مذهبی پرداخته و در این پژوهش اثرگذاری گردشگران خارجی بر میزان درآمد و اشتغال شهر قم بررسی شد که نتایج نشان داد اقتصاد شهر قم متناسب با توانمندی‌ها و جاذبه‌های گردشگری آن از توسعه شایسته‌ای برخوردار نیست و یکی از مهم‌ترین رهاوردهای گردشگری مذهبی این است که علاوه بر اینکه موجب تعدیل تنش‌های اجتماعی و فرهنگی بین مسلمانان خواهد شد روابط فرهنگی بین مسلمانان را نیز به سمتی گرایش می‌دهد که با شناخت و آگاهی از فرهنگ زندگی یکدیگر به اشتراکات عمیقی دست پیدا کنند. این نوع گردشگری نیز می‌تواند منجر به توسعه و همگرایی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع اسلامی شود.

نهبوندی و دیگران (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای ابتدا مفاهیم حوزه زیارت و گردشگری مذهبی را مشخص و سپس به بررسی آمار موجود ایران در این زمینه با مطالعه موردی مسافران مسجد جمکران پرداخته شد. سپس با جمع‌بندی نظریه‌ها و تحقیقات انجام شده، با استفاده از مدل SWOT فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی گردشگری زیارتی در ایران مورد تحلیل قرار گرفت. در این فرایند با بررسی قابلیت‌ها و فرصت‌های گردشگری قم، نتایج نهایی مبین آن است که استراتژی‌های قابل قبول در برنامه‌ریزی گردشگری مذهبی این شهر، در اولویت نخست استراتژی‌های محافظه کارانه و سپس تهاجمی می‌باشد؛ به منظور نیل به اهداف تحقیق و توسعه گردشگری با بهره‌گیری از این استراتژی، توسعه علوم اسلامی از یک سو، و افزایش تبلیغات و جذب طلاب و گردشگران مذهبی - فرهنگی خارجی با معرفی جایگاه واقعی کارکردهای مذهبی - فرهنگی شهر قم به سایر کشورها و همچنین ایجاد اشتغال و درآمد پایدار از سوی دیگر، پیشنهاد می‌شود.

زارعین (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی گردشگری شیعی در ایران پرداخته است و نتایج نشان داده است که شهرهای مشهد، قم و شیراز به عنوان سه شهر مهم گردشگری که علاوه بر پتانسیل‌های مذهبی از سایر جاذبه‌های گردشگری نیز برخوردار می‌باشند، می‌توانند به عنوان شهرهای هدف در این زمینه معرفی گردند. در این راستا، افزایش تبلیغات، ایجاد زیرساخت‌های مناسب، افزایش امنیت و مواردی از این قبیل ضروری به نظر می‌رسند.

رضایی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان تحلیلی بر برنامه‌ریزی راهبردی گردشگری آیین‌های شیعی با تأکید بر توان‌های بالقوه مراسم محرم (مطالعه موردی شهر تفت)، به این نتیجه رسیدند که مجاورت و نزدیکی به مراکز جمعیتی و مراکز شهری مثل شهر یزد و اجرای مراسم عزاداری با سبکی متمایز از سایر نقاط استان یزد، بهترین نقاط قوت برای گردشگری مذهبی این شهر محسوب می‌شود و کوتاه بودن مدت اقامت گردشگران در شهر و عدم بازده اقتصادی گردشگران برای شهر از نقاط ضعف منطقه به شمار می‌روند.

لیسیون و مولالدهارام (۲۰۰۸) در پژوهشی تحت عنوان "منافع اقتصادی گردشگری زیارتی" به این نتیجه رسیده‌اند که رشد چشمگیر گردشگری زیارت در هند موجب شده است که شش بخش به عنوان مکان‌هایی که سطح بالایی از فعالیت‌های اقتصادی در طول فصل زیارت در حال شکل‌گیری است مشخص شوند. مطالعه آن‌ها نشان‌دهنده اثرات مثبت بالای فصل زیارت بر درآمد، اشتغال و استاندارد زندگی ساکنان محلی در است.

هال و فرانسیس (۲۰۰۸) در مقاله‌ای به بررسی وضعیت گردشگری در کشورهای جهان سوم و برخی از مهم‌ترین مشکلات گردشگری این کشورها از جمله نبود امنیت روحی و جانی پرداخته است و بر لزوم توجه دولت‌های جهان سوم در جهت از بین بردن این معضلات از طریق ایجاد پلیس گردشگری تأکید نموده است بنابراین به نظر می‌رسد که کشورهای جهان سوم از لحاظ امنیت نسبت به جذب گردشگر از امنیت پایین‌تری نسبت به کشورهای پیشرفته و صاحب تکنولوژی برخوردارند.

ویجی آناند (۲۰۱۳)، در مطالعه‌ای تحت عنوان اثرات اجتماعی و اقتصادی در گردشگری بر پیوند گسترش اماکن مقدس، جامعه، سیاست، ایدئولوژی و فرهنگ تأکید می‌کند و از این ایده که اثرات اقتصادی گردشگری مذهبی را نباید نادیده و یا دست کم گرفت حمایت می‌کند اگر چه نهادهای مذهبی به طور سنتی در گذشته به بی‌اهمیت جلوه دادن آن اقدام می‌کرده است. علاوه بر این، این مقاله نشان می‌دهد که دین و گردشگری مشترکات زیادی دارند. در جهان مدرن چشم پوشی از این برداشت خیلی سخت است که در بسیاری از مکان‌های زیارتی اثرات کفرآمیز گردشگری اگر بیشتر از مذهبی نباشد ولی به همان اندازه مهم هستند.

شینده (۲۰۱۵) در مطالعه خود در مورد منافع و معایب مرکز مذهبی کشور هند و تأثیر گردشگری مذهبی بحث می‌نماید. و معتقد است در این راستا دولت هند قصد دارد تا امکانات لازم برای اقامت گردشگران در مناطق اطراف مقاصد گردشگری مذهبی این کشور را فراهم کند، هرچند که باید به فرهنگ محلی ساکنان اطراف جاذبه‌های گردشگری مذهبی نیز توجه شود. از سوی دیگر، در هند ۲۲ مکان تاریخی مقدس ویژه مسلمانان وجود دارد که می‌توانند مقصدی مناسب برای گردشگران مسلمان باشند. در این کشور همچنین ده‌ها قبرستان کشته شدگان جنگ های هند با انگلیس در جریان استقلال هند نیز در مناطق مختلف هند وجود دارند که هر یک به تنهایی می‌توانند به یک جاذبه گردشگری تبدیل شوند.

بویان و همکاران (۲۰۱۱) در پژوهش خود به توصیف گردشگری اسلامی در مالزی می‌پردازد. سیتی معتقد است امروزه جذب گردشگران خارجی به رقابتی فزاینده در بین نهادهای فعال در صنعت گردشگری تبدیل شده است زیرا این صنعت نه فقط در پیشبرد اقتصاد ملی و درآمد های ارزی نقش دارد، بلکه صنعتی است پاکیزه و عاری از آلودگی، مدرن و در عین حال با خاصیت اشتغالزایی فراوان همراه است. گردشگری در کشورهای دارای ظرفیت‌های ساختاری، می‌تواند به مهم‌ترین منبع کسب درآمد ارزی تبدیل شود؛ مشروط بر آن که برنامه‌ریزی صحیح و

¹ LibisonMuraleedharan

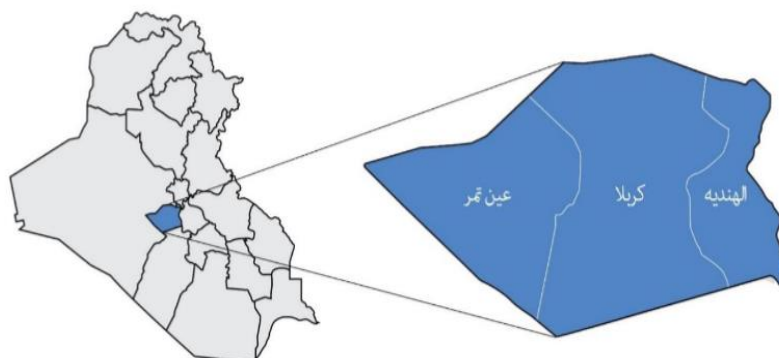
² Vijayanand

همه جانبه توأم با آینده‌نگری برای آن تنظیم و اجرا شود. سرمایه‌گذاری جهانی در صنعت گردشگری حاکی از آن است که گردشگری صنعتی از جمله صنایع توزیع‌کننده در آمده است و هنگامی که یک جهانگرد به کشور وارد می‌شود، در مقابل خدماتی که به وی ارائه می‌شود، هزینه‌هایی پرداخت می‌کند که این خود پرداختی ارزی محسوب می‌شود. در حالی که دیگری از مهمترین دلایل موفقیت مالزی در صنعت توریسم، وجود آرامش و ثبات کشور می‌داند. در آن کشور حدود ۲۸ نوع نژاد و قبیله و مذهب وجود دارد که دولت به نحو شایسته‌ای باعث وجود اتحاد و جلوگیری از بروز اختلاف آن‌ها شده که متعاقباً بر صنعت توریسم تأثیر به‌سزایی داشته است.

دومان (۲۰۱۱) در مقاله خود به ارائه یک نمای کلی از بازار گردشگری حلال در ترکیه می‌پردازد و پایتخت ترکیه یعنی استانبول را شهری می‌داند که نیمی از آن در قاره آسیا و نیمه دیگر آن در قاره اروپا قرار دارد. این شهر محل اتصال دو قاره است. در قلب این شهر تنگه بسفر قرار گرفته که محل تلاقی آب‌های دریای سیاه، دریای مرمره و خلیج شاخ طلایی است. به استانبول شهر درخشان هم می‌گویند. اگر در ناحیه غربی تنگه بسفر به زیبایی غروب آفتاب و رنگ قرمز آن نگاه کنید، به درخشندگی این شهر پی خواهید برد و از طرفی وجود موزه‌ها، کاخ‌ها، مساجد باشکوه، کلیساها، بازارها و نیز طبیعت زیبای این شهر همواره باعث شگفتی گردشگران می‌شود این تنگه در واقع قاره اروپا را از قاره آسیا جدا می‌کند، سواحل این تنگه ترکیبی است از زمان‌های گذشته و حال و به نوعی شکوه و جلال امروزی و زیبایی و سادگی گذشته را به تصویر می‌کشد.

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر کربلا یکی از مهم‌ترین شهرهای گردشگری مذهبی (بویژه برای شیعیان) در جهان است، به‌طوری‌که که همه ساله میلیون‌ها زائر عراقی و خارجی به زیارت بارگاه‌های مقدس این شهر می‌شتابند. کربلا دارای موقعیت استراتژیک بسیار مهمی است. از آن جهت که نزدیکی این شهر به بغداد پایتخت عراق از دو جنبه حمل و نقل و تجارت بسیار ارزنده و مهم است. کربلا در ۱۰۵ کیلومتری جنوب غرب بغداد و ۳۰ کیلومتری غرب رودخانه فرات و در ۳/۴۴ درجه عرض جغرافیایی ۳۶/۳۲ درجه طول جغرافیایی قرار دارد. و بر کرانه جلگه ابرفتی مرکزی عراق واقع شده است. همچنین بر روی خطر مواصلاتی عراق و شبه جزیره عربی قرار گرفته است (الانصاری، ۲۰۰۶).

شکل ۱- نقشه شهر کربلا در کنار موقعیت کشور عراق

کربلا از مهم‌ترین اماکن دینی عراق محسوب می‌شود و به همراه نجف مهم‌ترین مکان‌های گردشگری دینی عراق به شمار می‌آیند. چراکه گردشگران داخلی و خارجی پر شماری برای زیارت به این شهرها سفر می‌کنند به‌طوری‌که تعداد کسانی که در سال ۲۰۰۵ به این دو شهر سفر کردند نزدیک به ۵ میلیون گردشگر (زائر) بود (USAID، ۲۰۰۶).

مهم‌ترین شاخصه کربلا وجود قبور مطهر اهل بیت پیامبر (ص) در آن است که باعث شده این شهر قبله‌گاه عاشقان اهل بیت از سرتاسر این کره خاکی شود. وجود مرقد مطهر امام حسین (علیه‌السلام) و برادر بزرگوار ایشان حضرت ابوالفضل (علیه‌السلام) و مقامات و مکان‌های دینی مختلف عامل جذب گردشگران به این شهر می‌باشند. حرم‌های مطهر اهل بیت پیامبر از مهم‌ترین عوامل جذب گردشگران به این شهر است همچنین کربلا مجموعه‌ای از مقامات و مکان‌ها را در خود جای داده است که گردشگران از آن‌ها بازدید می‌کنند. حرم‌ها و مکان‌های موجود در کربلا به قرار زیر هستند:

- ❖ آستانه حسینی مقدس شامل قبور مطهر امام حسین (علیه‌السلام) و فرزندانش می‌باشد.
- ❖ آستانه عباسی مقدس در کنار مرقد مطهر امام حسین (علیه‌السلام) و در ۳۵۰ متری شمال حرم مطهر

- ❖ مقبره حبیب بن مظاهر اسدی (علیه السلام)
- ❖ ضریح شهدا در سمت راست مرقد مطهر حضرت علی اکبر پیکرهای مطهر برخی از شهدای کربلا قرار دارد (الحسینی، ۲۰۰۹).
- ❖ مرقد حر ابن یزید ریاحی (ع)

شکل ۲- نقشه گردشگری مذهبی شهر کربلا

مواد و روش تحقیق

در این پژوهش، نوع تحقیق کاربردی- توسعه‌ای و روش آن توصیفی- تحلیلی است. گردآوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی (مصاحبه ساختار یافته) صورت گرفته است. به جهت تحلیل اطلاعات نیز از مدل متاسوات استفاده شده است. متاسوات نخستین بار توسط تیمی سه نفره متشکل از آگاروال استادیار علوم کامپیوتر نوبرت کالج آمریکا و دو تن از همکاران وی در دپارتمان مدیریت بازرگان همان دانشگاه در سال ۲۰۱۲ با الهام گرفتن از تئوری مبتنی بر منابع معرفی گردید. در این تئوری فرض بر این است که سازمان‌ها، مناطق، شهرها و روستاهای موفق به واسطه قابلیت‌ها و شایستگی‌های متمایز خود پدید آمده‌اند و در نتیجه منابع یک بنگاه برای تعیین اقدام استراتژیک در مقایسه با محیط بیرونی آن حیاتی‌تر هستند. این دیدگاه اساس کار خود را بر ایجاد و توسعه منابع با هدف تأثیرگذاری بر محیط پیرامونی قرار می‌دهد و شهر و روستا را به جای انفعال در مقابل محیط خارجی به تأثیرگذاری بر آن تشویق می‌کند. مدل Meta SWOT در کنار پوشش دادن به قابلیت SWOT به ارائه الگوهایی فراتر از راهبردی صرف می‌پردازد. از اینرو در جهت توانمندسازی درآمد در شهرهای گردشگری‌پذیر از مدل Meta SWOT استفاده می‌شود و سپس به ارائه برنامه‌ریزی راهبردی در این حوزه مبادرت گردد. جامعه آماری پژوهش حاضر، کلیه گردشگران مذهبی شهر کربلا، ساکنان، و کارشناسان این شهر می‌باشد که تعداد کل آن‌ها ۱۰۰ نفر بود. از تکنیک اشیاع نظری جهت تعیین حجم نمونه استفاده شد یعنی مصاحبه‌های انجام شده تا زمانی که اطلاعات به قدر کافی جمع‌آوری شود و نیاز به مصاحبه جدید نباشد، ادامه یافت. جهت ارائه راهبردها از روش متاسوات استفاده می‌گردد. بطور کلی این روش برنامه‌ریزی استراتژیک حساس به عوامل کلان محیطی است و راهبردهای ارائه شده توسط آن ناظر بر عواملی همچون تحریم، کاهش نرخ ارز، همه‌گیری کوید ۱۹، سیل، زلزله است. راهبردهای خروجی در این قسمت با توجه به وضعیت این شهر به لحاظ توسعه گردشگری مذهبی هستند و می‌توانند نقشه راهی برای رسیدن به یک وضعیت مطلوب را ارائه دهند. اطلاعات جنسیتی جامعه آماری مورد مطالعه در جدول ۱ نمایش داده شده است. همانطور که مشاهده می‌شود ۳۵ درصد پاسخ‌دهندگان به مصاحبه‌ها زن و ۶۵ درصد آنان مرد بوده‌اند.

جدول ۱- توزیع فراوانی بر حسب جنسیت پاسخگویان

جنسیت	فراوانی	درصد فراوانی
زن	۳۵	۳۵٪
مرد	۶۵	۶۵٪

سن در نمونه آماری مورد مطالعه می‌باشد. همانطور که مشاهده می‌شود ۲۶ درصد پاسخ‌دهندگان ۲۵-۳۴ سال، ۳۸ درصد ۳۵-۴۴ سال، ۲۹ درصد ۴۵-۵۴ سال، ۷ درصد ۵۴ سال بالاتر دارند.

جدول ۲- توزیع فراوانی بر حسب سن پاسخگویان

سن	فراوانی	درصد فراوانی
سال ۲۵-۳۴	۵۱	۲۶٪
سال ۳۵-۴۴	۶۴	۳۸٪
سال ۴۵-۵۴	۵۷	۲۹٪
۵۵ بالاتر	۲۸	۷٪
جمع	۲۰۰	۱۰۰٪

بحث و ارائه یافته‌ها

پروژه برنامه‌ریزی: به منظور تعیین پروژه برنامه‌ریزی ابتدا باید هدف اصلی تحقیق مشخص شود که در تحقیق حاضر، ارائه راهبرد به منظور توسعه گردشگری شهر کربلا با استفاده از تکنیک Meta SWOT، به‌عنوان هدف اصلی مدنظر بوده است.

دوره برنامه‌ریزی: پس تعیین پروژه برنامه‌ریزی می‌بایست دوره برنامه‌ریزی را مشخص کرد به‌عبارت دیگر باید تعیین شود که پایان دوره برنامه‌ریزی چه سالی خواهد بود.

مرحله اول: مشخص نمودن اهداف

در گام نخست اهداف سازمانی یا اصلی پژوهش شناسایی شد. از آنجائی که این اهداف از وزن یکسانی برخوردار نیستند از کارشناسان پژوهش خواسته شد با توجه به اهمیت هر یک از اهداف شناسایی شده آن‌ها را در سه سطح (بالا، متوسط و پایین) اولویت‌بندی کنند. در جدول ۳ اهداف پژوهش و میزان اهمیت آن‌ها نشان داده شده است. پس از تدوین این جدول و تعیین درجه اولویت هر یک اطلاعات وارد نرم‌افزار شد.

جدول ۳- اهداف تعیین شده برای توسعه گردشگری شهر کربلا

ردیف	اهداف	سطح اولویت
۱	امنیت نسبی شهر کربلا و افزایش رضایتمندی گردشگران و ساکنان بومی	متوسط
۲	توسعه زیرساخت‌های شهری	متوسط
۳	وجود دانشکده‌ها و تربیت نیروهای انسانی متخصص در حوزه گردشگری	متوسط
۴	افزایش تعداد هتل‌ها و مراکز اقامتی لوکس	بالا
۵	ارتقاء کیفیت خدمات در هتل‌ها و مراکز خدمات گردشگری	متوسط
۶	وجود مراکز خدمات درمانی برای زائران در نزدیکی حرم‌های مطهر	بالا
۷	افزایش مراکز دینی و مراکز تفریحی	متوسط
۸	بهبود و افزایش خطوط مواصلاتی به عراق	متوسط
۹	تقویت سیستم حمل و نقل درون شهری	متوسط
۱۰	کاهش نرخ بیکاری و افزایش سطح اشتغال در میان مردان و زنان در شهر کربلا	متوسط

پس از شناسایی اهداف اصلی و نیز درجه‌بندی آن‌ها از نظر اهمیت دستیابی، اقدام به تعیین و شناسایی عوامل کلیدی سازمان می‌گردد. با توجه به اصول مطرح شده در مبانی تئوریک مدل Meta SWOT، در این بخش از فرایند این مدل، باید به وزن‌دهی هر یک از عوامل مطرح شده مبادرت گردد و از آنجایی که هر یک از عوامل دارای وزن یکسانی نیستند از کارشناسان خواسته شد تا بر اساس میزان تأثیری که می‌توانند در راستای رسیدن به اهداف تحقیق کمک کنند وزن‌دهی نمایند. جهت وزن‌دهی هر یک از این عوامل از بازه اعداد (۰-۱۰۰) استفاده شده است. به‌طوریکه میانگین اوزان تخصیص داده شده ۱۰۰ باشد.

جدول ۴- عوامل کلیدی (منابع و قابلیت‌ها) در توسعه گردشگری شهر کربلا

وزن دهی	منابع و قابلیت‌ها	ردیف
۹	برگزاری آئین‌ها و مراسم مذهبی ویژه ماه محرم	۱
۵	وجود اقلیم معتدل در فصول مختلف	۲
۷	بارز بودن خصلت گردشگرپذیری و مهمان‌نوازی	۳
۵	پیشرفت‌های فنی و تکنولوژی در صنعت حمل و نقل	۴
۷	ضعف گردشگری در کشورهای همسایه بویژه گردشگری دینی	۵
۴	پائین بودن قیمت‌ها در بازارهای داخلی و همچنین پائین بودن ارزش پول ملی نسبت به ارزها خارجی	۶
۶	وجود بودجه مناسب شهرداری کربلا	۷
۷	مدیریت یکپارچه	۸
۸	امنیت و رضایتمندی	۹
۶	توسعه گردشگری	۱۰
۷	احداث و تجهیز فضاهای مناسب	۱۱
۶	مسئولیت‌پذیری و توجه مسئولین شهر	۱۲
۷	توسعه زیرساخت‌های شهری	۱۳
۶	جذب سرمایه‌گذار خصوصی و دولتی	۱۴
۴	نیروی انسانی متخصص	۱۵
۶	درآمد شهر با حضور گردشگران	۱۶

مرحله سوم: شناسایی ابعاد رقابتی

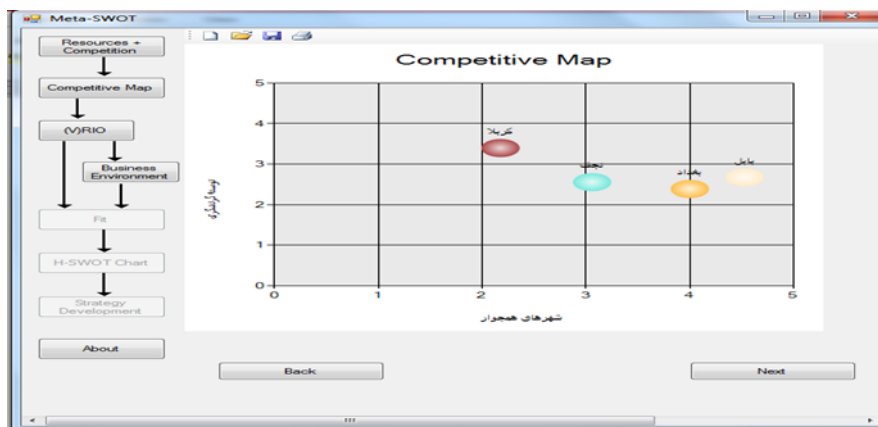
پس از شناخت اهداف پژوهش و نیز عوامل مؤثر در توسعه گردشگری شهر کربلا لازم است تا به شناسایی ابعاد رقابتی و تعیین واحد اندازه‌گیری مبادرت شود. در انتهای بخش نقشه رقابتی وضعیت رقبا (شهرهای پیرامون) نسبت به شهر کربلا و هدف مورد مطالعه (برنامه‌ریزی استراتژیک جهت توسعه گردشگری با بهره‌گیری از مدل Meta SWOT) ارائه گردید.

در شناسایی ابعاد رقابتی و واحد اندازه‌گیری، پایه مطالعات و شاخص اندازه‌گیری در مقایسه میان مزایای رقابتی مطرح شده در گام قبل مورد بررسی قرار گرفت و با توجه به اصول تعریف شده در مدل به مقایسه پرداخته شد. با توجه به موقعیت شهر کربلا و تشابه در توان‌های طبیعی و انسانی در این تحقیق شهرهای بغداد، نجف و بابل مورد بررسی قرار گرفتند و پس از شناسایی شهر و ابعاد رقابتی آن‌ها واحد اندازه‌گیری نیز مشخص شد. در راستای واحد اندازه‌گیری می‌توان از طیف لیکرت (بسیار فراتر، نسبتاً فراتر، تقریباً فراتر، نسبتاً پائین‌تر، بسیار پائین‌تر) استفاده کرد تا مشخص گردد شهر کربلا بر اساس قابلیت‌های شناخته شده نسبت به سایر شهرهای رقیب در چه جایگاهی قرار دارد. در جدول ۵ مقایسه شهر کربلا بر اساس متغیرهای مؤثر در توسعه گردشگری نسبت به شهرهای همجوار ارائه شد.

جدول ۵- مقایسه شهر کربلا بر اساس متغیرهای مؤثر در توسعه گردشگری نسبت به رقبا (شهرهای همجوار)

عوامل مؤثر در توسعه گردشگری شهر کربلا	شهر بغداد	شهر نجف	شهر بابل
برگزاری آئین‌ها و مراسم مذهبی ویژه ماه محرم	نسبتاً پائین‌تر	نسبتاً پائین‌تر	بسیار پائین‌تر
وجود اقلیم معتدل در فصول مختلف	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر
بارز بودن خصلت گردشگرپذیری و مهمان‌نوازی	نسبتاً فراتر	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر
پیشرفت‌های فنی و تکنولوژی در صنعت حمل و نقل	نسبتاً فراتر	تقریباً فراتر	نسبتاً پائین‌تر
ضعف گردشگری در کشورهای همسایه بویژه گردشگری دینی	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر
پائین بودن قیمت‌ها در بازارهای	نسبتاً فراتر	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر
وجود بودجه مناسب شهرداری کربلا	نسبتاً فراتر	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر
مدیریت یکپارچه	نسبتاً فراتر	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر
امنیت و رضایتمندی	نسبتاً پائین‌تر	تقریباً فراتر	نسبتاً پائین‌تر
توسعه گردشگری	نسبتاً فراتر	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر
احداث و تجهیز فضاهای مناسب	تقریباً فراتر	نسبتاً پائین‌تر	نسبتاً پائین‌تر
مسئولیت‌پذیری و توجه مسئولین شهر	نسبتاً فراتر	تقریباً فراتر	تقریباً فراتر

شهر بابل	شهر نجف	شهر بغداد	عوامل مؤثر در توسعه گردشگری شهر کربلا
تقریباً فراتر	تقریباً فراتر	نسبتاً فراتر	توسعه زیرساخت‌های شهری
نسبتاً پائین‌تر	نسبتاً پائین‌تر	بسیار فراتر	جذب سرمایه‌گذار خصوصی و دولتی
نسبتاً پائین‌تر	نسبتاً پائین‌تر	بسیار فراتر	نیروی انسانی متخصص
نسبتاً پائین‌تر	نسبتاً پائین‌تر	نسبتاً فراتر	درآمد شهر با حضور گردشگران

شکل ۳- نقشه رقابتی، جایگاه شهر کربلا در مقایسه با رقبا

	توسعه گردشگری		شهرهای همجوار		Sum		Rank	
	Absolute	Normalized	Absolute	Normalized	Absolute	Normalized	Absolute	Normalized
بغداد	4	0.9230769	2.385542	0.7342398	6.385542	1.657317	2	2
نجف	3.058823	0.7058823	2.554217	0.7861558	5.61304	1.492038	1	1
بابل	4.529412	1.045249	2.674699	0.8232386	7.20411	1.868487	3	3

شکل ۴- وزن مزیت رقابتی هر یک از شهرهای رقیب

مرحله پنجم: ارزیابی توانایی

در این گام بر اساس تئوری مبتنی بر منابع، منابع و قابلیت‌ها بر اساس ارزش بودن، کمیایی، تقلیدناپذیری و غیرقابل‌جایگزینی (VRIO) در یک طیف پنج‌تایی (خیلی موافقم، موافقم، خنثی، مخالف، خیلی مخالف) مورد سنجش قرار می‌گیرد.

جدول ۶- ارزیابی منابع و توانایی‌های شهر کربلا بر اساس دیدگاه مبتنی بر منابع

غیر قابل جایگزینی	تقلیدپذیری	کمیایی	با ارزش بودن	هامنابع و قابلیت
خیلی موافقم	موافقم	مخالفم	موافقم	ها و مراسم مذهبی ویژه ماه محرم‌برگزاری آئین وجود اقلیم معتدل در فصول مختلف
موافقم	موافقم	مخالفم	مخالفم	نوازی‌باز بودن خصلت گردشگری‌پذیری و مهمان‌داری
خیلی موافقم	مخالفم	خیلی مخالفم	خنثی	های فنی و تکنولوژی در صنعت حمل و نقل پیشرفت
خیلی موافقم	موافقم	خنثی	موافقم	های همسایه بویژه گردشگری دینی ضعف گردشگری در کشور
خنثی	موافقم	خنثی	موافقم	های داخلی و همچنین پائین بودن‌ها در بازار پائین بودن قیمت‌ها خارجی ارزش پول ملی نسبت به ارز
خنثی	خنثی	مخالفم	خنثی	وجود بودجه مناسب شهرداری کربلا
موافقم	خنثی	خنثی	موافقم	مدیریت یکپارچه
خیلی موافقم	موافقم	موافقم	موافقم	امنیت و رضایتمندی
موافقم	موافقم	خنثی	خنثی	توسعه گردشگری

غیر قابل جایگزینی	تقلید پذیری	کمیابی	با ارزش بودن	هامناوب و قابلیت
خنثی	موافقم	موافقم	موافقم	های مناسب احداث و تجهیز فضا
خنثی	خنثی	مخالفم	موافقم	پذیری و توجه مسئولین شهر مسئولیت
موافقم	خنثی	خنثی	خنثی	های شهری توسعه زیرساخت
موافقم	حنثی	مخالفم	خنثی	گذار خصوصی و دولتی جذب سرمایه
خنثی	مخالفم	مخالفم	مخالفم	نیروی انسانی متخصص
موافقم	موافقم	موافقم	موافقم	درآمد شهر با حضور گردشگران

مرحله ششم: شناسایی عوامل مرتبط پستل PESTEL

در این مرحله به شناسایی عوامل خارجی سیاسی، اقتصادی، فرهنگی اجتماعی، تکنولوژیکی، بوم شناختی و قانونی (PESTEL) مؤثر بر فضای توسعه گردشگری شهر کربلا پرداخته شد. این تحلیل جهت شناسایی فرصت‌های پش‌روی و همچنین خطرات احتمالی گسترش هر مجموعه مؤثر می‌باشد (Bloomberg, 2012). عموماً این تحلیل جهت ارزیابی محیط در ابعاد کلان و همچنین ارزیابی زمان حال می‌پردازد (Jones & Hill, 2013). چرا که عوامل کلان این توانایی را دارند تا تغییرات اساسی را در محیط و مجموعه ایجاد کنند. به‌طورمثال یک بنگاه اقتصادی ممکن است از تدابیر سیاستی جدید و قوانین مالیاتی تازه وضع شده تحت تأثیر قرار گیرد. در حالی که آن بنگاه تأثیری در اتخاذ این تصمیمات نداشته است (Gillespie, 2007; Hasso, 2011). چارچوب PESTEL بر اساس عوامل "سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، تکنولوژیکی، زیست‌محیطی و قانونی" استوار می‌باشد (Isoherranen, 2012). در این گام علاوه بر شناسایی عوامل بیرونی، میزان ایستایی و پویایی، میزان تأثیرگذاری، احتمال افزایش و درجه اضطراری بودن این عوامل را هم مورد ارزیابی قرار می‌دهد. در واقع از کارشناسان خواسته شده تا موارد فوق‌الذکر در ۵ گروه اسمی بر اساس طیف ۵ درجه‌ای لیکرت شامل بسیار مهم، مهم، متوسط، کم اهمیت، بسیار کم اهمیت مرتب و سپس بر اساس میانگین نظر کارشناسان وارد نرم‌افزار شوند.

وزن‌دهی (ایستایی و پویایی): اهمیت این عوامل در مقایسه با عوامل مؤثر توسعه گردشگری به چه میزان می‌باشد؟

تأثیرگذاری: اثر این عامل بر موفقیت سازمان به چه مقدار تأثیرگذار می‌باشد؟

احتمال افزایش: احتمال افزایش این عامل در دوره برنامه‌ریزی به چه میزان می‌باشد؟

درجه اضطراری بودن: این عامل به چه میزان موردنیاز سازمان ما می‌باشد؟

جدول ۷- عوامل محیطی مؤثر بر توسعه گردشگری شهر کربلا

درجه اضطرار	احتمال افزایش	تأثیر	وزن	عوامل محیطی مؤثر بر توسعه گردشگری
مهم	مهم	مهم	مهم	افزایش بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در منطقه
کم اهمیت	بسیار مهم	مهم	مهم	حضور مسئولین بوم در سطوح مختلف مدیریتی آشنا به شرایط جغرافیایی منطقه
متوسط	مهم	بسیار مهم	بسیار مهم	نوسانات شدید نرخ ارز
متوسط	مهم	مهم	متوسط	گسترش فیزیکی شهر و تخریب محیط زیست شهری
مهم	متوسط	متوسط	متوسط	فرسودگی زیرساخت‌های شهری
متوسط	متوسط	بسیار مهم	مهم	تغییرات آب و هوایی از جمله خشکسالی
مهم	مهم	بسیار مهم	بسیار مهم	دولتی بودن اقتصاد
مهم	مهم	مهم	مهم	وابستگی به اقتصاد نفت
مهم	مهم	مهم	مهم	توسعه فناوری‌های نوین از جمله IT
متوسط	مهم	مهم	مهم	بیکاری دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها
کم اهمیت	مهم	مهم	مهم	اختلافات سیاسی موجود بین احزاب کشور

تناسب بین منابع و قابلیت‌ها و عوامل خارجی

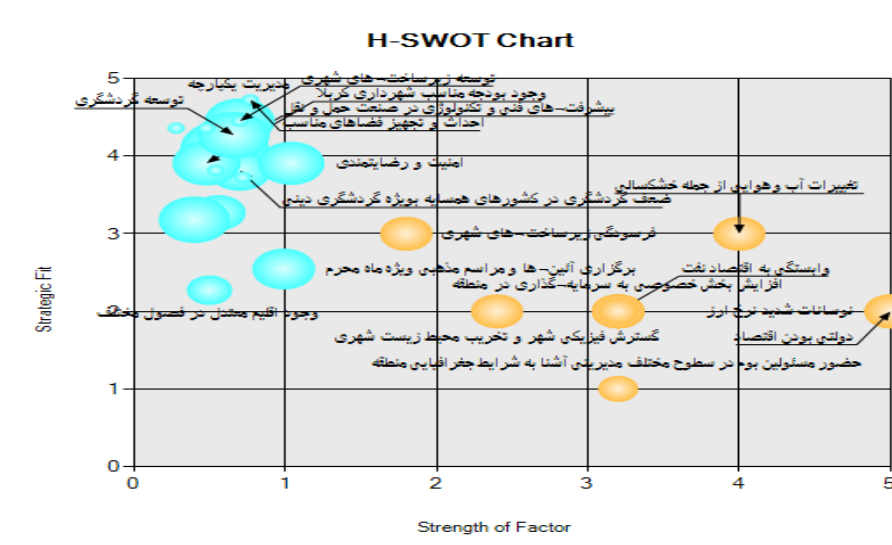
در این مرحله از کارشناسان خواسته شد به ارزیابی تأثیر منابع و قابلیت‌ها بر روی عوامل خارجی بپردازند. در واقع تناسب استراتژیک به واسطه انطباق عوامل داخلی با خارجی محاسبه می‌گردد. ما در این مرحله به دنبال آن هستیم که چگونه منابع و قابلیت‌ها، فرصت‌ها را پشتیبانی کرده و یا تهدیدات را کاهش می‌دهند. به‌طور کل در محیط برنامه‌ریزی راهبردی دو گونه متمایز از عوامل وجود دارد، عوامل داخلی و عوامل خارجی. عموم مطالعات بر تأثیر دو عامل داخلی و خارجی در فضای برنامه‌ریزی تأکید دارند (Acquaah & Chi, 2007; Pehrsson, 2002).

تناسب بین عوامل منبع و قابلیت‌ها و اهداف تحقیق

در این مرحله از کارشناسان خواسته شد به ارزیابی تأثیر منابع و قابلیت‌ها بر روی اهداف پژوهش بپردازند. در واقع تناسب استراتژیک، به واسطه انطباق عوامل داخلی با اهداف محاسبه می‌شود. در این مرحله به دنبال آن هستیم که به چه میزان منابع و قابلیت‌ها، اهداف پژوهش را پشتیبانی می‌نمایند. در نهایت میانگین نظرات کارشناسان وارد نرم‌افزار شد.

نقشه راهبردی

پس از تصمیمات و مقایسات مرحله قبل، نرم‌افزار به‌طور خودکار نقشه راهبردی ترسیم کرده که بر اساس ۳ معیار، نزدیکی منابع، توانایی‌ها و قابلیت‌ها با عوامل کلان محیطی، سمت افقی و فوقانی هر یک از عوامل و اندازه‌های تحلیل‌ها انجام شده‌اند. عواملی که به سمت راست متمایل هستند، نسبتاً با ارزش، نادر، تقلید نشدنی و بهره‌برداری از منبع بوده و از تناسب برخوردارند و عواملی که به سمت بالا متمایل اند دارای درجه بالایی از تناسب راهبردی می‌باشند. اندازه‌های حباب‌های منابع، توانایی‌ها و قابلیت‌ها بیانگر درجه تناسب آن‌ها با اهداف بوده و اندازه حباب عوامل کلان محیطی بیانگر درجه اضطراب رفع هر یک از عوامل می‌باشد. به‌طور کلی برای منابع و توانایی‌ها و عوامل کلان محیطی قرارگیری در موقعیت بالا و سمت راست بیانگر بالاترین میزان امتیاز و نمره می‌باشد.

شکل ۵- نقشه راهبردی توسعه گردشگری شهر کربلا خروجی نرم‌افزار سوات

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

امروزه مکان‌های شهری در تلاش برای شناسایی مزیت‌های رقابتی خود در شبکه جهانی و منطقه‌ای شهری می‌باشند تا بتوانند قدرت رقابت با سایر مکان‌ها را داشته باشند. از جمله مزیت‌های رقابتی جدیدی که امروزه از سوی کشورهای مختلف در شهرها استفاده می‌شود مزیت مربوط به توسعه گردشگری است که از جهت کسب درآمدهای اقتصادی، ایجاد اشتغال، ارتباطات شهری و بین شهری، اشاعه فرهنگ بومی بسیار مهم است. در شهر کربلا به‌واسطه وجود مرقد‌های مطهر امام حسین (ع) و حضرت ابوالفضل (ع)، زیارتگاه‌ها و قدمگاه‌ها و غیره فرصت‌های گردشگری مذهبی فراهم می‌باشد. بنابراین شهرهایی که از جاذبه‌های مذهبی برخوردارند به عنوان کانون‌های گردشگری مذهبی اهمیت بالایی دارند. لذا استفاده از این ظرفیت گردشگری نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و آینده‌نگر است که از طریق آن بتوان زمینه‌های توسعه گردشگری

مذهبی در ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی را فراهم نمود. بطوریکه شهر کربلا را از طریق آن به یکی از قطب‌های گردشگری مذهبی در سطح منطقه و جهان اسلام مبدل ساخت.

متاسوات می‌تواند ضمن شناسایی عوامل محیطی تأثیرگذار در توسعه گردشگری در مقایسه با سایر شهرهای رقیب در ابعاد رقابتی مختلف، مشخص کردن میزان ارزشمندی، نادر بودن، تقلیدناپذیری و بهره‌برداری از منابع، توانایی‌ها و قابلیت‌ها، استفاده بهینه از فرصت‌های بیرونی، بررسی میزان تناسب بین اهداف و منابع، توانایی‌ها و قابلیت‌ها، راهبردهایی را در جهت توسعه گردشگری مذهبی ارائه نماید. گردشگری یکی از منابع مهم توسعه پایدار و فرصتی برای ارتقاء فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی شهرها می‌باشد بنابراین می‌بایست با برنامه‌ریزی اصولی و دقیق گام برداشت تا بتوان از مزایای جذب گردشگر به نحو احسن استفاده نمود.

بطور کلی می‌توان نتیجه گرفت توسعه گردشگری شهر کربلا منوط بر این است که عوامل اولویت‌دار بالا را به‌عنوان مهمترین شاخص‌های توسعه گردشگری لحاظ نماید. همانطور که نتایج نشان داد مدیریت یکپارچه بعنوان مهمترین عامل جذب و توسعه گردشگری کربلا می‌باشد اما زمانی به مدیریت یکپارچه می‌توان دست یافت که موانع محیطی کنترل شوند. بدین معنی که می‌بایست همه عوامل مورد توجه قرار گیرند و با توجه و ارتقای یک بخش زمینه توسعه گردشگری فراهم نخواهد شد. زیرا عوامل فوق همانند حلقه‌های زنجیر به یکدیگر مرتبط و متصل هستند و با توجه به اینکه شهر کربلا دارای توان رقابتی بالایی در بین شهرهای عراق می‌باشد جای پیشرفت بسیاری دارد می‌بایست با ارتقای زیرساخت‌ها و امکانات در سایه حمایت‌های دولت و مدیریت یکپارچه زمینه توسعه گردشگری در حد بسیار مطلوب فراهم شود.

پیشنهادات

- مطالعه و بررسی برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری در دیگر شهرهای کشور عراق
- مطالعه و بررسی رویکردهای مناسب برنامه‌ریزی توسعه در مکان‌های گردشگری بر اساس تعداد گردشگران مکان مورد مطالعه
- مطالعه و بررسی استراتژیک فرایند توسعه اماکن گردشگری و استفاده از تکنیک‌های گردشگری SWOT جهت ارائه راهبردها و راهکارهای توسعه گردشگری
- مطالعه و بررسی بکارگیری شیوه‌ها و الگوهای پایدار با هدف هدایت گردشگری در جهت توسعه پایدار

References

- ❖ Abdolmanafi, T., & Azkia, M. (2011). Factors Affecting the Tourism Industry in the Rural Area of Kalardasht. Promotional and Educational Research in Agriculture, 4. [In Persian]
- ❖ Aghajani, M., & Farahani Ferd, S. (2015). Religious Tourism and its Influencing Factors: A Case Study of Iran. Strategic and Macro Policies, 3(9), 43-66. [In Persian]
- ❖ Bahrami, H., Nadri Khoshidi, A., & Katiri-Nezhad, T. (2010). What Is Strategic Planning and an Examination of Common Patterns. Human Development Quarterly Police, 7(33). [In Persian]
- ❖ Dinary (2006). Religion and Tourism. Zaire Magazine, 120, 54-60. [In Persian]
- ❖ Dinary, A. (2005). Urban Tourism in Iran and the World. Mashhad: Kharaz Publication. [In Persian]
- ❖ Hamidi-Zadeh, M. R. (2009). Strategic and Long-Term Planning. Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
- ❖ Hamidzadeh, M. R. (2009). Strategic and Long-Term Planning. Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
- ❖ Hazar Jaribi, J., & Najafi, M. M. (2010). Social Trust and Tourism Development. Urban and Regional Studies and Research.
- ❖ Heidari Cheyaneh, R. (2008). Foundations of Tourism Industry Planning. Tehran: The Organization for the Study and Compilation of Humanities Books of Universities (SAMT). [In Persian]
- ❖ Heidari, R. (2010). Foundations of Tourism Industry Planning, Volume Two. Tehran: The Organization for the Study and Compilation of Humanities Books of Universities (SAMT). [In Persian]
- ❖ Jahaniyan, M., & Nadali-Pour, Z. (2009). Tourism Management (Definitions, Nature, and Components). Tehran: Jihad University Publications. [In Persian]

- ❖ Nazari-Velni, L., Babaei Hemmati, R., Ahmadi-Arkami, A. T., & Abbasi, B. (2012). Article on the Evaluation of the Position of Religious Tourism in Iran and Islam with Emphasis on Pilgrimage Sites. Iran's Tourism and Ecotourism Conference. [In Persian]
- ❖ Ranjbarian, B., & Zahedi, M. (2010). Understanding Tourism. Isfahan: Chaharbagh Publications.
- ❖ Rezai, M. R., Khavarian Garmseir, A. R., & Alian, M. (2014). An Analysis of Strategic Planning for Shiite Rituals with Emphasis on Potential Capabilities of Muharram Ceremonies: A Case Study of Yazd City. Journal of Tourism Planning and Development, 3(8), 185-166. [In Persian]
- ❖ Suleimani Harouni, K. (2010). Attitudes of Rural Tourism Residents towards the Consequences of Rural Tourism. Journal of Agricultural Economics and Development Research in Iran, 41(2). [In Persian]
- ❖ Suleimani Harouni, K. (2010). Attitudes of Rural Tourism Residents towards the Consequences of Rural Tourism. Journal of Agricultural Economics and Development Research in Iran, 41(2). [In Persian]
- ❖ Taqavi, M., & Saferabadi, A. (2011). The Role of Urban Management in Achieving Sustainable Urban Tourism Development: A Study of Kermanshah City. Arid Regions Geography Studies Quarterly, 1(4). [In Persian]
- ❖ Taqavi, M., Gholami, A., & Bimargh, Y. (2010). An Analysis of the Development of Religious Tourism: A Case Study of Nourabad Mamassani County. Geographic Space Quarterly. [In Persian]

Research Paper

Investigation and Analysis of Social and Social and Cultural Factors Affecting Sustainable Security (Case Study of Izeh County)

Hojat ollah Sadeghi*: Assistant Professor, Faculty of Geographical Sciences And Planning, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Hossein Koravand: Ph.D. student of sociology, social-rural development, Tehran University, Tehran, Iran.

Mohammad Taghi Bostan Afrooz: PhD in Political Science, Islamic Azad University, Tehran Science and Research Unit, Tehran.

Received: 2023/05/30 PP 53-66 Accepted: 2023/08/19

Abstract

Security is one of the important categories of sustainable development, which is influenced by various factors. Some effective factors in this field are known as social factors. Each region has its own social, cultural and economic conditions, and these differences show the necessity of knowing the social factors in each region. The purpose of this research is to investigate social factors affecting sustainable security in Izeh county and to provide solutions to improve it. The research method is descriptive-analytical and based on the collection of field data (survey). The data collection tool was a questionnaire. The statistical population of the research was formed by experts, and 85 people were determined as the sample size using the snowball method. The validity of the questionnaire was confirmed through elites and the reliability was also confirmed with Cronbach's alpha greater than 0.70. The result of the research showed that all social factors affecting sustainable security were significant at a level less than 0.05 and equal to 0.000. According to the results, the highest average is related to the factor of preventing discrimination with a value of 3.058 and the lowest average is related to the factor of creating employment for young people with a value of 1.411. Therefore, comparing the minimum and maximum average of social factors shows that there is an unfavorable situation. Among other social factors affecting stable security, they have a weak status: equal opportunities (2.435), management of moral and social networks (2.564), regional tourism development (1.788) and social identity in the region. (2/400) pointed out. The result of the other part of the research confirmed that the promotion of social factors can be effective in improving the sustainable security of the region. In this context, the factor of improving the social identity of the region with a beta value of 0.694; The performance of administrative institutions and organizations in the region with a beta value of 0.347 and social and economic opportunities with a beta value of 0.234 are the most effective in promoting sustainable security.

Keywords: Social and Cultural factors, Sustainable security, Development, Izeh county.

Citation: Sadeghi, H., Koravand, H., Bostan afrooz, M.T.(2023). **Investigation and analysis of social and social and cultural factors affecting sustainable security (case study of Izeh county)**. *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 2, Shiraz, PP 53-66.

* . **Corresponding author:** Hojat ollah Sadeghi, **Email:** h.sadeghi@geo.ui.ac.ir, **Tel:** +98 9166904491

Extended Abstract

Introduction

Security, especially social security, has a prominent position in national planning, the achievement and stabilization of which requires complex preparations and contexts, and its vulnerability or deterioration is the result of different contexts and factors. Some factors affecting security, especially sustainable security, have a social dimension. Various social and cultural issues over time lead to the spread of insecurity in various social, economic, environmental and political sectors. Various social factors, including identity, participation, trust, justice, equality, crimes, management style, economic issues related to society, etc., can have various consequences in the long run, and one of the most important consequences is insecurity and reduction of social security. In this regard, the issue of reducing security, which is rooted in social issues, cannot be ignored. Considering that sustainable security seeks to solve the problem from the root, it has a lot to do with social factors. In other words, sustainable security seeks to avoid and prevent the occurrence of insecurity, and since social issues are the root of many insecurities, abnormal social factors can be controlled with proper planning. This ultimately leads to social development as well as sustainable security.

Izeh county is located in Khuzestan province. This county has challenges in terms of establishing security at times; Because the population structure of the region is mostly made up of the lower class, whose income level is insignificant and their unemployment rate is very high. In addition to this, the diversity of Bakhtiari ethnic groups, especially the issue of clans in this region, has also led to the intensification of the crisis. Although the issue of clans in this region can be a positive and reliable capacity, it has also had negative consequences due to neglect in the past few decades. All these conditions, along with many other factors, Izeh county has faced challenges in terms of security. The aim of the research is to investigate and analyze the status of social factors affecting sustainable security.

Methodology

The research method is descriptive-analytical and based on the collection of survey data. This

research is also considered as a quantitative and cross-sectional research. The geographical territory of this research is Izeh county in Khuzestan province. The statistical population of the research was calculated to be 85 experts, specialists and people knowledgeable about social issues, security and political-security management. The research questionnaire was approved by experts from the point of view of validity, and from the point of view of reliability, it was confirmed with Cronbach's alpha coefficient of 0.85. Data analysis is a multi-stage process that was carried out using different and appropriate methods. Appropriate statistical tests were used for analysis. Analyses were done in spss software.

Results and discussion

Examining the results of the binomial test in the field of social factors affecting sustainable security in Izeh county shows that all social factors were significant at a level less than 0.05 and equal to 0.000. In other words, the 20 investigated social factors had significant conditions. Average test results have been used to check the significance direction. Examining the average results of the test shows that the highest average is related to the factor of preventing discrimination with a value of 3.058 and the lowest average is related to the factor of creating employment for young people with a value of 1.411. Therefore, it can be concluded from the comparison of the minimum and maximum average of social factors that there is an unfavorable situation.

Other social factors affecting the stable security of Izeh county, which have a weak situation, include equal opportunities (2/435), management of moral and social networks (2/564), establishing order and controlling social issues (2/117), crime reduction (1/847), participation (2/270), social trust (2/352), regional tourism development (1/788), development of social, cultural and popular activities (1/941), interaction of managers with the people (2/317), suitable cultural and social advertising and information (2/082), the position of elites in the management of the region (2/435), social-educational justice (2/388) and social identity in the region (400/2) pointed out. The comparison of the observed

ratio of the test for these factors also shows this significance; Because the ratio observed in group one (less than 3) was higher than the ratio observed for group two (more than 3).

The sustainable security index was also measured in general. The result of the two-sentence test shows that the sustainable security index was significant at a level less than 0.05 and equal to 0.000 (Table 3). Examining the significance direction using the mean indicates that the mean is equal to 2.682 and is lower than the average of the test (3). Therefore, it can be concluded that the status of the sustainable security index in the region has also been assessed as weak. The comparison of the observed ratio of the test for the sustainable security index also shows this significance. Because the observation ratio in group one (less than 3) is equal to 0.79 compared to the observed value for group two (more than 3) which is equal to 0.21. As a result, the security situation in the region needs to be reviewed and planned in principle.

The results showed that the correlation between social factors and the improvement of sustainable security in the region is equal to 0.665, which is a direct correlation. The examined social factors have the ability to explain 66% of the changes (variance), the improvement of sustainable security, and about 44% of the changes in this issue are explained by other factors or indicators. The strength and impact of social factors in improving the sustainable security of the region are also not the same.

The results showed that the social identity in the region with a beta value of 0.694 has the most

influence in improving the sustainable security of the region. In fact, basic measures should be taken in order to strengthen social identity. Also, the performance of institutions and management organizations of the region are ranked second with an explanation of 0.347, and social and economic opportunities are ranked third with a beta value of 0.234. In this sense, the performance of institutions should be improved and the necessary platform for the growth of social and economic opportunities in the region should be provided. These issues can lead to an increase in stable security and prevent the creation of various security problems. Creating employment for young people with a beta value of 0.109, efficiency and optimal performance of the media with a beta value of 0.143, preventing discrimination with a beta value of 0.167, reducing social vulnerability with a beta value of 0.156, and also reducing crimes. With a beta value of 0.158, they are other social factors that can help improve the sustainable security of the region.

Conclusion

The result showed that all the social factors affecting the sustainable security of the region are poorly evaluated. In this context, looking into the results shows that there has been no good planning and actions in the social field and this lack of attention has led to insecurity in the long term. The result confirmed that the improvement of the investigated social factors can help to improve sustainable security. In other words, each of these social factors has a special influence in improving security.

فصلنامه جامعه و سیاست

دوره ۱، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

بررسی و تحلیل عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر امنیت پایدار (مورد مطالعه شهرستان ایذه)

حجت الله صادقی^۱: استادیار، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

حسین کوراوند: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی گرایش توسعه اجتماعی روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

محمد تقی بوستان افروز: دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران.

دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۹ صص ۵۳-۶۶ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۸

چکیده

امنیت از مقوله‌های مهم توسعه پایدار است که تحت تاثیر عوامل مختلف است. برخی از عوامل موثر در این زمینه تحت عنوان عوامل اجتماعی شناخته می‌شوند. هر منطقه شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خود را دارد و همین تفاوت‌ها، ضرورت شناخت عوامل اجتماعی در هر منطقه را بخوبی نشان می‌دهد. هدف این پژوهش بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر امنیت پایدار در شهرستان ایذه و ارائه راهکارهای ارتقای آن است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر گردآوری داده‌های میدانی (پیمایشی) است. ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه بوده است. جامعه آماری پژوهش را کارشناسان تشکیل داده‌اند که به روش گلوله برفی، ۸۵ نفر به عنوان حجم نمونه تعیین شد. روایی پرسش‌نامه از طریق نخبگان تایید و پایایی نیز با آلفای کرونباخ بیشتر از ۰/۷۰ تایید شد. نتیجه پژوهش نشان داد که همه عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار در سطح کمتر از ۰/۰۵ و برابر با ۰/۰۰۰ معنادار بوده‌اند. بر اساس نتایج بیشترین میانگین مربوط به عامل جلوگیری از تبعیض با مقدار ۳/۰۵۸ و حداقل میانگین مربوط به عامل ایجاد اشتغال برای جوانان با مقدار ۱/۴۱۱ بوده است. بنابراین مقایسه حداقل و حداکثر میانگین عوامل اجتماعی نشان می‌دهد که وضعیت نامطلوبی وجود دارد. از دیگر عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار وضعیت ضعیفی دارند می‌توان به فرصت‌های برابر و مساوی (۲/۴۳۵)، مدیریت شبکه‌های اخلاقی و اجتماعی (۲/۵۶۴)، توسعه گردشگری منطقه (۱/۷۸۸) و هویت اجتماعی در منطقه (۲/۴۰۰) اشاره نمود. نتیجه بخش دیگر پژوهش تایید نمود که ارتقای عوامل اجتماعی می‌تواند در بهبود امنیت پایدار منطقه موثر باشد. در این زمینه عامل بهبود هویت اجتماعی منطقه با مقدار بتا برابر با ۰/۶۹۴؛ عملکرد نهادها و سازمان‌های مدیریتی منطقه با مقدار بتا ۰/۳۴۷ و فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی با مقدار بتا ۰/۲۳۴، بیشترین تاثیرگذاری را در ارتقای امنیت پایدار دارند.

واژه‌های کلیدی: عوامل اجتماعی و فرهنگی، امنیت پایدار، توسعه، شهرستان ایذه.

استناد: صادقی، حجت الله؛ کوراوند، حسین؛ بوستان افروز، محمد تقی. (۱۴۰۲). بررسی و تحلیل عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر امنیت

پایدار (مورد مطالعه شهرستان ایذه). فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۲، شیراز، صص ۵۳-۶۶.

^۱. نویسنده مسئول: حجت الله صادقی، پست الکترونیکی: h.Sadeghi@geo.ui.ac.ir، تلفن: ۰۹۱۶۶۹۰۴۴۹۱۱

مقدمه

توسعه پایدار، یکی از مفاهیمی است که با چگونگی شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ دارد و در ابعاد عینی بیشتر ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های تغذیه، بهداشت، اشتغال، آموزش و چگونگی گذراندن اوقات فراغت می‌باشد (نکویی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۵). این مفهوم با توجه به گستردگی که دارد مسائل اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی متنوعی را به هم ارتباط می‌دهد (Belgrade et al, 2022: 547). یکی از مسائل و شاخص‌های مهم توسعه پایدار، امنیت است. مسأله امنیت از گذشته‌های دور، همواره یکی از دغدغه‌های اصلی انسان و جوامع بشری به شمار رفته و به اعتقاد برخی از دانشمندان این حوزه، دلیل اصلی دست شستن از آزادی و حیات طبیعی و تن دادن به زیست جمعی است (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۴). امنیت زیرساخت همه‌ی ابعاد زندگی یک جامعه است، از مسائل شخصی گرفته تا مسائل اجتماعی، مسائل عمومی و مسائل خارجی را شامل می‌شود (Simkowitz & Beedles, 1980: 308).

مفهوم امنیت از حالت اولیه و جنبه‌های فیزیکی و محسوس خارج شده و ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را در بر گرفته است. به طوری که امروزه تمامی مفاهیم اجتماعی و اقتصادی امنیت در برخی مکان‌های جغرافیایی قابل مشاهده است. پایداری و مفاهیم ترکیبی آن مانند امنیت پایدار ناظر بر درک جامعه‌ای است که بر پایه آن، به همه عوامل موثر سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی در کنار یکدیگر و تعامل با هم توجه می‌شود (سفی فرزند و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۱). امنیت پایدار، امنیتی است دیرپا و خلل‌ناپذیر؛ دیرپاست بدین معنا که کشورها در درازمدت از مواهب امنیت بهره‌مند شوند و خلل‌ناپذیر است، بدین معنا که جوامع، در مقابل مخاطراتی که ثبات‌شان را تهدید می‌کند، مقاوم‌سازی شده باشند (Alimi et al, 2020: 1136). برخلاف امنیت کنترل پایه که مبارزه با مصادیق ناامنی نظیر تروریسم، جنگ، شورش و... را هدفگذاری کرده است، امنیت پایدار به روش‌های ممانعت از بروز این ناامنی‌ها می‌اندیشد (Cianciara, 2017: 51). به جای درمان ناامنی، پیشگیری از بروز ناامنی هدف سیاستگذاران خواهد بود. بدین ترتیب، ضمن آنکه هزینه کمتری برای حفظ امنیت کشورها صرف می‌شود، ضریب ثبات این جوامع نیز ارتقا یافته و امکان رشد اقتصادی در آن‌ها بیشتر خواهد شد (Booth, 2018: 449). از این رو، امنیت پایدار پیوندی ناگسستنی با توسعه پایدار دارد.

امنیت به ویژه امنیت اجتماعی از موقعیت و جایگاه برجسته‌ای در برنامه‌ریزی‌های کشوری برخوردار است که دست‌یابی و پایداری آن نیازمند مقدمات و زمینه‌های پیچیده‌ای بوده و آسیب‌پذیری یا زوال آن نیز، معلول زمینه‌ها و عوامل متفاوتی است (نبوی و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۳). برخی از عوامل موثر بر امنیت به ویژه امنیت پایدار، دارای بعد اجتماعی هستند. مسائل اجتماعی و فرهنگی مختلف در طول زمان، به گسترش ناامنی در بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و سیاسی منجر می‌شوند (Conway & Reinganum, 2018: 4). عوامل مختلف اجتماعی اعم از هویت، مشارکت، اعتماد، عدالت، تساوی، جرائم، نحوه مدیریت، مسائل اقتصادی مرتبط با اجتماع و... در بلندمدت می‌توانند تبعات گوناگونی را به دنبال داشته باشند که از مهمترین این تبعات ناامنی و کاهش امنیت اجتماعی است (Carter & Poast, 2017: 241). در همین راستا نمی‌توان از موضوع کاهش امنیت که ریشه در مسائل اجتماعی دارد چشم‌پوشی نمود؛ چرا که کنکاش در بسیاری از مسائل امنیت بخوبی نشان می‌دهد که عوامل اجتماعی نقش بسیار مهمی دارند و بی‌توجهی به آن، آسیب‌های جدید را به دنبال دارد؛ این تاثیرگذاری نه تنها بعد اجتماعی جامعه را دچار تغییر و تأثیر می‌نماید، بلکه دیگر ابعاد توسعه یعنی ابعاد اقتصادی، زیست محیطی و سیاسی را نیز دچار چالش می‌نماید (Iregbenu & Uzonwanne, 2015: 5) با توجه به این چارچوب و اهمیت عوامل اجتماعی در بحث امنیت، نمی‌تواند این بخش از عوامل توسعه را نادیده گرفت. امنیت پایدار نیز به توجه به اینکه به دنبال حل مسأله از ریشه است، ارتباط زیادی با عوامل اجتماعی دارد (Dogan et al, 2023). به عبارت دیگر امنیت پایدار به دنبال جلوگیری و پیشگیری از بروز ناامنی است و از آنجا که مسائل اجتماعی خود ریشه بسیاری از ناامنی‌ها هستند می‌توان با یک برنامه‌ریزی مطلوب، عوامل اجتماعی ناهنجار را کنترل نمود. این موضوع در نهایت به توسعه اجتماعی و همچنین به امنیت پایدار منجر می‌شود.

شهرستان ایذه در استان خوزستان قرار گرفته است. این شهرستان به واسطه موقعیت جغرافیایی و ارتباطی دارای ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های اقتصادی بالقوه زیادی است اما به دلایل مختلف از جمله مدیریتی، این ظرفیت‌ها نهفته باقی مانده است. یکی از موضوعات مهم این منطقه، مسأله امنیت است. این شهرستان از لحاظ برقراری امنیت در برخی زمان‌ها، دچار چالش است؛ زیرا بافت جمعیتی منطقه بیشتر از طبقه پایین و فرودست تشکیل شده است که سطح درآمدی آن‌ها ناچیز و میزان بیکاری آن‌ها بسیار بالاست. علاوه بر این متنوع بودن اقوام بختیاری به ویژه مسأله طوایف در این منطقه نیز به تشدید بحران منجر شده است. هر چند مسأله طوایف در این منطقه خود می‌تواند یک ظرفیت مثبت و قابل تکیه باشد اما در طی چند دهه گذشته به دلیل بی‌توجهی، پیامدهای منفی را نیز داشته است. همه این شرایط در کنار بسیاری از عوامل دیگر شهرستان ایذه را در نوک پیکان آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی قرار داده است. برخی از عوامل موثر در زمینه امنیت منطقه، مربوط

به عوامل اجتماعی است. این عوامل ریشه در بسیاری از عوامل دیگر دارد که به واسطه کم توجهی و عدم وجود یک برنامه و طرح بلندمدت، در طول زمان به معضل تبدیل شده است. به عبارت دیگر ارتقای عوامل اجتماعی در کنار دیگر شاخص‌های موثر، می‌تواند به بهبود امنیت این منطقه و تحقق امنیت پایدار آن منجر شود. از این روش در این پژوهش سعی شده که یک شناخت درست از مساله از لحاظ وضعیت موجود حاصل شود. در این پژوهش هدف آن است که وضعیت عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر امنیت پایدار بررسی و تحلیل شود و با توجه به شرایط موجود، راهکارهای مطلوب جهت ارتقای شرایط، اتخاذ و ارائه نمود.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

امنیت پایدار، امنیتی است دیرپا و خلل‌ناپذیر؛ دیرپاست بدین معنا که کشورها در درازمدت از مواهب امنیت بهره‌مند شوند و خلل‌ناپذیر است، بدین معنا که جوامع، در مقابل مخاطراتی که ثبات‌شان را تهدید می‌کند، مقاوم‌سازی شده باشند (Alimi et al, 2020: 1136). برخلاف امنیت کنترل پایه که مبارزه با مصادیق نامنی نظیر تروریسم، جنگ، شورش و... را هدفگذاری کرده است، امنیت پایدار به روش‌های ممانعت از بروز این ناامنی‌ها می‌اندیشد (Cianciara, 2017: 51). در این نوع امنیت بیشتر تاکید روی پیشگیری است. همین نکته امنیت پایدار را دیگر رویکرد های امنیت متمایز می‌نماید. با توجه به نوع تعریف در امنیت پایدار باید بیشتر به بعد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی پرداخت و مسائل نظامی در رتبه بعدی قرار می‌گیرد؛ چرا که اگر مردم زندگی شرافتمندانه‌ای داشته باشند، امنیت پایدار شکل می‌گیرد (رستگاریان و سلطانی فر، ۱۳۹۱: ۷۸).

بنابراین در راستای امنیت پایدار جهت پیشگیری از بروز ناامنی، عوامل مختلفی دخیل هستند اما همانگونه که بیان شد بخش مهمی از این عوامل، اجتماعی هستند. در حقیقت عوامل اجتماعی و همچنین فرهنگی نیز بیشتر با موضوع امنیت پایدار عجین هستند (Liu et al, 2023: 5)؛ چرا که امنیت پایدار به نوعی به دنبال پیشگیری است و از سوی دیگر عوامل اجتماعی و فرهنگی نیز به نوعی به کنترل و پیشگیری از بروز مسائل کمک می‌نمایند (Moumen & Idrissi, 2019: 304). در واقع عوامل اجتماعی در صورتی که خوب مدیریت، برنامه‌ریزی و توسعه یابند، نه تنها به توسعه اجتماعی جامعه کمک می‌نمایند بلکه از بروز از پیامدهای اقتصادی و اجتماعی نیز جلوگیری می‌نمایند.

در راستای امنیت در سطوح مختلف عوامل مختلفی تاثیرگذار هستند؛ چراکه این مقوله نیز همانند بسیاری از عوامل در چارچوب مفهومی خواصی قرار می‌گیرد. برای اینکه این جنبه از توسعه در چارچوب مناسبی و مطلوبی قرار بگیرد و در زمینه توسعه و به ویژه توسعه پایدار موثر باشد، بایستی تهدیدات و ضعف‌های موجود در این زمینه را با استفاده از نقاط قوت و فرصت‌های مختلف رفع و ارتقاء داد (Gryshova et al, 2020). برنامه‌ریزی و توجه به این عوامل تاثیرگذار نیازمند شناخت درست از فضا و زمان است. با مطالعه متون مختلف عوامل مختلفی در امنیت موثر هستند که این عوامل در تهدید امنیت در سطوح مختلف اجتماعی و همچنین محلی، منطقه‌ای و ملی مطرح هستند (Garcia et al, 2020). فقدان مشارکت نهادینه مردم و ایفای نقش مسؤانه توسط آن‌ها، فقدان سیستم جامع کنترل جمعیت با داده‌های آماری، روند رو به رشد سازمان یافتگی و پیچیدگی، کنترل‌ناپذیری و مهارگسیختگی جرایم مختلف، کاهش محدودیت‌های سنی، جنسی، جغرافیایی در وقوع جرایم، فقدان کنترل مؤثر مرزها و دو پدیده فراگیر قاچاق کالا و مواد مخدر، معضل حضور و فعالیت میلیون‌ها مهاجر و پناهنده از کشورهای همجوار، کاهش فزاینده امنیت اخلاقی در جامعه، فقدان وجود نگرش راهبردی به گذراندن اوقات فراغت و غنی‌سازی آن‌ها، تفاوت‌های جغرافیایی در پهنه های سرزمینی و منطقه‌ای، بحران‌های منابع آب و خاک، عدم دسترسی به امکانات و خدمات مناسب و مبتنی بر عدالت و توازن، مشکلات دسترسی به سیستم‌های حمل و نقل، جاده و غیره، فاصله زیاد سکونتگاه‌های انسانی در بسیاری از پهنه‌های سرزمینی و وجود تفاوت‌های فرهنگی، عدم توسعه صنعتی متوازن در تمامی سطوح توسعه محلی، منطقه‌ای و ملی، وجود محرومیت و اختلاف اقتصادی بین محلات، نواحی و مناطق مختلف و... نمونه بارزی از عوامل موثر بر امنیت هستند (سریرافراز، ۱۳۸۸: ۳۷-۴۱). ریشه بسیاری از این عوامل به مسائل اجتماعی و فرهنگی بر می‌گردد یا اینکه با موضوعات اجتماعی در ارتباط هستند.

در ارتباط با موضوع پژوهش در معنای عام، یعنی موضوعات امنیت، امنیت پایدار و عوامل اجتماعی موثر در این زمینه، تحقیقات متنوعی وجود دارد که به تعدادی از آن‌ها اکتفا می‌شود. اتوکوا^۱ و همکاران (۲۰۱۹) در بررسی عوامل اجتماعی موثر بر امنیت نتیجه گرفتند که مشارکت و تاکید بر حفظ هویت اجتماعی دو عامل اصلی و تاثیرگذار در ایجاد امنیت پایدار هستند. از نظر آن‌ها ایجاد فرصت‌های اقتصادی به کاهش معضلات اجتماعی منجر می‌شود که نتیجه این رویکرد نیز، امنیت پایدار است. یولین^۲ و همکاران (۲۰۲۰) در بررسی امنیت غذایی نتیجه

1. Etuknwa

2. Ulian

گرفتند که امنیت غذایی ریشه در مسائل مختلف برنامه‌ریزی، اقتصادی و اجتماعی دارد. در این زمینه به مساله امنیت پایدار در بخش مواد غذایی از طریق رشد استعدادهای و تاکید روی آموزش مردم تاکید می‌شود. لذا مسائل اجتماعی جایگاه ویژه‌ای دارد. خان^۱ و همکاران (۲۰۲۰) نیز به اهمیت مسائل اجتماعی در ایجاد امنیت تاکید نموده‌اند. بر اساس دیدگاه آن‌ها، تحقق امنیت پایدار در گروهی مسائل و عوامل مختلف اجتماعی و فرهنگی هر منطقه‌ای است که مدیریت بهینه می‌تواند به ارتقا و رشد آن‌ها کمک نماید. کومار^۲ و همکاران (۲۰۲۱) در بررسی و ارائه چارچوب امنیت پایدار اشاره دارند که امنیت پایدار جزئی از توسعه پایدار است و لذا نمی‌توان به مفهوم امنیت پایدار بدون توجه به تمامی ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی دست یافت. آن‌ها نتیجه می‌گیرند که مدیریت بهینه، کاهش آسیب‌های اجتماعی، رشد فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی، دانش عمومی مردم، اطلاع‌رسانی و ارتقای سرمایه اجتماعی از مهمترین عواملی هستند که می‌توانند به بهبود امنیت کمک نمایند.

عباس‌زاده و کرمی (۱۳۹۰) نتیجه گرفتند که سرمایه اجتماعی به شیوه‌های مختلف از جمله افزایش یکپارچگی، تسهیل مدیریتی مشکلات، پیشگیری از انفعال سیاسی-اجتماعی، ارتقا نظام سیاسی و تعمیق اعتماد می‌تواند در امنیت پایدار موثر باشد. قیصری و حسینی (۱۳۹۲) در بررسی شاخص‌های امنیت پایدار نشان دادند که حاکمیت در ابعاد نهادهای جامعه‌پذیری و انجام صحیح تکالیف معیشتی به عنوان عوامل و راهبردهای مهم در تامین امنیت داخلی مطرح است و در مواجهه با امنیت خارجی، خودتکایی، تولید قدرت و اقتدار از عوامل اصلی محسوب می‌شود. اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۴) در بررسی عوامل فرهنگی-اجتماعی موثر بر امنیت پایدار نتیجه گرفتند که شاخص‌های اخلاق، خانواده و هویت از مواردی بودند که بیشترین تاثیر را بر مدیریت امنیت اجتماعی و فرهنگی داشته‌اند. ضمن اینکه ارائه الگوهای اسلامی ملی و سنتی در پوشش ظاهر، رفتار و گفتار جوانان، تعاملات فرهنگی و دعوت به خیر جمعی (امر به معروف و نهی از منکر)، از مولفه‌هایی بودند که تاثیرگذاری بیشتری نسبت به سایر مولفه‌ها داشتند. راز و همکاران (۱۳۹۷) نتیجه گرفتند که مسائل قومی، سیاست‌های قومی کارآمد، آگاهی مردم و حمایت دسته جمعی مردم مهمترین عوامل در تامین امنیت در منطقه سیستان محسوب می‌شود. در واقع همبستگی گروه‌های قومی، بزرگترین نقش را در امنیت منطقه دارد که به عنوان یک عامل اجتماعی و فرهنگی شناخته می‌شود. مودودی ارخودی (۱۴۰۱) در شناسایی عوامل موثر بر ایجاد امنیت نتیجه گرفت که شاخص اقتصادی نسبت به شاخص‌های اجتماعی و سیاسی نقش مهمی در ایجاد امنیت پایدار دارد. البته مسائل اجتماعی و توجه به عوامل تاثیرگذار (آموزش، مشارکت، پایگاه اجتماعی، رفاه، شغل و...) در این زمینه نیز مهم است.

مواد و روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر گردآوری داده‌های پیمایشی است. این تحقیق همچنین از نوع تحقیقات کمی و مقطعی محسوب می‌شود. قلمرو مکانی این پژوهش شهرستان ایزه در استان خوزستان می‌باشد. جامعه آماری تحقیق را کارشناسان، متخصصان و افراد آگاه به موضوع مسائل اجتماعی، امنیت و مدیریت سیاسی-امنیتی تشکیل ۸۵ نفر محاسبه شد. پرسشنامه پژوهش از منظر روایی مورد تأیید خبرگان قرار گرفت و از منظر پایایی با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۵ تأیید شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها فرآیندی چندمرحله‌ای است که با استفاده از روش‌های مختلف و مناسب انجام شد. برای تجزیه و تحلیل از آزمون‌های آماری مناسب استفاده شد. تحلیل‌ها در نرم‌افزار spss انجام گردید.

بحث و ارائه یافته‌ها

ویژگی‌های پاسخگویان

بررسی توزیع فراوانی نمونه آماری نشان می‌دهد که از مجموع ۸۵ نفر مورد پرسشگری، ۶۹/۴ درصد را مردان و ۳۰/۶ درصد را زنان تشکیل داده‌اند. همچنین از لحاظ متغیر سن حداقل سن، ۲۵ و حداکثر سن ۶۰ سال بوده است. ۷/۱ درصد در رده سنی ۲۵ تا ۳۰ سال و ۱۲/۹ درصد نیز در گروه رده سنی ۳۱ تا ۴۰ سال حضور داشته‌اند. نتیجه نشان می‌دهد که ۳۷/۶ درصد در رده سنی ۴۱ تا ۵۰ سال و ۴۲/۴ درصد نیز بین ۵۱ تا ۶۰ سال قرار داشته‌اند. علاوه بر این از لحاظ متغیر تحصیلات، بیشترین حجم نمونه در گروه تحصیلی فوق لیسانس با ۵۰/۶ درصد قرار داشته‌اند. ۱/۲ درصد فوق دیپلم، ۱۵/۳ درصد لیسانس و ۳۲/۹ درصد نیز دکتری داشته‌اند (جدول ۱). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که توزیع مناسبی از لحاظ متغیر جنس، سن و تحصیلات در سطح نمونه آماری وجود دارد. این موضوع به دقت نتایج در نتیجه جمع‌آوری دیدگاه تمامی افراد با ویژگی‌های مختلف تاثیرگذار است و به تعمیم بهتر نتایج کمک می‌نماید.

^۱ . Khan

^۲ . Kumar

جدول ۱- توزیع فراوانی ویژگی‌های نمونه آماری

متغیر	گزینه	فراوانی	درصد
جنس	مرد	۵۹	۶۹/۴
	زن	۲۶	۳۰/۶
سن	۳۰ تا ۳۵ سال	۶	۷/۱
	۳۱ تا ۴۰ سال	۱۱	۱۲/۹
	۴۱ تا ۵۰ سال	۳۲	۳۷/۶
	۵۱ تا ۶۰ سال	۳۶	۴۲/۴
تحصیلات	فوق دیپلم	۱	۱/۲
	لیسانس	۱۳	۱۵/۳
	فوق لیسانس	۴۳	۵۰/۶
	دکتری	۲۸	۳۲/۹

منبع: مطالعات می‌دانی نویسندگان، ۱۴۰۲.

سنجش عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر امنیت پایدار در شهرستان ایزه

بررسی نتیجه آزمون دو جمله‌ای در زمینه عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار در شهرستان ایزه نشان می‌دهد که همه عوامل اجتماعی در سطح کمتر از ۰/۰۵ و برابر با ۰/۰۰۰ معنادار بوده‌اند (جدول ۲). به عبارت دیگر ۲۰ عامل اجتماعی بررسی شده، دارای شرایط معناداری بوده‌اند. برای بررسی جهت معناداری از نتایج میانگین آزمون استفاده شده است. بررسی نتایج میانگین آزمون نشان می‌دهد که بیشترین میانگین مربوط به عامل جلوگیری از تبعیض با مقدار ۳/۰۵۸ و حداقل میانگین مربوط به عامل ایجاد اشتغال برای جوانان با مقدار ۱/۴۱۱ بوده است. بنابراین می‌توان از مقایسه حداقل و حداکثر میانگین عوامل اجتماعی نیز نتیجه گرفت که وضعیت نامطلوبی وجود دارد.

از دیگر عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار شهرستان ایزه که وضعیت ضعیفی دارند می‌توان به فرصت‌های برابر و مساوی (۲/۴۳۵)، مدیریت شبکه‌های اخلاقی و اجتماعی (۲/۵۶۴)، برقراری نظم و کنترل مسائل اجتماعی (۲/۱۱۷)، کاهش جرائم (۱/۸۴۷)، مشارکت (۲/۲۷۰)، اعتماد اجتماعی (۲/۳۵۲)، توسعه گردشگری منطقه (۱/۷۸۸)، توسعه فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و مردمی (۱/۹۴۱)، تعامل مدیران با مردم (۲/۳۱۷)، تبلیغات و اطلاع‌رسانی فرهنگی و اجتماعی مناسب (۲/۰۸۲)، جایگاه نخبگان در مدیریت منطقه (۲/۴۳۵)، عدالت آموزشی-اجتماعی (۲/۳۸۸) و هویت اجتماعی در منطقه (۲/۴۰۰) اشاره نمود. مقایسه نسبت مشاهده شده آزمون برای این عوامل نیز بخوبی این معناداری را نشان می‌دهد؛ چرا که نسبت مشاهده در گروه یک (کمتر از مقدار ۳) بیشتر از نسبت مشاهده شده برای گروه دو (بیشتر از ۳) بوده است.

همچنین نتیجه آزمون مجموع عوامل اجتماعی موثر نیز نشانگر آن است که همه عوامل در سطح کمتر از ۰/۰۵ و برابر با ۰/۰۰۰ معنادار نبوده‌اند. میانگین این عوامل نیز ۲/۲۴۰ است. این میانگین نشان می‌دهد عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار در منطقه نیز ضعیف ارزیابی می‌شوند. مقایسه نسبت مشاهده شده آزمون برای این عوامل نیز بخوبی این معناداری را نشان می‌دهد؛ چرا که نسبت مشاهده در گروه یک (کمتر از مقدار ۳) برابر با ۰/۹۵ بیشتر از نسبت مشاهده شده برای گروه دو (بیشتر از ۳) برابر با ۰/۰۵ بوده است. در مجموع وضعیت عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار در منطقه مطلوب نبوده است و نیاز به برنامه‌ریزی و تاکید بیشتری می‌باشد.

جدول ۲- سنجش معناداری وضعیت عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر امنیت پایدار

وضعیت	میانگین	p-value	نسبت مورد آزمون	نسبت مشاهده گروه دو (بیشتر از ۳)	نسبت مشاهده گروه یک (کمتر از ۳)	عوامل اجتماعی
ضعیف	۲/۳۴۱	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۴	۰/۸۶	فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی
ضعیف	۲/۴۳۵	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۹	۰/۸۱	فرصت‌های برابر و مساوی
ضعیف	۲/۵۶۴	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۱	۰/۷۹	مدیریت شبکه‌های اخلاقی و اجتماعی
متوسط	۳/۰۵۸	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۵	۰/۷۵	جلوگیری از تبعیض
ضعیف	۲/۳۰۵	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۴	۰/۸۶	کاهش آسیب‌پذیری اجتماعی

وضعیت	میانگین	p-value	نسبت مورد آزمون	نسبت مشاهده گروه دو(بیشتر از ۳)	نسبت مشاهده گروه یک(کمتر از ۳)	عوامل اجتماعی
ضعیف	۲/۱۱۷	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۵	۰/۸۵	برقراری نظم و کنترل مسائل اجتماعی
ضعیف	۱/۸۴۷	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۳	۰/۸۷	کاهش جرائم
ضعیف	۲/۲۷۰	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۴	۰/۷۶	مشارکت
ضعیف	۲/۲۳۵	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۹	۰/۸۱	جایگاه زنان در تصمیم گیری
ضعیف	۲/۳۵۲	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۸	۰/۷۲	اعتماد اجتماعی
ضعیف	۱/۹۶۴	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۶	۰/۸۴	عملکرد نهادها و سازمان‌های مدیریتی منطقه
ضعیف	۱/۷۸۸	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۰۹	۰/۹۱	توسعه گردشگری منطقه
ضعیف	۱/۴۱۱	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۰۵	۰/۹۵	ایجاد اشتغال برای جوانان
ضعیف	۱/۹۴۱	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۰	۰/۸۰	توسعه فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و مردمی
ضعیف	۲/۳۱۷	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۴	۰/۸۶	تعامل مدیران با مردم
ضعیف	۲/۵۵۲	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۸	۰/۷۲	کارایی و عملکرد مطلوب رسانه‌ها
ضعیف	۲/۰۸۲	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۲	۰/۸۸	تبلیغات و اطلاع‌رسانی فرهنگی و اجتماعی مناسب
ضعیف	۲/۴۳۵	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۸	۰/۷۲	جایگاه نخبگان در مدیریت منطقه
ضعیف	۲/۳۸۸	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۷	۰/۷۳	عدالت آموزشی-اجتماعی
ضعیف	۲/۴۰۰	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۴	۰/۸۶	هویت اجتماعی در منطقه
ضعیف	۲/۲۴۰	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۰۵	۰/۹۵	مجموع مقیاس

منبع: مطالعات می‌دانی نویسندگان، ۱۴۰۲.

سنجش شاخص امنیت پایدار در شهرستان ایزه

شاخص امنیت پایدار نیز به صورت کلی مورد سنجش قرار گرفت. نتیجه آزمون دو جمله نشان می‌دهد که شاخص امنیت پایدار در سطح کمتر از ۰/۰۵ و برابر با ۰/۰۰۰ معنادار بوده است(جدول ۳). بررسی جهت معناداری با استفاده از میانگین نشانگر ان است که میانگین ان برابر با ۲/۶۸۲ بوده و از حد متوسط آزمون(۳)، پایین‌تر است. لذا می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت شاخص امنیت پایدار در منطقه نیز ضعیف ارزیابی شده است. مقایسه نسبت مشاهده شده آزمون برای شاخص امنیت پایدار نیز بخوبی این معناداری را نشان می‌دهد؛ چرا که نسبت مشاهده در گروه یک(کمتر از مقدار ۳) برابر با ۰/۷۹ نسبت به مقدار مشاهده شده برای گروه دو(بیشتر از ۳) که برابر با ۰/۲۱ بوده است، بیشتر می‌باشد. در نتیجه وضعیت امنیت منطقه نیازمند بازنگری و برنامه‌ریزی اصولی است.

جدول ۳- سنجش معناداری وضعیت امنیت پایدار در شهرستان ایزه

وضعیت	میانگین	p-value	نسبت مورد آزمون	نسبت مشاهده گروه دو(بیشتر از ۳)	نسبت مشاهده گروه یک(کمتر از ۳)	شاخص
ضعیف	۲/۶۸۲	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۱	۰/۷۹	امنیت پایدار

منبع: مطالعات می‌دانی نویسندگان، ۱۴۰۲.

سنجش تاثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی در بهبود امنیت پایدار منطقه

تحلیل واریانس مدل رگرسیونی نشان می‌دهد میزان خطای آلفای (Sig) تحلیل واریانس مدل رگرسیونی کمتر از میزان خطای قابل قبول (۰/۰۵) و برابر با ۰/۰۰۰ می‌باشد و لذا بین عوامل اجتماعی و بهبود امنیت پایدار منطقه در سطح اطمینان بالای ۹۹ درصد رابطه معنادار وجود دارد و علاوه بر این عوامل اجتماعی بررسی شده که مجموعاً ۲۰ عامل هستند در بهبود امنیت پایدار منطقه تاثیرگذار هستند(جدول ۴).

جدول ۴- آزمون معناداری رگرسیونی مدل تاثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی در بهبود امنیت پایدار منطقه

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	۱۰۸/۴۲۴	۱۷	۳/۲۷۸	۱/۴۵۶	۰/۰۰۰
Residual	۰/۰۰۰	67	۰/۰۰۰		
Total	۱۰۸/۴۲۴	۸۴	***		

منبع: مطالعات می‌دانی نویسندگان، ۱۴۰۲.

بر اساس جدول (۵) مشاهده می‌گردد، میزان همبستگی بین عوامل اجتماعی و بهبود امنیت پایدار منطقه، برابر با ۰/۶۶۵ است که یک همبستگی مستقیم به شمار می‌آید. عوامل بررسی شده، مجموعاً توان تبیین ۶۶ درصد از تغییرات (واریانس)، بهبود امنیت پایدار را دارا هستند و حدود ۴۴ درصد از تغییرات این موضوع توسط عوامل یا شاخص‌های دیگر تبیین می‌گردد. مقدار ضریب تعیین برابر با ۰/۴۴۲ است در حالی که ضریب تعیین اصلاح شده برابر با ۰/۴۲۸ بوده است. بنابراین عوامل بکاررفته در مدل توانسته‌اند به خوبی عمل نمایند و برازش مناسبی ارائه دهند.

جدول ۵- تبیین تغییرات متغیر وابسته (امنیت پایدار) از طریق عوامل اجتماعی و فرهنگی

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
۱	۰/۶۶۵	۰/۴۴۲	۰/۴۲۸	۰/۹۴۲۸۲

منبع: مطالعات می‌دانی نویسندگان، ۱۴۰۲.

میزان قدرت و تاثیر عوامل اجتماعی در بهبود امنیت پایدار منطقه نیز یکسان نیست. البته جهت آن‌ها یکسان و مثبت می‌باشد (جدول ۶). هویت اجتماعی در منطقه با مقدار بتا برابر با ۰/۶۹۴ بیشترین تاثیرگذاری را در بهبود امنیت پایدار منطقه دارد. در واقع بایستی اقدامات اساسی در راستای تقویت هویت اجتماعی انجام شود. همچنین عملکرد نهادها و سازمان‌های مدیریتی منطقه با تبیین ۰/۳۴۷ در رتبه دوم و فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی با مقدار بتا ۰/۲۳۴، در رتبه سوم شناخته شده‌اند. از این لحاظ نیز بایستی عملکرد نهادها بهبود پیدا نماید و بستر لازم برای رشد فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی در منطقه فراهم شود. این موضوعات می‌تواند به افزایش امنیت پایدار منجر شود و از ایجاد معضلات مختلف امنیتی جلوگیری نماید. ایجاد اشتغال برای جوانان با مقدار بتا برابر با ۰/۱۰۹، کارایی و عملکرد مطلوب رسانه‌ها با مقدار بتا ۰/۱۴۳، جلوگیری از تبعیض با مقدار بتا ۰/۱۶۷، کاهش آسیب‌پذیری اجتماعی با مقدار بتا ۰/۱۵۶ و همچنین کاهش جرائم با مقدار بتا ۰/۱۵۸ از دیگر عوامل اجتماعی هستند که می‌توانند به بهبود امنیت پایدار منطقه کمک نمایند. در مجموع بیشترین تاثیر در میان عوامل اجتماعی بر بهبود امنیت پایدار منطقه مربوط به بهبود هویت اجتماعی، بهبود عملکرد نهادها و سازمان‌ها و همچنین ایجاد و رشد فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی است.

جدول ۶- آماره‌های ضرایب مدل رگرسیونی متغیر مستقل (عوامل اجتماعی و فرهنگی)

Model	Standardized Coefficients	Sig
	Beta	
(Constant)		۰/۰۰۰
رشد فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی	۰/۲۳۴	۰/۰۰۰
ایجاد فرصت‌های برابر و مساوی	۰/۱۱۴	۰/۰۰۰
مدیریت شبکه‌های اخلاقی و اجتماعی	۰/۱۲۰	۰/۰۰۰
جلوگیری از تبعیض	۰/۱۶۷	۰/۰۰۰
کاهش آسیب‌پذیری اجتماعی	۰/۱۵۶	۰/۰۰۰
برقراری نظم و کنترل مسائل اجتماعی	۰/۱۲۲	۰/۰۰۰
کاهش جرائم	۰/۱۵۸	۰/۰۰۰
بهبود مشارکت	۰/۱۱۸	۰/۰۰۰
بهبود جایگاه زنان در تصمیم‌گیری	۰/۱۶۷	۰/۰۰۰

Model	Standardized Coefficients	Sig
	Beta	
بهبود اعتماد اجتماعی	۰/۱۰۴	۰/۰۰۰
بهبود عملکرد نهادها و سازمان‌های مدیریتی منطقه	۰/۳۴۷	۰/۰۰۰
توسعه گردشگری منطقه	۰/۰۸۵	۰/۰۰۱
ایجاد اشتغال برای جوانان	۰/۱۰۹	۰/۰۰۰
توسعه فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و مردمی	۰/۰۷۱	۰/۰۰۱
بهبود تعامل مدیران با مردم	۰/۰۵۸	۰/۰۰۳
کارایی و عملکرد مطلوب رسانه‌ها	۰/۱۴۳	۰/۰۰۰
تبلیغات و اطلاع‌رسانی فرهنگی و اجتماعی مناسب	۰/۰۷۳	۰/۰۰۴
بهبود جایگاه نخبگان در مدیریت منطقه	۰/۱۰۲	۰/۰۰۰
بهبود عدالت آموزشی-اجتماعی	۰/۱۰۳	۰/۰۰۰
بهبود هویت اجتماعی در منطقه	۰/۶۹۴	۰/۰۰۰

منبع: مطالعات می‌دانی نویسندگان، ۱۴۰۲.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

مسئله امنیت از موضوعات مهم توسعه است که در چارچوب مفهوم توسعه پایدار، جایگاه و اهمیت بیشتری یافته است. امنیت در چارچوب توسعه پایدار بیشتر به معنای جلوگیری و پیشگیری از ناامنی است. به عبارت دیگر به یکسری از اقدامات و فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، زیست محیطی، مدیریتی و... می‌تواند به بهبود امنیت و پایداری آن کمک نمود. بخشی از این عوامل تحت عنوان عوامل یا شاخص‌های اجتماعی شناخته می‌شوند که ابعاد مختلف مشارکت، هویت، اعتماد، عملکرد سازمانی، تعامل، فرهنگ، یکپارچگی و... را شامل می‌شوند. شهرستان ایزه از نمونه مناطقی است که ایجاد امنیت پایدار برای آن می‌تواند بسیاری از مشکلات اجتماعی آن را مرتفع نماید. در همین راستا، شناخت وضعیت عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار این منطقه مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت.

نتیجه نشان داد که همه عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار منطقه، ضعیف ارزیابی شده‌اند. در این زمینه کنکاش در نتایج بیانگر این مطلب است که اقدامات و برنامه‌ریزی مطلوبی در زمینه اجتماعی اتفاق نیفتاده و این عدم بی توجهی در بلندمدت به کاهش امنیت منجر شده است. از مهمترین عوامل اجتماعی که ضعیف می‌باشند و می‌توانند نقش مهمی در امنیت پایدار داشته باشند می‌توان به عامل ایجاد اشتغال برای جوانان، فرصت‌های برابر و مساوی، مدیریت شبکه‌های اخلاقی و اجتماعی، برقراری نظم و کنترل مسائل اجتماعی، کاهش جرائم، مشارکت، اعتماد اجتماعی، توسعه گردشگری منطقه، توسعه فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و مردمی، تعامل مدیران با مردم، تبلیغات و اطلاع‌رسانی فرهنگی و اجتماعی مناسب، جایگاه نخبگان در مدیریت منطقه، عدالت آموزشی-اجتماعی و هویت اجتماعی در منطقه اشاره نمود. در مجموع وضعیت عوامل اجتماعی موثر بر امنیت پایدار در منطقه نامناسب بوده و نیاز به برنامه‌ریزی و اقدامات اساسی دارد.

با توجه به اینکه نتیجه پژوهش از ضعیف بودن امنیت پایدار اشاره دارد، نتیجه بخش دیگر تایید نمود که ارتقای عوامل اجتماعی بررسی شده می‌تواند به بهبود امنیت پایدار کمک نماید. به عبارت دیگر هر کدام از این عوامل اجتماعی، دارای تاثیرگذاری ویژه‌ای هستند. بر اساس نتایج بیشترین تاثیرگذاری در میان عوامل اجتماعی بر روند امنیت پایدار، هویت اجتماعی است. بایستی در این زمینه اقداماتی را انجام داد که هویت اجتماعی در منطقه ارتقاء یابد. با ارتقا هویت اجتماعی، امنیت نیز بهبود پیدا می‌نماید. همچنین همچنین عملکرد نهادها و سازمان‌های مدیریتی منطقه نیز در زمینه بهبود امنیت و ارتقای وضعیت موجود موثر است. از دیگر عوامل تاثیرگذار مهم، رشد و ایجاد فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی است و ضعف در اشتغال و ایجاد فرصت‌های شغلی، تبعات زیادی به دنبال داشته است. این عامل می‌تواند در وضعیت تامین امنیت و پایداری آن موثر باشد. ایجاد اشتغال برای جوانان، عملکرد رسانه‌ها، جلوگیری از تبعیض، کاهش آسیب‌پذیری اجتماعی، کاهش جرائم، بهبود جایگاه زنان، ارتقای مشارکت، توسعه گردشگری و... از دیگر عوامل موثر در این زمینه است. در مجموع نتایج این بخش از پژوهش با نتایج پژوهش‌های اتوکوا و همکاران (۲۰۱۹)، یولین و همکاران (۲۰۲۰)، خان و همکاران (۲۰۲۰)، کومار و همکاران (۲۰۲۱)، عباس‌زاده و کرمی (۱۳۹۰)، راز و همکاران (۱۳۹۷) همپوشانی دارد؛ چرا که در تحقیقات ذکر شده نیز به اهمیت عوامل اجتماعی در ارتقاء و افزایش امنیت اشاره شده و عوامل اجتماعی را در کنار سایر عوامل بسیار مهم دانسته‌اند. در این تحقیقات بر این نکته تاکید شده که ریشه بسیاری از ناامنی

به مسائل اجتماعی مرتبط است که با تاکید بر عوامل اجتماعی، به صورت ریشه‌ای می‌تواند، معضلات موجود را مرتفع نمود. در پژوهش حاضر نیز به اینکه اشاره شده و امنیت پایداری را به معنای پیشگیری مورد تاکید قرار داده است.

در مجموع وضعیت امنیت پایدار در منطقه ضعیف بوده و نتیجه از تاثیرگذاری عوامل اجتماعی بررسی شده در بهبود وضعیت موجود اشاره دارد. با توجه به نتایج چند پیشنهاد ارائه می‌شود. ۱- پیشنهاد می‌شود که با ایجاد و رشد فرصت‌های اقتصادی بر پایه پتانسیل‌های منطقه، زمینه اشتغال زایی و فعالیت را برای اقشار مختلف به ویژه جوانان فراهم نمود تا این موضوع بتواند به پایداری امنیت منجر شود. ۲- پیشنهاد می‌شود که با اقدامات فرهنگی و برنامه‌های مختلف، هویت اجتماعی در منطقه را بهبود بخشید. ۳- پیشنهاد می‌شود کارایی سازمان‌ها و نهاد های مدیریتی شهرستان با ایجاد پایش و ارزیابی به صورت سالانه، در راستای ارتقای امنیت پایدار مورد تاکید باشد. ۴- پیشنهاد می‌شود که بستر لازم برای مشارکت اقشار منطقه برای تصمیم‌گیری تا تصمیم‌سازی در مسائل مختلف فراهم شود. این موضوع می‌تواند به بهبود اعتماد اجتماعی نیز منجر شود. ۵- پیشنهاد می‌شود که با توجه به ضعف اعتماد اجتماعی در منطقه، برخی فعالیت‌ها و اقدامات مردمی و مشارکت محور جهت این موضوع با هدف بهبود امنیت مورد تاکید باشد. ۶- پیشنهاد می‌شود که توسعه خدمات به ویژه در حوزه گردشگری با توجه به اثرات اقتصادی و اجتماعی و تاثیرگذاری آن در بهبود امنیت پایدار، مورد تاکید، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری قرار گیرد.

References

- ❖ Abbaszadeh, H., & Karami, K. (1390). Social Capital and Sustainable National Security. *Strategic Studies Journal*, 51(1), 31-58. [In Persian]
- ❖ Alimi, O. A., Ouahada, K., & Abu-Mahfouz, A. M. (2020). A review of machine learning approaches to power system security and stability. *IEEE Access*, 8, 113512-113531.
- ❖ Belgrade, A., Kira, M., & Lee, F. (2022). The role of stable security in resettled refugees' sense of wellbeing. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 20(4), 546-560.
- ❖ Booth, K. (2018). Security and emancipation. In *National and International Security* (pp. 447-460). Routledge.
- ❖ Carter, D. B., & Poast, P. (2017). Why do states build walls? Political economy, security, and border stability. *Journal of conflict resolution*, 61(2), 239-270.
- ❖ Cianciara, A. K. (2017). Stability, security, democracy: explaining shifts in the narrative of the European Neighbourhood Policy. *Journal of European Integration*, 39(1), 49-62.
- ❖ Conway, D. A., & Reinganum, M. R. (2018). Stable factors in security returns: Identification using cross-validation. *Journal of Business & Economic Statistics*, 6(1), 1-15.
- ❖ Doğan, B., Shahbaz, M., Bashir, M. F., Abbas, S., & Ghosh, S. (2023). Formulating energy security strategies for a sustainable environment: Evidence from the newly industrialized economies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 184, 113551.
- ❖ Esmaili, M., Noroozi, K., & Mohammadi, M. (1394). Extraction and Prioritization of Cultural and Social Factors Affecting Sustainable National Security Management. *Journal of Police Order and Security*, 29(1), 101-124. [In Persian]
- ❖ Etuknwa, A., Daniels, K., & Eib, C. (2019). Sustainable return to work: a systematic review focusing on personal and social factors. *Journal of occupational rehabilitation*, 29, 679-700.
- ❖ Garcia, S. N., Osburn, B. I., & Jay-Russell, M. T. (2020). One health for food safety, food security, and sustainable food production. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 4(1), 1-15.
- ❖ Gheisari, N., & Hosseini, M. (1392). Dimensions and Indicators of Sustainable Security Based on the National Convergence Engineering Model. *Security Horizons Journal*, 5(20), 72-107. [In Persian]
- ❖ Gryshova, I., Kyzym, M., Hubarieva, I., Khaustova, V., Livinskyi, A., & Koroshenko, M. (2020). Assessment of the EU and Ukraine economic security and its influence on their sustainable economic development. *Sustainability*, 12(18), 1-19.
- ❖ Hatami, A., Ahmadi, B., & Esmaili, A. (1397). Examining Factors Related to the Level of Social Security of Citizens: A Case Study of Women in Kermanshah City. *Iranian Journal of Social Issues*, 4(3), 103-121. [In Persian]

- ❖ Iregbenu, P., & Uzonwanne, M. (2015). Security challenges and implications to national stability. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(1), 1-18.
- ❖ Khan, F. A., Asif, M., Ahmad, A., Alharbi, M., & Aljuaid, H. (2020). Blockchain technology, improvement suggestions, security challenges on smart grid and its application in healthcare for sustainable development. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102018.
- ❖ Kumar, R., Baz, A., Alhakami, H., Alhakami, W., Agrawal, A., & Khan, R. A. (2021). A hybrid fuzzy rule-based multi-criteria framework for sustainable-security assessment of web application. *Ain Shams Engineering Journal*, 12(2), 2227-2240.
- ❖ Liu, L., Chen, M., Luo, P., Duan, W., & Hu, M. (2023). Quantitative Model Construction for Sustainable Security Patterns in Social–Ecological Links Using Remote Sensing and Machine Learning. *Remote Sensing*, 15(15), 1-16.
- ❖ Mirlofti, R & Anayat Mehri, H. (1397). Investigating Factors Ensuring Border Sustainable Security with an Emphasis on Social Cohesion in Ethnic Groups of the Sistan Region. In *Proceedings of the National Conference on Sustainable Progress: Approach to History, Culture, and Civilization*. Zahedan. [In Persian]
- ❖ Modoodi Arkhoudi, M. (1401). Identifying Factors Influencing the Establishment of Sustainable Security in Border Villages Based on Distance from the Border. *Regional Planning Journal*, 12(46), 261-278. [In Persian]
- ❖ Moumen, Z., Idrissi, N. E. A., Tvaronavičienė, M., & Lahrach, A. (2019). Water security and sustainable development. *Insights into Regional Development*, 1(4), 301-317.
- ❖ Nabavi, S. A., Hosseinzadeh, A. H., & Hosseini, S. H. (1389). Investigating the Social and Economic Factors Affecting Social Security. *Applied Sociology*, 21(4), 73-96. [In Persian]
- ❖ Nikooei, S., Chitsaz, M. A., & Hajazi, S. N. (1398). Analysis and Examination of Economic and Social Factors Affecting Sustainable Development in Torbat-e-Jam County. *Journal of Regional Planning*, 9(34), 95-106. [In Persian]
- ❖ Rostgarpanah, H., & Soltanifar, M. (1391). Media Strategies for Sustainable Security. *Security Horizons Journal*, 5(15), 75-100. [In Persian]
- ❖ Sareer Afraz, M. (1388). Analyzing the Effect of Security on Various Aspects of the Tourism Industry in Iran. In *Proceedings of the First National Conference on Tourism Security and Sustainable Development* (pp. 45-34). Isfahan: Isfahan Police Applied Research Office. [In Persian]
- ❖ Seifi Farzad, H., Ahmadi Pour, Z., Hafiznia, M. R., & Moradian, M. (1398). Designing a Structural-Interpretive Model of Factors Affecting Sustainable Citizen Security. *Sustainable City Journal*, 2(3), 111-125. [In Persian]
- ❖ Simkowitz, M. A., & Beedles, W. L. (1980). Asymmetric stable distributed security returns. *Journal of the American Statistical Association*, 75(370), 306-312.
- ❖ Ulian, T., Diazgranados, M., Pironon, S., Padulosi, S., Liu, U., Davies, L., ... & Mattana, E. (2020). Unlocking plant resources to support food security and promote sustainable agriculture. *Plants, People, Planet*, 2(5), 421-445.

Journal of Society and Politics

Vol 1, No 2, Summer 2023

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

Online ISSN:2981- 1236

Research Paper

The Role of the Culture of Sacrifice and Martyrdom in the Implementation of Resistance Economy Culture Engineering from the Point of View of the Supreme Leader

Hasan Soltani*: Assistant Professor, Department of Management, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Received: 2023/06/05 PP 67-82 Accepted: 2023/08/31

Abstract

The purpose of this research is to investigate the role of the culture of sacrifice and martyrdom in the implementation of resistance economy culture engineering from the perspective of the Supreme Leader. The research method is descriptive-survey and the statistical population is 380 academic staff members of Islamic Azad University, Shiraz branch. Using Morgan's table, the sample size was determined to be 181 people. The tools of data collection were two researcher-made questionnaires on the culture of self-sacrifice and martyrdom and the engineering questionnaire on the culture of resistance economy, which were distributed using a non-random sampling method. Data analysis has been done using correlation tests, analysis of variance and regression. The results of the research showed that there is a significant relationship between the components of the culture of self-sacrifice and martyrdom and the implementation of resistance economy culture engineering at the three levels of ideal, existing and goal. Therefore, the existence of the culture of sacrifice and martyrdom in universities provides a suitable platform for the implementation of resistance economy culture engineering, and with scientific and comprehensive planning and policies, the culture of sacrifice and martyrdom can be established in universities. Raise an acceptable level.

Keywords: Culture of sacrifice and martyrdom, culture engineering, resistance economy, ideal engineering, existing engineering, target engineering.

Citation: Soltani, H.(2023). **The Role of the Culture of sacrifice and Martyrdom in the Implementation of Resistance Economy Culture Engineering from the Point of View of the Supreme Leader.** *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 2, Shiraz, PP 67-82.

* . **Corresponding author:** Hasan Soltani, **Email:** Soltani.hassan74@gmail.com, **Tel:** +98 9174067383

Extended Abstract

Introduction

Sacrifice and martyrdom stand as two precious and exalted outcomes of religion and divine teachings. Any society that possesses these two attributes has achieved prosperity and triumph. It is imperative for societies to cultivate these virtues through the proper education and training of individuals within the light of enlightened teachings from divine prophets. Emphasizing the values of sacrifice and martyrdom as practical, moral, and religious models is essential. Instances of self-sacrifice and martyrdom may sporadically manifest in any society, but the nature and significance of these acts vary based on the intellectual foundations, beliefs, worldviews, and ideologies of each society. True sacrifice and martyrdom are only found within divine and monotheistic teachings. It becomes a universal and enduring inclination when this spirit, through increased knowledge and understanding of people, guides them towards divine and celestial paradigms, eventually becoming widespread and culturally dominant. The cornerstone of Islam is martyrdom. However, as observed, bearing witness in Islam takes various forms, ranging from proclaiming "Lailalah il-Allah, Muhammad is the Messenger of God" to the ultimate expression of martyrdom—laying down one's life to establish or defend Islamic ideals (Fahimi, 1387). Based on the preceding discussion, it can be deduced that the concept of a "martyr" extends beyond being killed in the path of God. Anyone who attains the status of witnessing the truth and bears witness to God's unity and righteousness through their actions can be considered a martyr, even if they do not meet their end in Jihad and pass away naturally.

Methodology

The research method employed is a descriptive-survey approach, and the statistical population comprises 380 academic staff members of the Islamic Azad University, Shiraz branch. Following Morgan's table, the sample size was established at 181 individuals. Data collection involved the use of two researcher-created questionnaires, one focusing on the culture of self-sacrifice and martyrdom, and the other

utilizing the engineering questionnaire related to the culture of the resistance economy. These questionnaires were disseminated through a non-random sampling method. The data was analyzed using correlation tests, analysis of variance, and regression.

Results and discussion

There is a profound connection between sacrifice and martyrdom, with the highest form of sacrifice being the conscious and voluntary choice of truth, leading to the sincere sacrifice of one's life, which is the acceptance of martyrdom. This sacrifice is made in the pursuit of reviving and safeguarding religious beliefs, values, and principles. On the other hand, martyrdom in the path of God cannot be achieved unless an individual embraces self-sacrifice in the service of their religion with religious knowledge, insight, and unwavering dedication. Sacrifice and martyrdom are deeply ingrained in human nature and intellect even before they become religious and heavenly teachings. Human beings, guided by their inherent nature, aspire for immortality and survival. They persistently seek true happiness and the means to attain eternal permanence. This quest is driven by the desire to find a path leading to these ultimate goals.

The table provides correlation coefficients and their associated significance levels. The Pearson Correlation Coefficient, with a value of 0.67, demonstrates a moderate positive correlation between the indices of the culture of sacrifice and martyrdom and the implementation of the resistance economy culture. The Determination Coefficient, at 0.449, suggests that approximately 44.9% of the variance in the implementation of the resistance economy culture can be explained by the culture of sacrifice and martyrdom. The Adjusted Determination Coefficient, holding steady at 0.440, indicates the model's stability and reliability even after adjustments for degrees of freedom. Lastly, the significance level, at 0.0001, reveals a highly significant correlation between the two variables. This underscores the strong relationship between the culture of sacrifice and martyrdom and the

implementation of the resistance economy culture among the academic staff members at Islamic Azad University, Shiraz branch.

Conclusion

Explaining, analyzing, and introducing the culture of sacrifice and martyrdom serve as defense mechanisms within Islam to prepare society against the infiltration of foreign cultures. Sacrifice and martyrdom play a pivotal role in upholding the religious values, as well as securing the revolution and the nation's independence. Educational institutions and universities at various levels provide an ideal

platform for cultivating and institutionalizing this culture. This is because altering the attitudes of individuals within a society is one of the key strategies for influencing culture, and students, given their psychological characteristics, constitute one of the most influential segments of society. They spend the most time in educational institutions and universities and are at a highly formative stage in their lives. Consequently, through meticulous planning and the implementation of well-thought-out policies, it is feasible to enhance the culture of sacrifice and martyrdom within these institutions to a commendable level..

فصلنامه جامه و سیاست

دوره ۱، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

نقش فرهنگ ایثار و شهادت در اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

حسن سلطانی؛ استادیار گروه مدیریت، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۵ صص ۶۷-۸۲ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۹

چکیده

هدف این پژوهش بررسی نقش فرهنگ ایثار و شهادت در اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری می‌باشد. روش پژوهش توصیفی-پیمایشی و جامعه آماری اعضای هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز بوده که تعداد آن‌ها ۳۸۰ نفر می‌باشد. با استفاده از جدول مورگان حجم نمونه برابر ۱۸۱ نفر تعیین گردید. ابزار گردآوری داده‌ها دو پرسشنامه محقق ساخته فرهنگ ایثار و شهادت و پرسشنامه مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی بوده که با استفاده از روش نمونه‌گیری غیر تصادفی در دسترس توزیع گردیده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون‌های همبستگی، تحلیل واریانس و رگرسیون صورت گرفته است. نتایج پژوهش نشان داد که بین مولفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت و اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی در سه سطح آرمانی، موجود و هدف رابطه معناداری وجود دارد. لذا وجود فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه‌ها، بستر مناسبی را برای اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی فراهم می‌آورد و با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های علمی و جامع، می‌توان فرهنگ ایثارگری و شهادت را در دانشگاه‌ها به سطح قابل قبولی ارتقاء بخشید.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ ایثار و شهادت، مهندسی فرهنگ، اقتصاد مقاومتی، مهندسی آرمانی، مهندسی موجود، مهندسی هدف.

استاد: سلطانی، حسن. (۱۴۰۲). نقش فرهنگ ایثار و شهادت در اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی). فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۲، شیراز، صص ۶۷-۸۲.

مقدمه

ایثار و شهادت دو میوه ارزشمند و متعالی دین و مکتب الهی است، و هر جامعه‌ای برخوردار از این دو باشد، سعادت و پیروزی را قرین خویش ساخته است. لازمه برخورداری جوامع از این دو، تعلیم و تربیت صحیح فرد فرد جامعه در پرتو تعالیم نورانی انبیای الهی و برجسته نمودن شاخصه‌های ایثار و شهادت است که همان الگوهای عملی انسانی، اخلاقی و دینی است. نمونه‌هایی از روحیه ایثار و شهادت، ممکن است به صورت مقطعی و ناپایدار در هر جامعه‌ای پدیدار شود، اما نوع و رتبه آن بر اساس مبانی فکری و اعتقادی و جهان بینی و ایدئولوژی هر جامعه متفاوت است و ایثار و شهادت حقیقی را تنها در مکاتب الهی و توحیدی می‌توان یافت. زمانی می‌توان به دارا بودن آن به عنوان گرایشی همگانی و پایدار بالید که این روحیه از طریق بالا رفتن سطح معرفت و شناخت مردم به روی آوردن آن‌ها به الگوهای الهی و آسمانی بینجامد و به صورت فرهنگی همه گیر و غالب در آید (Motahari, 2008).

«ایثار» در لغت، به معنای برگزیدن، غرض دیگران را بر غرض خویش مقدم داشتن و مانند آن است. به عبارتی به معنای از خود گذشتگی و ترجیح و برتری دادن به آنچه مطلوب دیگران است، و در اصطلاح عبارت است از: بخشش مال به کسی، با وجود نیاز به آن. در اخلاق اسلامی به معنای گذشت از خود به نفع دیگران است و اینکه چیزهایی را که خود به آن نیازمندیم، دیگران را بر خود ترجیح دهیم. اگر بخشی از مال خود را به دیگران بدهیم و برای خود هم ننگه داریم، انفاق کرده‌ایم، ولی «ایثار» این است که مال خود را تماماً به دیگری ببخشیم، در حالی که خود به آن سخت نیاز داریم (Nairi & Khairandish, 2005).

در کتب لغت، برای کلمه شهید چند معنا ثبت شده است؛ مانند شاهد (کسی که چیزی از او پوشیده نیست)، گواه، کشته شده در راه خدا. در اصطلاح، این واژه بر افرادی اطلاق می‌شود که در راه خدمت به دین و دفاع از آن جان خود را فدا می‌کنند. دین اسلام بر پایه «شهادت دادن» به حقانیت وحی خداوند از طریق آخرین پیامبرش، محمد (ص) بنیاد شده است و تا جایی که پرشورترین یا معنا دارترین شکل شهادت، به نفس انسان یعنی روح مربوط می‌شود (Motahari, 2008).

پایه اسلام شهادت است. اما همان گونه که دیده‌ایم، عمل شهادت دادن در اسلام به روش‌های متعددی انجام می‌پذیرد: از بیان لاله الاالله، محمد رسول الله تا نهایی‌ترین وجه شهادت، یعنی فداکردن زندگی خود برای استقرار آرمان‌های اسلامی یا دفاع از آن آرمان‌ها (فهمی، ۱۳۸۷). بنابر آنچه گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت معنای واژه شهید، از کشته در راه خدا فراتر می‌رود و هرکس که به مقام شهود حقیقت رسد و با عمل خود به یگانگی و حقانیت خداوند شهادت دهد، شهید است؛ اگر چه در جهاد کشته نشود و با مرگ طبیعی از دنیا رود.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

شاخصه‌های ایثار و شهادت

الف) انسانی بودن

بین ایثار و شهادت ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد، عالی‌ترین مرتبه ایثار انتخاب آگاهانه و آزادانه راه حق و حقیقت و فدا کردن خالصانه جان (قبول شهادت)، در مسیر احیاء و حفظ اعتقادات، ارزش‌ها و اصول دین است. و از سویی نیز شهادت در راه خدا محقق نمی‌شود، مگر اینکه انسان با شناخت و بصیرت دینی و از خودگذشتگی پاک و خالص خویش، فداکاری در راه دین خدا را بپذیرد. ایثار و شهادت پیش از آنکه به عنوان آموزه‌های دینی و آسمانی باشند، در فطرت و عقل انسانی ریشه دارند. انسان از آنجایی که بر اساس فطرت پاک انسانی‌اش تمایل به جاودانگی و بقا دارد، دائماً در تکاپوی دستیابی به سعادت واقعی و شناخت راه‌های ماندگاری ابدی است و اگر حقیقتاً به راهی که وی را به این سرانجام برساند، شناخت یابد برای رسیدن به آن از هیچ تلاشی فروگذار نخواهد کرد و هر هزینه‌ای را می‌پذیرد، حتی اگر به قیمت اهدای جانش تمام شود (علیزاده، ۱۳۸۸).

از طرفی نیز، عقل انسانی با توجه به روح محاسبه‌گری و کسب منفعت احتمالی و یا دفع ضرر محتمل، عبور از ده‌ها خواسته و منفعت پایین تر، به دست آوردن منفعت عالی‌تر را حداقل در امور مادی، تجربی و دنیوی امری منطقی می‌داند؛ حتی در این مسیر، ریسک و خطر را به عنوان یک حقیقت پذیرفته است. از طرفی نیز تجسم عالی‌ترین روحیه‌های انسانی نظیر: عدالت خواهی، عزت طلبی، کرامت جویی، محبت به خدا و خدمت به خلق، شکرگزاری، عبادت و بندگی خدا و مقابله با ظلم و طواغیت ... را می‌توان در انسان‌هایی به آشکارا یافت که از طریق ایمان و اعتقاد به مبدأ و معاد، روحیه ایثارگری و جوهره شهادت طلبی را در خویش یافته، وجودشان را برای رسیدن به این حلاوت ابدی خرج و هزینه می‌کنند (صفری، ۱۳۸۹).

ب- دین محوری

از دیگر شاخصه‌های ایثار و شهادت، دین محوری است، و آن از یک سو، عبارت از آزاد و رها بودن از همه قیود و تعلقات زمینی و مادی و ترک بندگی و اطاعت طواغیت و از سوی دیگر، عشق و دل‌بستگی شدید به خالق هستی بخش و به همه آموزه‌ها و تعالیم الهی و آسمانی است. آن‌هایی که در پرتو دین‌مداری و عمل به احکام الهی و در راه صیانت از اعتقاد و ارزش‌های والای دین، حاضرند از همه چیز خود، از مال و جان و ناموس و از همه دارایی‌شان، خالصانه بگذرند، هم اینان به امر الهی و در سایه دین محوری، در برابر ظلم و ستم طواغوت‌ها می‌ایستند و از حق خود حتی به قدر یک وجب از خاک میهن اسلامی و خون به ناحق ریخته مسلمانان نمی‌گذرند و جانفشانی و ایثارگری در این راه را نیز فوز عظیم می‌دانند (ابراهیمی، ۱۳۸۷).

رفتار و گفتار و منش ایثارگران و شهادت‌طلبان سراسر عبودیت و بندگی خداوند و عمل به دستورات و تعالیم نورانی دین است. آن‌هایی که ایثارگری را معامله با خدا و شهادت‌طلبی را پرواز بر بال ملائک و فرصت دیدار معبود خویش می‌دانند، به راحتی، سخت‌ترین و دشوارترین شرایط را در راه هدف مقدس و الهی‌شان می‌پذیرند. و البته جهادگران میدان ایثار و شهادت از تأیید و هدایت خاص الهی نیز برخوردارند. این موضوع، در تاریخ قیام اباعبدالله الحسین (ع) بالاترین معنا و مفهوم را پیدا می‌کند؛ زمانی که امام حسین (ع) در راه دین خدا و در مسیر احیای دین جدها رسول الله (ص) ایثار جان و شهادت خود، فرزندان و یارانشان در راه خدا و نیز اسارت اهل بیت‌شان را پذیرفتند و فرمودند: «إِنَّ كَانِ دِينَ مُحَمَّدٍ لَمْ يَسْتَقِمَّ، إِلَّا بِقَتْلِي، فَيَا سَيْفُ خَذِينِي؛ گر جز به کشتنم نشود دین حق بلند/ ای تیغ‌ها بیا بید بر فرق من فرود.» (مطهری، ۱۳۸۳).

ج) کمال بخشی

هر کس اندک‌آشنایی با فلسفه آفرینش و قدر و منزلت دین و تعالیم آن و سعادت‌ی که برای انسان از اطاعت دستورات دین حاصل می‌شود، داشته باشد، از آنجایی که موجودی کمال جو و سعادت طلب است، به حکم عقل، سلوک در این مسیر را بر می‌گزیند و برای رسیدن به کمال حقیقی حاضر است همه سرمایه‌هایش را به بهترین وجه و عالیترین صورت که همان ایثار و شهادت است، به مولای خویش اهدا نماید و مردن برایش امر سهل و آسانی می‌گردد و به پیشوای خود، مولای متقیان علی (ع) اقتدا خواهد کرد که می‌فرمود: «به خدا قسم انس علی به مرگ (در راه خدا) از انسی که بچه به پستان مادرش دارد، بیشتر است.»

کمال بخشی نیز شاخصه دیگر ایثار و شهادت است که به دو صورت متجلی می‌گردد:

الف- کمال فردی: کمال فردی انسان در گرو انتخاب آزادانه و آگاهانه اوست. هر چه این انتخاب در شرایط دشوارتر و بحرانی‌تر و در موقعیت تنوع سرمایه‌ها و فرصت‌های بیشتر شکل بگیرد؛ به عبارتی انسان سرمایه وجودی ذی قدرتری را تقدیم کند و درصد معرفت و شناختش نسبت به عمل و خلوص آن بالاتر باشد، به گوهر بارزش‌تری از کمال دست خواهد یافت. از جمله مصادیق کمال، آزادی خواهی، عدالت طلبی و عزت‌مندی است که در ایثار و شهادت و راه امام حسین (ع) به عنوان سرور و سالار شهیدان به روشنی متجلی است. او مرگ با عزت را بر زندگی ذلیلانه ترجیح می‌دهد و نه تنها خود آزاده و آزادی خواه بود که دشمنان خویش را نیز به آزادی خواهی فرا خواند: «ای آل سفیان! اگر دین ندارید و از قیامت نمی‌ترسید، لااقل در دنیا آزاد باشید» هر انسانی، در جدال بین مرگ و زندگی و در شرایطی که انتخاب هر دو یکسان باشد، در راه هدفی متعالی و مقدس و برای حفظ و صیانت از عقیده و باورهای دینی خود ایثار و شهادت طلبی را برگزیده، مرگ با عزت را همچون مولای خویش امام حسین (ع)، بر اسارت و بندگی طواغوت‌ها ترجیح دهد، در این مجال، خدا خود خریدار اجناسی است که از مال و جان و... از سوی بندگان به او تقدیم می‌شود.

ب- کمال جامعه: روح ایثار و شهادت وقتی در فرد تجلی پیدا کرد و او را به کمال رساند، چنان تأثیری از ناحیه منبع اصیل خود؛ یعنی ذات بی‌نهایت خداوند می‌یابد که بر جامعه پیرامون خود نیز تأثیر می‌گذارد. از آنجایی که روح ایثار و شهادت طلبی دو خصوصیت فطری انسان است "چنانکه گفتیم"، همه انسان‌ها و البته اهل ایمان که به ندای فطرت خویش پاسخ مثبت داده‌اند، به ایثار ایثارگران و شهادت طلبی آن‌ها عشق می‌ورزند و آن‌ها را به عنوان الگوهای برتر جامعه خود پذیرفته‌اند. ایثار و شهادت امام حسین (ع) چنان موجی از کمال طلبی، آزادی خواهی و عدالت جویی را در سراسر عالم پراکند که سبب شد غیر مسلمانان نیز از قیام او درس گیرند و آزاد خواهی خویش را مبتنی بر آزاد خواهی آن امام همام نمایند. مهاتما گاندی (رهبر فقید هند) گفت: «من زندگی امام حسین، آن شهید بزرگ اسلام را به دقت خوانده‌ام. بر من روشن شده است که اگر هندوستان بخواد پیروز گردد، باید از سرمشق امام حسین پیروی کند.» و این نقطه آغازین تأثیرپذیری از روح ایثار و شهادت است. هر انسانی که دارای چنین روحیه‌ای باشد، اعم از اینکه به کمال آن رسیده یا نرسیده باشد، بر جامعه پیرامونی خود تأثیر می‌گذارد. شهادت در راه خدا که بالاترین نوع ایثار است، کامل‌ترین تأثیر را در جهت کمال بخشی جامعه دارا است. خون هر شهید در پای درخت جامعه اسلامی میریزد و آن را روز به روز تنومندتر و استوارتر کرده، شاخ و برگ آن را به سمت و سوی کمال و سعادت حقیقی جهت می‌بخشد (مطهری، ۱۳۸۷).

(د) ارزش آفرینی

عالی‌ترین و مترقی‌ترین ارزش‌های فردی و اجتماعی در پرتو ایمان و عمل خالص برای خدا تولید می‌شود. به تعبیری، بهترین ملاک و معیار برای تشخیص ارزش‌ها کار خالصانه برای خداست. از آنجایی که در یک جامعه دینی مفاهیمی چون ایثار و شهادت بالاترین ارزش محسوب شده، عالی‌ترین سطح از اخلاص را دارا هستند، از این رو، ایثارگران و شهیدان در تولید ارزش‌های متعالی انسانی و الهی در وجود فرد و جامعه نقش بسزائی ایفا می‌کنند. مادامی که روح ایثار و شهادت در کالبد یک جامعه سریان و جریان دارد، آن جامعه زنده و پویاست و هیچ زمان، فرهنگ غیر الهی و ارزش‌های غیر انسانی بر آن جامعه سایه نخواهد افکند، و آن جامعه روی ذلت و خواری را نخواهد چشید، زیرا با این دو ارزش، حیات و جاودانگی و عزت ابدی یافته است.

روح ایثار و شهادت، ضمن تولید تقوا و پرهیزکاری، آن را در جامعه نهادینه می‌کند و جامعه‌ای که به لباس تقوا و پرهیزکاری آراسته شود، گرد ناپاکی و مخالفت با ارزش‌های الهی و انسانی را از خود می‌زداید، زیرا لباس تقوا زینده‌ترین لباس برای تعالی بخشی به جامعه و فرد است. علاوه بر این، کرامت حقیقی انسان، راه خروج از بن بست‌ها و تشخیص حق از باطل در گرو تقوای الهی است (هاشمی، ۱۳۸۹).

ه) حماسه‌سازی

شاخصه دیگر ایثار و شهادت، تولید حماسه در سطح جامعه است. همان گونه که حماسه میوه ایثار و شهادت است و از عرفان و شناخت واقعی از هستی بخش عالم و مبدأ و معاد حاصل می‌شود. عرفان خالص و حقیقی نیز بدون ایثار مال و جان، حاصل نخواهد شد. از این رو، وقتی حماسه در وجود انسان رسوخ کند، او را به حرکت در می‌آورد و از حالت سکون به پویایی و شکوفایی می‌رساند. وابستگی‌ها و دلبستگی‌های کاذب و دروغین را محو و اهداف و مطلوب‌های حقیقی را جایگزین می‌سازد. چنین حماسه‌ای، زیباترین صحنه‌های ایثار و شهادت را می‌آفریند و به عنوان الگویی تمام نشدنی بر جامعه خویش تأثیر می‌گذارد، زیرا انسان‌ها طالب پویایی و حرکتند و هر امری آن‌ها را تازه‌تر کند، با جان و دل می‌پذیرند.

روح حماسه در عالی‌ترین سطح آن در سیره عملی اهل بیت (ع) و بویژه در سرور و سالار شهیدان مشاهده می‌شود و این مطلب مورد پذیرش همگان است. در جریان عاشورای حسینی می‌بینیم با اینکه تمام قدرت‌های آن روز، علیه کاروان حسینی (ع) بسیج شدند، با این حال او و یارانش از همه خطرها استقبال نموده، تسلیم نشدند. این حماسه با ایثار جان و قبول شهادت پایان نپذیرفت، بلکه ایشان (ع) احساس کردند که خاندان گرامی‌اش نیز باید به اسارت بروند و آن‌ها نیز چنین کردند. نه تنها خود او که احدی از اهل بیت او به تأیید و امضای حکومت جابرانه امویان راضی نشدند (غفاری و افضلیان، ۱۳۹۰).

و) بحران زدایی

بدون شک، پیروی از اهداف عالی‌ه اسلام و برپایی احکام و تعالیم نورانی آن، نظیر عدالت خواهی، ظلم ستیزی، حاکمیت اخلاق و معنویت، و ترویج باورها و ارزش‌های معنوی و ... با اهداف و اغراض خودخواهانه و منفعت‌های مادی و دنیوی صاحبان زر و زور و تزویر تضاد پیدا می‌کند و این تضاد، موجب به مخاطره افتادن خواسته‌ها و امیال نفسانی این گروه می‌گردد. در این میان، دنیاطلبان و سردمداران کفر و الحاد، برای برداشتن موانع و عواملی که سد راه آن‌ها به حساب می‌آیند از هیچ تلاشی فروگذار نمی‌کنند. از منظر ایشان، هدف وسیله را توجیه می‌کند و برای رسیدن به مقاصدشان با همه امکانات و توانشان و از هر طریقی بحران آفرینی می‌کنند؛ گاهی با ابزار نظامی نظیر کودتا، تهاجم نظامی، ترور و کشتار و ... گاهی با محاصره و تولید بحران‌های مختلف اقتصادی، گاهی با مقابله سیاسی و ایجاد دست اندازها و اختلاف‌های سیاسی در داخل و خارج کشور و گاهی نیز با تهاجم فرهنگی و به تعبیر مقام معظم رهبری «شبیخون فرهنگی» (صفری، ۱۳۸۹).

اگر جبهه اسلام در برابر این گونه اقدامات عملی و خوف آفرینی‌ها که در قالب توطئه‌ها و فتنه‌های مختلف صورت می‌گیرد، تدبیر و برنامه‌ای علمی و عملی نداشته باشد، مقهور این قدرت‌های پوشالین می‌شود؛ چنانکه امروزه بسیاری از کشورهای جهان و حتی دول پیشرفته، مقهور قدرت پوشالین استکبار جهانی؛ یعنی آمریکا شده‌اند. اما از آنجایی که اسلام کاملترین و جامع‌ترین ادیان الهی است و برای کوچک‌ترین مسائل و به ظاهر کم اهمیت‌ترین آن‌ها برنامه نظری و عملی دارد؛ قطع یقین برای مسائل دفاعی و حفظ جان و مال و ناموس و اعتقاد مسلمانان برنامه‌ها و راهکارهای دقیق عملی دارد. از جمله مترقی‌ترین راهکارهای عملی اسلام عزیز در مسیر بحران زدایی از جامعه اسلامی، مسأله ایثار و شهادت است که واجد یک مبنای تئوریک بسیار قوی و حساب شده، مبتنی بر عقل و وحی خداوند و کلام معصومان (ع) است.

وقتی جامعه‌ای واجد روحیه متعالی ایثار و از خود گذشتگی باشد، در برابر هر نوع بحران و چالشی توان ایستادگی و مقابله را دارد:

- در وضعیت بحران اقتصادی، جامعه ایمانی و دین مدار، با ایثار مال و ثروت خود و تقسیم آن برای بهره‌مندی همه اقشار جامعه در برابر بحران آفرینان مقابله کرده، شکست را پذیرا نخواهد شد.

- در مواقع ایجاد تفرقه و تهاجم سیاسی، جامعه اسلامی با از خود گذشتگی و عبور از خواسته‌ها و منافع سیاسی گروه خود و بر اساس وحدت کلمه اسلامی و وحدت ملی در برابر این بحران نیز مستحکم‌تر از پیش خواهد ایستاد.

زمانی که دشمن از طریق تهاجم فرهنگی و با استفاده از ادبیاتی نظیر تساهل و تسامح، آزادی و جامعه مدنی (به معنای غربی آن) قصد تخریب بنیادهای فکری و ارزشی جامعه را دارد، جامعه اسلامی برای حفظ ارزش‌ها و فرهنگ اصیل و غنی خود که بر گرفته از دین اسلام است، از تمام تلاش و عزت و آبروی خود مایه می‌گذارد و با احیای دستور «امر به معروف و نهی از منکر» جامعه را به یک میدان نظارت عمومی بدل می‌سازد، تا این تهاجم نیز خنثی گردد.

اما در عالی‌ترین نوع، در برابر تهاجم نظامی دشمن، که به قصد براندازی کامل و دفعی نظام اسلامی صورت می‌گیرد، جامعه اسلامی بر اساس توصیه و فرمایش خداوند به جهاد فی سبیل الله، بالاترین ایثارگری را از طریق شهادت طلبی و از جان گذشتگی به نمایش می‌گذارد و دشمن خود را مقهور و ناکام می‌سازد (غفاری و افضلیان، ۱۳۹۰).

(ز) اخلاص و ماندگاری

امام خمینی "رضوان الله تعالی علیه" در باره جاودانگی و بقای ایثار و شهادت چنین می‌گوید: «در آینده ممکن است افرادی آگاهانه و یا از سر ناآگاهی بپرسند که ثمره خون‌ها و شهادت‌ها و ایثارها چه شد؟ این‌ها یقیناً از عوالم غیب و فلسفه شهادت بی‌خبرند و نمی‌دانند کسی که فقط برای رضای خدا به جبهه‌ها رفته است و سر در طبق اخلاص و بندگی نهاده است، حوادث زمان به جاودانگی و بقا و جایگاه رفیع آن لطمه‌ای وارد نمی‌سازد...» نه تنها حقیقت ایثار و شهادت، جاودانه و ماندگار است، بلکه هر انسانی که به این دو افتخار نائل شود، چون با خدا معامله نموده و خداوند شخصاً جنس آن‌ها را خریدار است، به سود و منفعت ابدی و لایزال خواهند رسید؛ چنانکه در باره شهدا وارد شده است که: «شهادت نظر می‌کند به وجه الله»؛ یعنی تمام حجاب‌های حایل بین شهید و خداوند برداشته می‌شود و کسی که به این مقام برسد، به جاودانگی و ماندگاری ابدی رسیده، همیشه در محضر خداوند متمتع خواهد بود (ابراهیمی، ۱۳۸۷).

(ح) جامعیت

جامعیت، یکی دیگر از شاخصه‌های ایثار و شهادت است. ایثارگری و شهادت طلبی جایگاه رفیعی است که هر کس را توان راهیابی به آن نیست. حکایت ایثارگری و شهادت طلبی حکایت سیر و سلوک عاشقانه و عارفانه است و منزل به منزل می‌رود تا به منزل نهایی؛ یعنی وصال حضرت دوست برسد. لازمه فهم جامعیت ایثار و شهادت، بررسی ارتباط عمیق و تنگاتنگ موجود بین آن‌ها با اصول اعتقادی و فضایل اخلاقی است (غفاری و افضلیان، ۱۳۹۰).

(ط) موج آفرینی و بصیرت بخشی

در طول تاریخ، حوادث و اتفاقات بسیاری و حرکت‌ها و جریان‌های متعددی رخ داده است و هر کدام بر اساس نسبتی که با حقیقت و فطرت انسانی داشته، به مردم بصیرت بخشیده و موج آفرینی نموده است. بعضی از این جریان‌ها پیش از آنکه موج و بصیرتی ایجاد کنند، زایل شده اند و برخی نیز اگر چه موج و بصیرتی تولید کرده‌اند، اما به سرعت رو به افول گذاشته‌اند. در این میان، ایثار و شهادت به عنوان دو مقوله کاملاً اسلامی که ریشه در فطرت انسانی دارد، بیشترین سهم در تولید بصیرت و هوشیاری و ایجاد موج و حرکت انقلابی را داشته و دارد. بعلاوه دوام و ماندگاری که بر ایثار و شهادت سایه افکنده، عامل دیگری برای دارا بودن شاخصه بصیرت بخشی و موج آفرینی در بین جوامع به حساب می‌آید. از جمله نمونه‌هایی که جلوه ایثار و شهادت در آن، بالاترین تأثیر را در همه جوامع بعد از خود گذاشته، حرکت تاریخی و قیام بی‌نظیر امام حسین (ع) و یاران با وفای اوست. آنچه در نهضت عاشورا از همه حوادث و اتفاقات آن برجسته‌تر است، روح ایثارگری و شهادت طلبی حاکم بر قافله ابوعبدالله الحسین (ع) است. از این رو، تاریخ بعد از قیام عاشورا به خوبی گواهی می‌دهد عمده موج‌ها و حرکت‌هایی که به صورت پراکنده با عنوان خونخواهی شهدای کربلا، مخالفت با ظلم و ستم حاکمان، تغییر نظام حکومتی و انقلاب‌های مردمی شکل گرفته، در حد بسیار زیادی متأثر از میراث ایثار و شهادت شهیدان کربلا بوده است (مطهری، ۱۳۸۳). ایران به عنوان کشوری با رویکرد سیاسی-اجتماعی مستقل در مناسبات جهانی، توانسته است تا با ایجاد ادبیات نو در عرصه‌های مختلف و شئون متفاوت حکومت دارای الگویی بومی با تکیه بر تعالیم اسلامی ارائه دهد. اگرچه بروز عملی این الگو به دلایل بسیار نتوانسته است نقطه مطلوب را به نمایش بگذارد. ولی پیشرفت‌های چشمگیر و غیرقابل انکار سال‌های پس از انقلاب در صحنه‌های گوناگون باعث شده است کشورهای حوزه اسلام، ایران را به عنوان کشوری با حاکمیت اسلام و پیشرو در عرصه مناسبات بین‌المللی و داخلی بشناسد. بر این اساس محققین و صاحب‌نظران کشورمان همواره بایستی درصدد رفع موانع علمی موجود در مسیر تعالی کشور برآیند. از جمله ابعاد حیاتی و مهم در این مسیر، نظریه پردازی در جنبه اقتصادی حکومت داری می‌باشد. در ادبیات اقتصادی مرسوم، تحلیل روندهای اقتصاد از جمله روش‌هایی است که محققین از آن برای کنترل و هدایت آتی اقتصادها مورد استفاده قرار می‌دهند و اقتصاد ایران نیز نمی‌تواند از این قاعده مستثنی باشد (بزرگمهر، ۲۰۱۲).

دین مبین اسلام به عنوان کامل‌ترین و جامع‌ترین دین الهی به گونه‌ای نازل شده است که قابلیت و استعداد ایجاد و شکوفایی عمیق‌ترین فرهنگ‌ها را در همه اعصار و زمان‌ها دارد. همان گونه که امام راحل، بسیج را شجره طیبه انقلاب اسلامی نامیدند، انقلاب اسلامی نیز نمادی از حکومت مورد خواست و اراده اسلام عزیز و شجره طیبه بوستان پر خیر و برکت دین است (سید علیپور، ۱۳۸۴).

در این میان، فرهنگ ایثار و شهادت ارتباطی تنگاتنگ با آموزه‌های دین و به تبع آن انقلاب اسلامی ایران دارد. در واقع، این فرهنگ مترقی و متعالی با جان و دل مردم مسلمان و ایرانی عجین گردیده، برای حفظ و هراست از دین و اعتقادات و کیان و ناموس آن‌ها بروز و ظهور خواهد کرد. درحقیقت، باید اذعان نمود که اگر این فرهنگ آرمانی و بلند نبود، هیچ گونه حرکتی برای شکل‌گیری نظام اسلامی و تداوم آن، به وجود نمی‌آمد. این فرهنگ آسمانی که تجلی بلوغ معنویت و اوج اطاعت و عبودیت حضرت احدیت است، ریشه در گذشته تاریخ بشریت دارد و نمونه‌هایی از آن در همه اعصار و زمان‌ها و در همه ادیان وجود داشته، اما بلوغ و غایت آن در عصر پیامبر خاتم (ص) و پس از آن، در میان امت او متجلی گردیده است (صفری، ۱۳۸۹).

بدون شک، دستیابی به شاخصه‌های ایثار و شهادت مستلزم آشنایی با مفاهیم ایثار و شهادت است. فرهنگ ایثار و شهادت دو میوه ارزشمند و متعالی دین و مکتب الهی و یک الگوی عملی و کاربردی کامل برای تکامل همه انسانهاست و هر فرد و جامعه‌ای دارای آن باشد، هیچ گاه طعم شکست و ذلت را نخواهد چشید و سعادت و پیروزی را قرین خویش ساخته است (مطهری، ۱۳۷۸).

دشمنان هر جامعه بر آن هستند تا با ضربه زدن به اقتصاد، ستون فقرات جامعه را بشکنند و آن را متلاشی و نابود سازند. اقتصاد مقاومتی به جامعه اسلامی کمک می‌کند تا ضمن تامین یکی از مهم‌ترین مولفه‌های جامعه یعنی آسایش و اقتصاد، اجازه ندهد تا دشمن از این چشم اسفندیار و نقطه ضعف جامعه استفاده کرده و با تیرهای زهرآگین تحریم و فشار، جامعه را فلج کند؛ زیرا اقتصاد مقاومتی جامعه را چنان مصون می‌دارد که این نقطه ضعف به یک نقطه تحرک و پرش برای جامعه مطرح شده و جامعه اسلامی را به عنوان یک الگوی برتر به جهانیان معرفی نماید؛ زیرا توده‌های مردمی که جز دنیا هدفی ندارند، به این نتیجه و باور می‌رسند که اگر دنیا بخواهند سبک زندگی اسلامی را در پیش گیرند (تراپزاده چهرمی و دیگران، ۱۳۹۲).

دانشگاه‌ها به عنوان مراکزی که به تربیت و آماده ساختن نیروی انسانی کارآمد، شایسته و دارای مهارت به منظور پاسخ‌گویی به نیازهای واقعی جامعه در زمینه‌های مختلف می‌پردازند، نقش حیاتی و کلیدی را برعهده دارند، چرا که دانشگاه‌ها با برون‌دادهای خود به جامعه، عملاً در راه توسعه گام برمی‌دارند. بنابراین شالوده توسعه سیاسی و اقتصادی در دانشگاه ریخته می‌شود و این امر خود منوط به توسعه علمی و فرهنگی و منشا آن هم در دانشگاه است. لذا با توجه به اهمیت فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه‌ها و نقش آن در اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی، انجام این پژوهش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و نتایج آن می‌تواند زمینه اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی را در بین اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها فراهم نماید.

مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی

دستیابی به اقتصاد مقاومتی نیازمند بسترسازی و ایجاد شرایط و زمینه‌هایی است که اگر تحقق نیابد نمی‌توان امید داشت که اقتصاد مقاومتی در جامعه شکل گیرد. از مهم‌ترین عواملی که اقتصاد مقاومتی بر بنیاد آن شکل می‌گیرد، بینش و نگرشی است که به عنوان موتور محرکه فعالیت‌های انسانی مطرح است.

بینش‌ها، نگرش‌ها و باورهای انسانی است که سبک زندگی و نیز جهت و حتی میزان تحرکات بشر را تعیین می‌کند. بنابراین، دستیابی به اقتصاد مقاومتی متکی به باور وجود توانایی در خود در برابر تحرکات دشمن سلطه‌گر است. اگر کسی باور نداشته باشد که می‌تواند بر سرپای خود بایستد و در همه جنبه‌ها به نیازهای خود پاسخ دهد و یا جامعه‌ای که چنین باوری را ندارد نمی‌تواند تحرکاتی برای خودکفایی و استقلال اقتصادی داشته باشد. هم چنین اگر جامعه‌ای باور نداشته باشد که دشمنانی سلطه‌گر بر آن هستند تا جامعه را نابود سازند و بر آن سلطه یابند، هرگز اقتصاد مقاومتی برای رهایی از فشارهای دشمنان شکل نخواهد گرفت. برخی بر این باورند که اصولاً نمی‌توانیم یا این که تصور دشمن، توهمی بیش نیست و همواره بر طبل نمی‌توانیم و تو هم دشمن می‌کوبند تا جامعه به نوعی باور منفی از جهت توانایی و بی‌خیالی از نظر دشمن برسد. بنابراین، می‌بایست جامعه به این باور برسد که می‌تواند و دشمنی دارد که می‌کوشد تا این توان را از وی سلب کند و او را وابسته به خود سازد و استقلال او را مخدوش سازد. در این صورت است که اقتصاد مقاومتی شکل می‌گیرد. به سخن دیگر، دست کم دو عنصر فکری و فرهنگی در تحقق اقتصاد مقاومتی نقش اساسی را دارد که عبارتند از خودباوری و فشارهای دشمنان است (کیافر، ۱۳۹۱).

از همین جا می‌توان دریافت که بر مسئولان جامعه و اولیای امور است که مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی را در دستور قرار دهند؛ زیرا می‌بایست فرهنگ را در جامعه ایجاد و نهادینه سازند که رفتارهای اقتصادی آنان را به شکل خاصی تحت تأثیر مستقیم خود قرار دهد. جامعه می‌بایست در بینش و نگرش به این باور برسد که توانایی آن را دارد که همه نیازهای اقتصادی خود را پاسخگو باشد و هرگونه فشار دشمنان را نیز دفع کند. مهندسی در این جا به معنای برقراری نسبت تعادلی و تکاملی میان عوامل و یا متغیرهای تشکیل‌دهنده یک مجموعه فکری و مادی است تا اقتصاد مقاومتی را تحقق بخشد و آن هدف را در دسترس جامعه قرار دهد (اشرفی و فهیمی فر، ۱۳۹۰).

در مهندسی فرهنگ، تلاش بر آن است تا لایه‌ها، انواع و ارکان فرهنگ شناخته شود و نوع تعامل آن‌ها را در هر وضعیت به دست آورد و آن را به سمت تعالی اندیشه‌ها و اخلاقیات و رفتار مورد پذیرش هدایت کرد. بنابراین، در این جا نیز می‌بایست همه این موارد ملاحظه شود تا جامعه فرهنگ توانستن و خواستن را در خود و رفتارهایش به نمایش گذارد و ترس و خطر دایمی دشمنان و توانایی مقابله با آنان را بپذیرد. در همین راستا می‌بایست همه رسانه‌ها و مراکز دولتی و خصوصی و نیمه دولتی و عمومی به کار گرفته شوند تا فرهنگ اقتصاد مقاومتی در همه جا به عنوان یک دغدغه اصلی جامعه مطرح و به عنوان یک ارزش اساسی جامعه ترویج شود (داریانی، ۲۰۱۴).

همه حوزه‌های زندگی بشر تحت تاثیر یکدیگر عمل می‌کنند؛ به این معنا که بینش‌ها در رفتارها و رفتارها در بینش‌ها تاثیرگذار هستند. از این روست که اگر ما برای جامعه انسانی سه وجه سیاست، اقتصاد و فرهنگ قابل شویم، هر سه حوزه در هر اقدام مثبت و منفی تحت تاثیر مستقیم یکدیگر قرار می‌گیرند. اصلاح و افساد هر یک از این سه حوزه بی درنگ یا در یک فرآیندی ابعاد دیگر جامعه را تحت تاثیر قرار می‌دهد. از این رو همواره میان حوزه‌های گوناگون داد و ستد مطرح است. پس نمی‌توان برای یک حوزه بی توجه به تاثیرات یا تاثرات حوزه‌های دیگر برنامه‌ریزی کرد. این بدان معنا خواهد بود که در مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی می‌بایست حوزه دیگر چون سیاست نیز مدنظر قرار گیرد. این جاست که به نقش کلیدی مثلاً سیاست مداران و کارگزاران نظام سیاسی برای دست‌یابی به اقتصاد مقاومتی می‌بایست توجه داشت. مشکلات فرهنگی می‌تواند متأثر از اقتصاد یا سیاست باشد یا مشکلات سیاسی جامعه تحت تاثیر مشکلات اقتصادی یا فرهنگی جامعه قرار گیرد. بنابراین در مهندسی می‌بایست همواره از توسعه نامتوازن جلوگیری کرد و اگر کاری انجام می‌شود دست کم در سه بعد اقتصادی و سیاسی و فرهنگی جامعه به شکل متعادل و متوازن انجام گیرد (اشرفی و فهیمی فر، ۱۳۹۰).

دشمن از آنجا که از تبدیل شدن ایران اسلامی به یک قدرت منطقه‌ای و جهانی و الگوبرداری از آن در سرتا سر جهان هراسان است؛ چرا که سلطه استبدادی و بی چون و چرای او در معرض خطر قرار می‌گیرد، اجازه نمی‌دهد تا گفتمان نظام اسلامی به شکل یک جامعه و دولت شکل گیرد و در عرصه بین‌المللی خودنمایی کند. از این روست که با سبک زندگی براساس اسلام ناب محمدی به شدت مبارزه می‌کند. در حوزه مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی نیز می‌بایست دو اصل اساسی توانستن و سلطه مستکبران و دشمنان پذیرفته شود تا اقتصاد مقاومتی شکل گیرد. اگر جامعه به این باور نرسد که می‌تواند در حوزه اقتصادی مثلاً به استقلال و خودکفایی برسد یا این که وجود دشمنان و سلطه گران مستکبر و متجاوز را توهم بشمارد، هرگز اقتصاد مقاومتی شکل نخواهد گرفت (بیانات مقام معظم رهبری).

دست‌یابی به اقتصاد مقاومتی نیازمند بسترسازی و ایجاد شرایط و زمینه‌هایی است که اگر تحقق نیابد

نمی‌توان امید داشت که اقتصاد مقاومتی در جامعه شکل گیرد. از مهم‌ترین عواملی که اقتصاد مقاومتی بر بنیاد آن شکل می‌گیرد، بینش و نگرشی است که به عنوان موتور محرکه فعالیت‌های انسانی مطرح است. اصولاً فلسفه زندگی که انسان براساس شناخت و معرفت نسبت به خود و هستی پیدا می‌کند، سبک زندگی او را تحت تاثیر قرار می‌دهد. بنابراین، دست‌یابی به اقتصاد مقاومتی متکی به باور وجود توانایی در خود در برابر تحکات دشمن سلطه‌گر است. (خدارحمی، ۱۳۹۱).

بنابراین، می‌بایست جامعه به این باور برسد که می‌تواند و دشمنی دارد که می‌کوشد تا این توان را از وی سلب کند و او را وابسته به خود سازد و استقلال او را مخدوش سازد. در این صورت است که اقتصاد مقاومتی شکل می‌گیرد. به سخن دیگر، دست کم دو عنصر فکری و فرهنگی در تحقق اقتصاد مقاومتی نقش اساسی را دارد که عبارت از خودباوری و فشارهای دشمنان است. از همین جا می‌توان دریافت که بر مسئولان جامعه و اولیای امور است که مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی را در دستور قرار دهند؛ زیرا می‌بایست فرهنگ را در جامعه ایجاد و نهادینه سازند که رفتارهای اقتصادی آنان را به شکل خاصی تحت تاثیر مستقیم خود قرار دهد. جامعه می‌بایست در بینش و نگرش به این باور برسد که توانایی آن را دارد که همه نیازهای اقتصادی خود را پاسخگو باشد و هرگونه فشار دشمنان را نیز دفع کند. مهندسی در این جا به معنای برقراری نسبت تعادلی و تکاملی میان عوامل و یا متغیرهای تشکیل‌دهنده یک مجموعه فکری و مادی است تا اقتصاد مقاومتی را تحقق بخشد و آن هدف را در دسترس جامعه قرار دهد. از آنجایی که فرهنگ پدیده‌ای است که در یک جامعه شکل می‌گیرد و در یک فرآیندی تغییر می‌یابد، پس قابل مدیریت است. به سخن دیگر، فرهنگ هر چند مجموعه‌ای از اندیشه‌ها، اخلاقیات، آداب و سنت هاست که رفتار مردم را تحت تاثیر مستقیم قرار می‌دهد، ولی باید توجه داشت که فرهنگ به سبب تغییرپذیری، مدیریت‌پذیر است. از این روست که در آیات قرآنی از تغییرات فرهنگی در انسان و جامعه سخن به میان آمده است. خداوند در آیه ۱۱ سوره رعد تغییرات فرهنگی در جامعه را منوط به تغییرات فکری و فرهنگی در افراد جامعه می‌داند. این آیه به صراحت از امکان تغییر بلکه مدیریت‌پذیری فرهنگی سخن می‌گوید. بنابراین، می‌توان با ایجاد تغییر در افراد جامعه، زمینه تغییرات کلان اجتماعی را فراهم آورد (پیغامی، ۱۳۹۰).

از نظر فرهنگ اقتصادی جامعه می‌بایست به این باور برسد که تولید و عدالت اقتصادی یک مأموریت و وظیفه الهی است (هود، آیه ۶۱) و به عنوان یک ارزش آن را در رفتارهای اجتماعی خود به کار گیرد و به عناوین چون زهد، تنبلی نوزد و از تولید و فعالیت‌های مولد اقتصادی باز نماند. با توجه به این که جامعه اسلامی در عصر معاصر هنوز به این باورها نرسیده است لازم است تا مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی شکل

گیرد و از سوی مسئولان این معنا مدیریت شود تا با تغییر در باورها، تغییرات مثبت و متناسب با اهداف اقتصاد مقاومتی تحقق یابد. بنابراین، لازم است تا با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های مشخص این راهبرد اقتصاد مقاومتی در جامعه اسلامی به عنوان یک فرهنگ درآید. الگوی مهندسی فرهنگ در شکل ۱ بیان گردیده است در این الگو:

مهندسی فرهنگ اقتصادی: به معنای احیای نوع متفاوتی از مدیریت جامع اقتصادی نظام کشور است که بر اساس آن اهداف جامعه از حاشیه به متن آورده می‌شود و در انتخاب هر راهبرد، خط مشی، طرح برنامه مدنظر قرار می‌گیرد.

مهندسی آرمانی حاکم بر کشور: شامل نظام‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مبتنی بر فرهنگ آرمانی.

مهندسی موجود و حاکم بر کشور (کلان نظام): شامل نظام‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و شناسایی نقاط ضعف.

مهندسی هدف (مناسب): شامل آن نوع مهندسی که در یک بازه زمانی مشخص با توجه به شرایط و مقتضیات محیطی بر اساس فرهنگ هدف باید بر کلان نظام و نظام‌های سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی حاکم (خدارحمی، ۱۳۹۱).

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر به دنبال بررسی نقش فرهنگ ایثار و شهادت در اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی در بین اعضای هیات علمی دانشگاه می‌باشد. از منظر مقام معظم رهبری مراحل مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی عبارتند از:

۱- تعیین وضعیت مطلوب و آرمانی: آرمان، ترسیم چشم انداز آینده به عنوان عنصر جهت‌دهنده انگیزه‌ها و فعالیت‌ها و توقعات اعضای جامعه است. در مرحله اول مهندسی فرهنگ، وضعیت آرمانی و مطلوب خویش را مشخص می‌کنیم. یعنی به کجا می‌خواهیم برسیم؟ هدف غایی و نهایی ما چیست؟

۲- بررسی وضعیت نامطلوب موجود: در مرحله دوم وضعیت موجود خود را، استعدادها و توان و مشکلات، موانع و نواقص فرهنگ موجود خود را بررسی می‌کنیم. در این مرحله بایستی به شناخت آسیب‌ها، چالش‌ها، موانع و نواقص‌های موجود توجه شود.

۳- تعیین استراتژی برای رسیدن به وضعیت مطلوب: منظور از استراتژی در مهندسی فرهنگ، تعیین راه حل اساسی و کلی، طرح اندیشه متعالی، بلند و راه گشا در جهت رسیدن به آرمان است. در حقیقت استراتژی، مسیر و بزرگراه اصلی تحقق آرمان است. در مرحله سوم لازم است راهبرد متعالی و یا استراتژیک خویش را برای حرکت از وضع نامطلوب موجود به سمت وضعیت مطلوب مشخص کنیم. در این مرحله با تعیین نقطه هدف و دوره زمانی، از فرهنگ موجود فاصله گرفته و به فرهنگ مطلوب رهنمون می‌شویم (رهبری ۱۳۸۳/۱۰/۱۰).

طبق ادبیات پژوهش، ۹ شاخص فرهنگ ایثار و شهادت عبارتند از: انسانی بودن، دین محوری، کمال بخشی، ارزش آفرینی، حماسه‌سازی، بحران زدایی، اخلاص و ماندگاری، جامعیت، موج آفرینی و بصیرت بخشی. همچنین مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی از منظر مقام معظم رهبری دارای سه بعد مهندسی آرمانی، مهندسی موجود و مهندسی هدف می‌باشد.

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش، اعضای هیات علمی تمام وقت دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز بوده که تعداد آن‌ها برابر ۳۸۰ نفر می‌باشد. طبق جدول مورگان حجم نمونه برابر ۱۸۱ نفر به دست آمد و روش نمونه‌گیری غیر تصادفی در دسترس بوده است. ابزار گردآوری داده‌ها دو پرسشنامه محقق ساخته فرهنگ ایثار و شهادت و مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی بوده است.

برای محاسبه ضریب پایایی پرسشنامه‌ها و اطمینان از هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری تحقیق، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج حاصل از آزمون پایایی طیف‌ها نشان می‌دهد که ضرائب آلفای کرونباخ نشان از پایا بودن پرسشنامه‌های پژوهش حاضر است. تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌های پژوهش با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS انجام شد.

نتایج و بحث

جدول ۱- شاخص‌های مرکزی و پراکندگی فرهنگ ایثار و شهادت

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	کمترین	بیشترین
انسانی بودن	۱۸۱	۳/۸۰	۰/۶۶	۱/۰۵	۵
دین محوری	۱۸۱	۳/۱۷	۰/۸۳	۲/۵۳	۵
کمال بخشی	۱۸۱	۳/۱۴	۰/۶۷	۱	۵
ارزش آفرینی	۱۸۱	۳/۶۸	۰/۸۵	۱	۵

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	کمترین	بیشترین
حماسه سازی	۱۸۱	۳۵/۲۲	.۷۱	۱	۵
بحران زدایی	۱۸۱	۳/۹۱	.۷۵	۱	۵
اخلاص و ماندگاری	۱۸۱	۳/۱۹	.۶۴	۲/۳۶	۵
جامعیت	۱۸۱	۳/۹۶	.۵۵	۱	۵
موج آفرینی	۱۸۱	۳/۰۹	.۷۳	۲/۵۸	۵
بصیرت بخشی	۱۸۱	۳	.۶۹	۱	۵

جدول ۲- شاخص‌های مرکزی و پراکندگی مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	کمترین	بیشترین
مهندسی آرمانی	۱۸۱	۳/۸۰	.۵۱	۱/۸۸	۵
مهندسی موجود	۱۸۱	۳/۳۹	.۶۷	۱/۶۳	۵
مهندسی هدف	۱۸۱	۳/۴۵	.۸۶	۱	۵
مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی	۱۸۱	۳/۱۵	.۹۹	۱/۱۹	۵

بررسی فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی: بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی رابطه معناداری وجود دارد. در جدول ۳ میزان همبستگی بین نمرات شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی ارائه گردیده است.

جدول ۳- میزان همبستگی بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی

ضریب همبستگی پیرسون	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	سطح معناداری
.۶۷	.۴۴۹	.۴۴۰	.۰۰۰۱

فرضیه فرعی اول: بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مهندسی آرمانی) رابطه وجود دارد.

در جدول ۴ میزان همبستگی بین نمرات شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مهندسی آرمانی) ارائه گردیده است.

جدول ۴- ضریب همبستگی پیرسون بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و مهندسی آرمانی

ضریب همبستگی پیرسون	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	سطح معناداری
.۷۳۳	.۵۲۷	.۵۳۱	.۰۰۰۱

فرضیه فرعی دوم: بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مهندسی موجود) رابطه وجود دارد.

در جدول ۵ میزان همبستگی بین نمرات شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مهندسی موجود) ارائه گردیده است.

جدول ۵- میزان همبستگی بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی

ضریب همبستگی پیرسون	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	سطح معناداری
.۷۳۹	.۵۴۶	.۵۱۵	.۰۰۰۱

فرضیه فرعی سوم: بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مهندسی هدف) رابطه وجود دارد.

در جدول ۶ میزان همبستگی بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مهندسی موجود) ارائه گردیده است.

جدول ۶: میزان همبستگی بین شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت و اجرای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی (مهندسی هدف)

ضریب همبستگی پیرسون	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	سطح معناداری
.۸۸۳	.۷۷۹	.۷۵۲	.۰۰۰۱

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

شرح و تحلیل و شناساندن فرهنگ ایثار و شهادت از مکانیزم‌های دفاعی اسلام برای آماده نمودن جامعه در برابر هجوم فرهنگ‌های غیرخودی است. ایثارگری و شهادت طلبی نقش به‌سزایی در حفظ دین و ارزش‌های انقلاب و استقلال کشور ایفا می‌کند. مراکز آموزشی و دانشگاهی در سطوح مختلف، بستر مناسبی برای ایجاد و نهادینه کردن فرهنگ صحیح می‌باشند. زیرا از ابزارهای نفوذ فرهنگ، تغییر نگرش در افراد آن جامعه است و قشر دانشجو به جهت خصوصیات روان شناختی، اثر پذیرترین گروه‌های جامعه هستند که بیشترین و مفیدترین اوقات خود را در مراکز آموزشی و دانشگاه می‌گذرانند. لذا با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های علمی و جامع، می‌توان فرهنگ ایثارگری و شهادت را در این مراکز به سطح قابل قبولی ارتقاء بخشید. با توجه به نتایج پژوهش می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- فلسفه و ساز و کارهای مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی برای کلیه کارکنان به خوبی روشن شود.
- مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت از منظر مقام معظم رهبری و شهید مطهری در کتب درسی آورده شود.
- برگزاری همایش‌ها و اجلاس‌هایی با محوریت فرهنگ ایثار و شهادت از دیدگاه مقام معظم رهبری
- استفاده از متخصصان و اساتید مجرب در برنامه‌های به منظور ترویج مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت
- استفاده از مراسم‌های دینی و مذهبی مانند عاشورا و همچنین مکان‌های زیارتی و مذهبی مانند مناطق عملیاتی جنوب کشور برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت
- تاثیر مهندسی فرهنگی بر عملکردهای کارکنان و اعضای هیات علمی به طور کامل و به صورت واضح و روشن اندازه‌گیری و هدایت شوند.
- کارکنان را حتی‌المقدور در تصمیم‌گیری‌های مربوط به مهندسی فرهنگ مشارکت داده و اطلاعات مورد نیاز مرتبط با وظایف کارکنان در اختیار آنان قرار گیرد.
- افزایش آموزش‌های لازم متناسب با نیازهای سازمان در جهت مهندسی فرهنگ اقتصاد مقاومتی و فرهنگ ایثار و شهادت.
- قرار دادن اطلاعات مهندسی فرهنگ از طریق تشکیل جلسات، مشخص نمودن مساله در میان گروه کاری مورد نظر، آموزش شاخص‌ها و معیارهای اقتصاد مقاومتی به تیم‌های کاری.

References

- ❖ .Dareini, A. A. (2014). Iran Leader Unveils 'Economy of Resistance'. Associated Press, Retrieved February 19.
- ❖ Alizadeh, H. (2009). Challenges of Promoting the Culture of Sacrifice and Martyrdom in Society. *Journal of Cultural Studies and Communications*, 7. [In Persian]
- ❖ Ashrafi, Y., & Fahimi Far, F. (2011). Examining the Business Environment Improvement Indicators with an Emphasis on Iran's Situation. *Economic Journal - Monthly Review of Economic Issues*, 11. [In Persian]
- ❖ Bozorgmehr, N. (2012). "Iran develops economy of resistance" in Isfahan; *Financial Times*; September 12.
- ❖ Ebrahimi, N. (2008). The Position of the Concept of Martyrdom in War Stories. In *Collection of Articles from the National Conference on Promoting the Culture of Sacrifice and Martyrdom*. Isfahan University Press. [In Persian]
- ❖ Fahimi, M. S. (2008). The Culture of Sacrifice and Martyrdom and Its Indicators. In *Collection of Articles from the National Conference on Promoting the Culture of Sacrifice and Martyrdom*. Isfahan University Press. [In Persian]
- ❖ Ghaffari Hashjin, Z., & Afzalian Salami, M. (2011). *The Discourse of Sacrifice and Martyrdom in the Islamic Revolution*. Tehran: Shahid University Publications. [In Persian]
- ❖ Ghaffari Hashjin, Z., & Dezgiran, M. (2013). The Role of the Culture of Sacrifice and Martyrdom as Social Capital in the Progress of the Islamic Republic of Iran from the Perspective of the Supreme Leader. *Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies*, 5. [In Persian]
- ❖ Hashemi, S. A. (2010). Ways to Promote the Culture of Sacrifice and Martyrdom. In *Collection of Articles from the National Conference on the Culture of Sacrifice and Martyrdom*. Zanjan University Press. [In Persian]
- ❖ Khodarahmi, B. (2012). Resistant Economy Means an Economy Without Oil. *Bazar Sarmayeh*, 33, 1.
- ❖ Kiafar, S. (2012). Resistant Economy or Economic Asceticism. Tuesday, September 11.
- ❖ Mohammadi, M. M. (1415 A.H.). *Quran Karim*. Dar al-Quran al-Karim Publication. (Original work published in Persian). [In Persian]
- ❖ Motahari, M. (1999). *A Journey through Nahj al-Balagha*. Sadra Publications, 19th edition.
- ❖ Motahari, M. (2004). *Reviving Islamic Thought*. Sadra Publications, 21st edition. [In Persian]
- ❖ Neiri, M. Y., & Khairandish, S. M. (2005). Martyr and Martyrdom in Islamic Mysticism. *Social and Human Sciences Journal of Shiraz University*, 42. [In Persian]
- ❖ Peygami, A. (2011). Economic Resistance or Resistant Economy, a Paper by Dr. Peygami on Resistant Economy. [In Persian]
- ❖ Peygami, A. (2012). Four Definitions of Resistance Economy Examined and Analyzed, Ten Points on Achieving a Resistant Economy. [In Persian]
- ❖ Safri, J. (2010). The Influence of the Culture of Sacrifice and Martyrdom on the Spiritual Enhancement of Basijis. *Hesareh Journal*, 2. [In Persian]
- ❖ Seyed Alipour, S. K. (2005). The Position of the Culture of Sacrifice and Martyrdom in Islam and the View of Imam Khomeini (PBUH). *Negah-e-Gostar Publications*. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (1996, February 18). Statements in a Meeting with Officials on the Occasion of Ghadir Khumm. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2003, October 30). Statements in a Meeting with Professors from Universities Across the Country. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2007, March 21). A Message on the Occasion of the Beginning of the Year 2007. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2008, April 22). Statements in a Meeting with a Large Group of Workers and Entrepreneurs. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2008, May 4). Statements in a Meeting with the People and Nomads of Nourabad Mamasani County. [In Persian]

- ❖ Supreme Leader. (2010, June 6). Statements in a Meeting with Entrepreneurs from Across the Country. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2010, March 19). A Message on the Occasion of the Transfer of Power in the Year 2009.
- ❖ Supreme Leader. (2011, April 28). Statements in a Meeting with Researchers and Officials of Knowledge-Based Companies. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2011, August 23). Statements in a Meeting with University Professors. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2011, February 27). Statements in a Meeting with Thousands of Workers from Across the Country. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2011, March 20). Statements in a Meeting at the Holy Shrine of Imam Reza at the Beginning of the Year 1390. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2011, May 15). Statements in a Meeting with Economic Activists and Distinguished Individuals in Economic Sectors. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2011, May 26). Statements in a Meeting with the President and Members of the Cabinet. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, April 23). Statements in a Meeting with Officials and Representatives of the System. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, April 23). Statements in a Meeting with Representatives of the System. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, April 28). Statements in a Meeting with Researchers and Officials of Knowledge-Based Companies. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, August 27). Statements in a Meeting with the President and Members of the Cabinet. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, August 27). Statements in a Meeting with the President and Members of the Cabinet. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, June 6). Statements in a Meeting with Entrepreneurs from Across the Country. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, March 20). A Message on the Occasion of the Transfer of Power in the Year 2012. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, May 6). Statements in a Meeting with Students. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2012, May 8). Statements in a Meeting with a Group of Students. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2013, April 27). Statements in a Meeting with Workers and Activists in the Country's Production Sector on the Occasion of Workers' Week. [In Persian]
- ❖ Supreme Leader. (2013, March 20). A Message on the Occasion of the Transfer of Power in the Year 2013. [In Persian]
- ❖ Tarabzadeh Jahromi, M. S., et al. (2013). Investigating the Dimensions and Components of the Resistant Economy in the Ideology of Ayatollah Khamenei. *Scientific Research Quarterly on Islamic Revolution Studies*, 32, 31-46. [In Persian]
- ❖ Thomas, D. S., & Inkson, K. (2008). *Human Resource Management: A Cultural Approach*. Nasser Mirsepassi, Ahmad Vadadi, and Azam Dashti (Trans.). Tehran: Misagh Publications. [In Persian]

Research Paper

Investigating the Personality Characteristics of Religious and Revolutionary Youth in the Efficiency of the Islamic System Based on the Policies of the Statement of the Second Step of the Revolution

Sajjad Jafaranjadpir*: Assistant Professor, Department of Management, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Maherkh Lotfolahi Haghi: Associate Professor of Public Administration, Islamic Azad University, Urmia, Iran.

Reza Rostamzadeh: Associate Professor, Department of Management, Urmia Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran.

Received: 2023/06/05 PP 83-102 Accepted: 2023/08/24

Abstract

The statement of the second step of the Islamic revolution was presented as a strategic plan by the leadership on the 40th anniversary of the victory of the Islamic revolution, which should be considered as a detailed vision document, based on the main mission and ideal of the revolution and a road map to reach the new Islamic civilization. And the characteristics of young people become important. The main purpose of the research is to investigate the personality characteristics of a young religious believer on the way to achieve the ideals of the revolution and the efficiency of the Islamic system based on the content of the text of the statement. It is necessary to extract this civilization. The research method is the qualitative content analysis method, in the first step, the researcher carefully studies the text of the statement with the qualitative content analysis method, extracting and categorizing the components and categories related to the main variable, and in the second step, using the theme analysis method, the network of themes. Its drawing and accreditation was also done. According to the obtained results, the above model has four dimensions, including: "entering the second stage of self-improvement, socialization and civilization, the great blessings of the Islamic Revolution, the axis of the realization of the advanced Islamic system, the second step and the main headings and recommendations" and 40 features and sub-components in reaching It was identified with the goals of the Islamic Revolution and was chosen and presented as the main model for the movement, recognition and introduction of young people who have set foot on this path.

Keywords: Supreme Leader position, Statement of the second step of the revolution, Youth, Personality characteristics.

Citation: Jafaranjadpir, S., Lotfolahi Haghi, M., Rostamzadeh, R. (2023). **Investigating the Personality Characteristics of Religious and Revolutionary Youth in the Efficiency of the Islamic System Based on the Policies of the Statement of the Second Step of the Revolution.** *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 2, Shiraz, PP 83-102.

* . **Corresponding author:** Sajjad Jafaranjadpir, **Email:** drjafarnezhad@yahoo.com, **Tel:** +98 09144432148

Extended Abstract

Introduction

The Supreme Leader of the revolution envisions Islamic Iran as a guiding light, possessing an efficient and talented young population, with the most significant national asset being its dedicated, spiritually-driven human resources. He emphasizes that the administration of the Islamic revolution should be entrusted to revolutionary and committed young individuals. This vision encapsulates the past, present, and future of the Islamic Revolution. The Supreme Leader has shown particular concern for a disciplined and rapidly advancing public movement, anchored in committed youth and Hezbollah, aiming for tangible progress. Their influential presence within the management system is expected to trigger extensive and remarkable transformation across all sectors. In his address to the youth, he expressed, "You young people are the beacon of hope, and if the administration of various parts of the country is entrusted to knowledgeable and skilled young believers and revolutionaries, by the grace of God, this hope will be realized." The Supreme Leader's faith in the youth holds the potential to resolve many of the nation's challenges. All that's required is for some officials and managers to pave the way for promising and successful days by placing their trust in the youth and assigning them responsibilities for the country's affairs. Based on these principles, the primary objective of this research is to comprehensively identify and categorize the elements and attributes linked to the youth. These will be presented as a model grounded in the philosophy of the Supreme Leader of the Islamic Revolution and will define the personality traits of believing and revolutionary youth in the context of the efficiency of the Islamic system, guided by the principles outlined in the Gam statement

Methodology

The current research method is qualitative, specifically a "qualitative case study." This method allows for an in-depth examination of the subject and the discovery of hidden dimensions. The research aims to investigate the character traits of young believers and revolutionaries on their path to achieving the ideals of the revolution and assessing the

effectiveness of the Islamic system as outlined in the second step of the revolution's statement. In this research, we utilize various sources, including books, periodicals, the Quran, and Nahj al-Balaghah, with a primary focus on the statements of the Supreme Leader in the second step of the revolution's statement. Through the method of thematic analysis and the formation of a network of themes, we count the overarching themes and their foundations. Our goal is to determine the main roles and personality characteristics of young individuals, serving as the linchpin for the development of Islamic-Iranian civilization. This includes examining dimensions and components such as the personality and behavioral traits of young people, the fundamental role they play, and the strategies involved.

Results and discussion

In the present research, personality traits, as outlined in the statements of the Supreme Leader in the second step of the revolution's statement, have been categorized into four organizing themes. These themes are: "Youth and Entering the Second Stage of Self-Improvement, Socialization, and Civilization," "Youth and the Profound Blessings of the Islamic Revolution," "Youth as the Key to Realizing an Advanced Islamic System," and "Youth in the Second Step: Key Headings and Recommendations." Within these themes, a total of 40 basic sub-themes have been identified. The first theme, "Youth and Entering the Second Stage of Self-Improvement, Socialization, and Civilization," refers to the generation that initiated and has continued its journey, now entering the significant 42nd year of development on a global scale.

The second theme, "Youth and the Profound Blessings of the Islamic Revolution," pertains to a revolution that marked the end of a long historical decline and set the country on a path of rapid progress, rescuing it from the severe humiliation and backwardness of the Pahlavi and Qajar eras. These blessings are evident within Islamic society. The third theme, related to "Youth as the Key to Realizing an Advanced Islamic System," highlights the central role of youth in pursuing the honorable ideals of the Islamic Republic of Iran. Lastly, in the fourth

theme, "Youth in the Second Step: Key Headings and Recommendations," the Supreme Leader of the Revolution addresses key points and makes fundamental recommendations to the people of Iran, particularly the youth. These four themes are interconnected and collectively essential for the establishment of an efficient government, supported by faithful and revolutionary youth. The first theme comprises 10 sub-themes, the second theme includes 5 sub-themes, the third theme encompasses 10 sub-themes, and the fourth theme presents 15 sub-themes, all of which are intended for the guidance of administrators within the Islamic system to enhance governmental efficiency.

Conclusion

In summary, the results of this research demonstrate that, in accordance with the principles outlined in the second step of the Islamic revolution, Islamic Iran, destined to serve as the cornerstone for the advent of the

savior of the human world, must, God willing, prepare itself to the utmost degree. This preparation is necessary to achieve sovereignty and democracy and can only be realized by relying on a young, faithful, and revolutionary generation, as emphasized in various statements by the Supreme Leader, particularly in the statement concerning the new generation of the revolution. To progress along this path, the youth of Islamic Iran must equip themselves with the qualities eloquently described by the Leader. This article endeavors to spotlight the key points, essential principles, and, indeed, the characteristics of young believers and revolutionaries dedicated to enhancing the efficiency of the Islamic system. Ultimately, this collective effort is aimed at attaining the lofty objective, the emergence of Imam Zaman (A.S.), as depicted in Figure No. 1, conceived as a conceptual model and offered to the revolutionary and young generation of Islamic Iran.

فصلنامه جامعه‌شناسی

دوره ۱، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

بررسی ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی مبتنی بر خط مشی‌های بیانیه گام دوم انقلاب

سجاد جعفرنژادپیر^۱: دانشجوی دکتری، مدیریت دولتی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران

ماهرخ لطف‌اللهی حقی: دانشیار مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران

رضا رستم زاده: دانشیار گروه مدیریت، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران.

دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۵ صص ۱۰۲-۸۳ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۲

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به عنوان برنامه‌ای راهبردی از سوی رهبری در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی تدوین و ارائه گردید که بایستی آن را به عنوان یک سند چشم انداز دقیق، مبتنی بر رسالت و آرمان اصلی انقلاب اسلامی و نقشه راهی برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی دانست. در این مسیر نقش و ویژگی‌های جوانان با اهمیت جلوه می‌کند. هدف اصلی پژوهش، بررسی ویژگی‌های شخصیتی جوان مؤمن انقلابی در راه رسیدن به آرمان‌های انقلاب و کارآمدی نظام اسلامی بر اساس محتوای متن بیانیه می‌باشد که با مطالعه دقیق بیانیه، می‌توان نقش‌های اصلی و ویژگی‌های شخصیتی که یک جوان به عنوان محور توسعه و رسیدن به این تمدن را لازم دارد استخراج کرد. روش تحقیق در این مقاله بر اساس روش تحلیل محتوای کیفی است که در گام نخست متن بیانیه توسط پژوهشگر به صورت دقیق مطالعه و با روش تحلیل محتوای کیفی، مؤلفه‌ها و مقوله‌های مرتبط با متغیر اصلی استخراج و دسته‌بندی و در گام دوم با استفاده از روش تحلیل مضمون، شبکه مضامین ترسیم و اعتباربخشی آن نیز صورت پذیرفت. با توجه به نتایج بدست آمده، الگوی فوق دارای چهاربعد و ویژگی اصلی شامل: «جوانان؛ ورود به دومین مرحله‌ی خودسازی جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی، جوانان؛ برکات بزرگ انقلاب اسلامی، جوانان؛ محور تحقق نظام پیشرفته‌ی اسلامی، جوانان؛ گام دوم و سرفصل‌ها و توصیه‌های اساسی» و ۴۰ ویژگی و مؤلفه فرعی در رسیدن به اهداف انقلاب اسلامی شناسایی و به عنوان الگوی اصلی برای حرکت، شناخت و آشنایی جوانانی که در این مسیر پای گذاشته‌اند انتخاب و ارائه گردید.

واژه‌های کلیدی: مقام معظم رهبری، بیانیه گام دوم انقلاب، جوانان، ویژگی‌های شخصیتی.

استناد: جعفرنژادپیر، سجاد؛ لطف‌اللهی حقی، ماهرخ؛ رستم‌زاده، رضا. (۱۴۰۲). بررسی ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در

کارآمدی نظام اسلامی مبتنی بر خط مشی‌های بیانیه گام دوم انقلاب. فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۲، شیراز، صص ۸۳-۱۰۲.

^۱ نویسنده مسئول: سجاد جعفرنژادپیر، پست الکترونیکی: drjafarnezhad@yahoo.com، تلفن: ۰۹۱۴۴۴۳۲۱۴۸

مقدمه

رهبر انقلاب اسلامی ۲۲ بهمن به مناسبت چهلمین سالروز پیروزی انقلاب اسلامی و ورود جمهوری اسلامی به فصل جدیدی از زندگی، در بیانیه‌ای راهبردی به تبیین ویژگی‌های مسیر پر افتخار پیموده شده در چهل سال گذشته و برکات انقلاب اسلامی در رساندن ایران به جایگاه شایسته ملت پرداختند و با تأکید بر امید واقع‌بینانه به آینده و نقش بی‌بدیل جوانان در برداشتن گام بزرگ دوم به سمت آرمان‌ها، خطاب به جوانان و آینده‌سازان ایران مقتدر، الزامات این جهاد بزرگ را بیان نمودند. رهبری معظم انقلاب در بیانیه گام دوم، انقلاب را به مثابه موجودی زنده که مهر میورزد، از خود گذشت نشان می‌دهد و قدرتمند و مظلوم است، به تصویر می‌کشند و با اشاره به مأموریت جهانی و تمدنی انقلاب در چله دوم، بر لزوم شکل‌دهی فرایند جهانی توسط جوانان انقلاب تأکید می‌کنند و تعبیر جهاد جوانان برای ساختن ایران را بکار می‌برند. جوانان محور اصلی این بیانیه هستند و رهبر انقلاب برای گام دوم مأموریت‌هایی از جمله تلاش برای توسعه و گسترش علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی به آن‌ها داده‌اند. جوانان نخبه، متخصص، متعهد، کارآمد و انقلابی جامعه رهبر مأموریت جهانی و تمدنی گام دوم انقلاب اسلامی می‌توانند نقش پیش‌گروان انقلاب و نیروی پیش‌ران جامعه را داشته باشند.

رهبر معظم انقلاب، ایران اسلامی را سرآمد در جمعیت جوان کارآمد می‌داند و مهم‌ترین ظرفیت کشور را نیروی انسانی مستعد با روحیه جهادی برمی‌شمرد و با بیان اینکه باید مدیریت انقلاب اسلامی به جوانان انقلابی و متعهد سپرده شود، تصریح کردند: بیانیه گام دوم انقلاب یک ترسیم کلی از گذشته، حال و آینده انقلاب اسلامی است. ایشان حرکت عمومی منضبط، پرسرعت و همراه با پیشرفت محسوس و با محوریت جوان متعهد و حزب‌اللهی را مورد توجه ویژه قرار داده تا با حضور تأثیرگذار آنان در نظام مدیریتی تحول‌گسترده و شگرف در همه عرصه‌ها بوجود آید. ایشان در این بیانیه خود خطاب به جوانان صریحاً فرمودند: «چشم امید به شما جوان‌ها است؛ و اگر زمام اداره‌ی بخش‌های گوناگون کشور به جوانان مؤمن و انقلابی و دانا و کاردان که بحمدالله کم نیستند سپرده شود، این امید برآورده خواهد شد؛ ان‌شاءالله». چشم‌امیدی که رهبر انقلاب به جوانان دارند می‌تواند حلال بسیاری از مشکلات کشور باشد و تنها کافی است برخی از مسئولین و مدیران با اعتماد به جوانان و سپردن امور کشور به آنان راه را برای روزهای پرامید و موفقیت‌آمیز هموار کنند.

مطالعه تاریخ چهل ساله انقلاب اسلامی به‌خوبی نقش مهم جوانان را در پیشرفت روزافزون کشور در عرصه‌های مختلف به ویژه علمی نمایان می‌نماید. در چهل سال اول انقلاب هر کجا جوانان متعهد و انقلابی وارد شده‌اند آن عرصه به‌خوبی فعال و درخشان است و امروز هم با ورود انقلاب اسلامی به دهه پنجم عمر خود، نقش جوانان متعهد بیش از پیش مورد توجه خواهد بود. رهبر معظم انقلاب اسلامی تأکید کرده‌اند: هر جا گروهی جوان با ذهن فعال و پویا شکل بگیرد، می‌تواند با تأثیرگذاری بر محیط اطراف و سایر مجموعه‌ها در تلاش و عزم و حرکت و بینایی و پیشرفت عمومی ملت ایران مؤثر باشد. آنچه از کلیات بیانیه «گام دوم انقلاب» مشخص است، بخش اعظم بار دومین مرحله خودسازی جامعه و تمدن‌سازی و رسیدن به اهداف عالی انقلاب بر دوش جوانان است و آن‌ها هستند که باید شانه‌زیر بار مسئولیت در میدان‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و بین‌المللی و نیز در عرصه‌های دین، اخلاق و معنویت و عدالت داده و انقلاب را به آرمان‌های خود نزدیک کنند. بدون شک جوانان همان‌گونه که در پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری آن نقش بسزایی داشتند در تداوم انقلاب اسلامی و تثبیت آن نیز دارای نقش محوری داشته و همراهی آنان تضمینی برای آینده انقلاب اسلامی و پیشبرد اهداف آن در تمام زمینه‌ها خواهد بود. از سوی دیگر در طول این بیانیه چهره‌ای از «جوان طراز گام دوم انقلاب» به تصویر کشیده شده که شناخت این چهره و کوشش برای دست‌یافتن به ویژگی‌ها و خصایص آن، برای پیمودن گام دوم الزامی به نظر می‌رسد. در اهمیت و ضرورت این پژوهش به لحاظ موضوع جوانان باید عنوان کرد که اگر چه از زمان بیان این بیانیه، تاکنون در همایش‌ها، نشست‌ها و مقالات تحلیلی به متن بیانیه پرداخته شده است، باید اذعان کرد که نپرداختن به صورت عمیق و با نگاه پژوهشی توسط محققان و نخبگان و عدم بررسی دقیق مؤلفه‌های مخصوص جوانان در اندیشه رهبری انقلاب باعث عدم شناخت به نسل جوان جامعه توسط نسل گذشته انقلاب شده و و عدم استفاده کافی و بموقع از این نسل مؤمن، متعهد و انقلابی در سیاست‌گذاری و هدف‌گذاری‌های مربوط به تمدن‌نویین اسلامی شده است، و در نتیجه سبب به حاشیه رفتن این سند راهبردی مهم در اذهان مسئولان و مدیران جامعه شده است. آنچنان که رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب می‌فرمایند، امیدشان برای پیمودن دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی به جوانان است. از همین رو درک و وظایف محوله به جوانان و ویژگی‌های جوان طراز گام دوم انقلاب بسیار مهم است. در اهمیت بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و انجام کار پژوهشی در خصوص بیانیه که نقش بسزایی در آینده مسیر انقلاب دارد و تشریح‌کننده وضعیت گذشته، مسیر آینده انقلاب می‌باشد تأکید شخص رهبری معظم، مبنی بر کار

تخصصی صاحب‌نظران درباره متن این بیانیه، می‌تواند کافی و بر محققان و پژوهشگران در حوزه انقلاب اسلامی واجب باشد، به همین دلیل، نوشتار پیشرو با هدف شناسایی مؤلفه‌ها و ویژگی‌های خاص جوان ایرانی که می‌بایستی محرک و پیشران حرکت عمومی جامعه اسلامی به سوی نظام الهی و مهدوی باشد براساس نظریات رهبر معظم انقلاب به رشته تحریر در آمده و می‌کوشد به این سؤال پاسخ دهد که ویژگی‌های شخصیتی، اصلی و اساسی جوانان طراز انقلاب اسلامی براساس تحلیل محتوای گام دوم انقلاب کدامند و این ویژگی‌ها را چگونه می‌توان در کنار هم به صورت الگو قرار داده و در سیاست‌گذاری‌ها و خط‌مشی‌های جامعه اسلامی از آنان استفاده نمود.

با توجه به این مطالب، مسأله اصلی پژوهش، استخراج کامل و جامع مؤلفه‌ها و مقولات مربوط به جوانان و ارائه به صورت الگو، مبتنی بر اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی و شناسایی ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی بر پایه اصول بیانیه گام دوم انقلاب می‌باشد.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

با توجه به هدف این مطالعه، که شناسایی ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی بر پایه اصول بیانیه گام دوم انقلاب است، بررسی ادبیات حول محور جوانان و موضوع جوانگرایی در نظام اسلامی اهمیت می‌یابد که در ادامه به صورت مشروح به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

جوان و جوانی: جوان در لغت به معنای برنا، تازه، نو و چیزی است که از عمر آن چندان نگذشته باشد. (دهخدا، ۱۳۱۹) در زبان عربی نیز شباب، به معنای برافروختن است. دست‌یابی به تعریف یگانه برای جوان و جوانی و به‌ویژه بیان دقیق دوره‌ی سنی آن در منابع اسلامی و روان‌شناسی و تربیتی، بسیار دشوار است و جمع کردن میان آن‌ها دشوارتر. با این حال، دوره‌های تربیت را این‌گونه دسته‌بندی کرده‌اند: نوزادی، کودکی، نوجوانی و جوانی. در این میان محدوده‌ی سنی جوانی، ۱۶ تا ۲۰ سال است. (شکوهی، ۱۳۷۸) البته برخی ۲۰ تا ۳۰ سال و گروهی نیز ۱۵ تا ۲۰ سال را دوره‌ی جوانی دانسته‌اند. با این حال، قطعنامه‌ی عمومی سازمان ملل متحد، واژه‌ی جوان را برای سن ۱۸ تا ۲۴ سال، برگزیده است (کوچتکف، ۱۳۷۱). با در نظر گرفتن آن‌چه از تفسیر آیات و روایات مربوط به جوانی و نظریه‌های روان‌شناسی به دست می‌آید، جوانی را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: جوانی به زمانی میان نوجوانی و میان سالی در زندگی هر فرد گفته می‌شود. در کشورهای توسعه یافته در بازه سنی ۱۸ سالگی تا ۴۰ سالگی، در کشورهای در حال توسعه (مانند ایران) ۱۸ سالگی تا ۳۵ سالگی و در کشورهای کمتر توسعه یافته ۱۸ سالگی تا ۳۰ سالگی می‌باشد.

جوان در قرآن و روایات: به نظر می‌رسد در قرآن کریم آیاتی مبنی بر اینکه صراحتاً اهمیت جوانی را برساند نیامده است اما بعضی از آیات با کنایه این مطلب را می‌رساند که برخی از آن‌ها در زبان اهل بیت علیهم السلام تفسیر شده‌اند. (بدری، ۱۳۹۹). در سوره روم آیه ۵۴ آمده است: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ﴾ «خدا همان کسی است که شما را آفرید درحالی که ضعیف بودید، سپس بعد از این ضعیف و ناتوانی قدرت بخشید و باز بعد از قوت، ضعیف و پیری قرار داد، او هر چه بخواهد می‌آفریند و اوست عالم و قادر.» در آیه شریفه مقصود از قوت، ایام جوانی می‌باشد چرا که انسان قبل از جوانی در دوران کودکی و نوجوانی نسبتاً ضعیف‌تر است و در دوران پیری نیز قدرت جسمی و روحی او تحلیل می‌رود. پس دوره‌ی جوانی از آن رو که دوره‌ی نیرومندی است اهمیت به سزایی دارد. قرآن کریم به دوره حساس نوجوانی و جوانی عمر انسان اهمیت ویژه‌ای داده است. قرآن کریم با طرح الگوهایی از جوانان شایسته، همانند جوانان اصحاب کهف (کهف، ۱۰ و ۱۳)، و برخی از پیامبران جوان (یوسف، ۵۶) و یاران جوانشان (کهف، ۶۰ و ۶۲) و یادآوری برخی از داستان‌ها و نکات اخلاقی و تربیتی، سیمای جوان شایسته را ترسیم می‌کند. در روایات امامیه تأکید فراوانی بر اهمیت جوانی و استفاده هر چه بهتر از آن شده است به گونه‌ای که یکی از سؤالات روز قیامت در مورد جوانی انسان است که آن را در چه راهی صرف کرده است؟ در روایتی از پیامبر (ص) می‌خوانیم: «إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ لَمْ تَزَلْ قَدَمًا عَبْدٍ حَتَّى يَسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ: عَنْ عُمْرِهِ فِيهِمْ أَفْنَاهُ وَعَنْ شَبَابِهِ فِيهِمْ أَبْلَاهُ وَعَمَّا أَكْتَسَبَهُ مِنْ أَيْنَ أَكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ وَعَنْ حَبْنِ أَهْلِ الْبَيْتِ» که فرمودند: هرگاه روز قیامت بیاید، بنده قدم از قدم بر ندارد، مگر اینکه از او درباره چهار چیز پرسیده می‌شود: ۱- از عمرش که در چه راه نابود کرده است؛ ۲- از جوانیش

۱. آیت الله شب زنده دار در جلسه درس خارج فقه با اشاره به دیدارشان با رهبر انقلاب، روایتی را از آنچه ایشان درباره بیانیه «گام دوم انقلاب» گفته بودند نقل کرده اند: ایشان از قول معظم له فرمودند: «من روی این بیانیه خیلی زحمت کشیدم و بنای بر این ندارم که اگر چیزی نوشتم یا مطلبی می‌گویم از دیگران درخواست کنم که روی آن کار کنند ولی راجع به این (بیانیه) می‌گویم این کار را نکنند» به نقل از خبرگزاری مهر، ۱۳۹۷/۱۱/۲۷

که در چه راه فرسوده است؛ ۳- از کسبش که از کجا بدست آورده و در چه راهی مصرف کرده است؛ ۴- و از دوستی ما اهل بیت. که شاید مهمترین آن‌ها همین جوانی باشد چرا که مهمترین بخش عمر و بهترین روزهایی است که انسان می‌تواند کار کرده و کسب در آمد کند و آن را هزینه کند.

جوانگرایی در منظر رهبری: رهبر انقلاب ۲۳ اسفند ۹۷ در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری فرمودند: شنیدم بعضی‌ها گفتند فلانی می‌گوید «جوانگرایی یعنی پیرزدایی» بنده این را رد می‌کنم، مراد من پیرزدایی نیست. جوانگرایی یک معنایی است، باید روی آن فکر کرد، تأمل کرد؛ یک معنای روشنی از جوانگرایی داریم؛ معنایش پیرزدایی نیست» بر اساس بیانات رهبر معظم انقلاب، جوان‌گرایی به معنای کنار گذاشتن و عدم استفاده از تجارب متقن و ماندگار نیست. تجربه‌های ارزشمند انقلاب پیش‌روی جوانان است و بهره‌گیری از آن تجربه‌ها و مهارت‌ها ضرورتی عقلانی است. ایشان همچنین، سوم آذر ۹۵ در دیدار بسیجیان تصریح کرده‌اند: «اندیشه پیران و فکر و تجربه آن‌ها آن وقتی به کار می‌آید که حرکت جوانانه جوانان وجود داشته باشد؛ پیش‌ران حرکت انقلاب، جوان‌ها هستند». جوان امروز به تصریح رهبری، سرحال‌تر و بانشاط‌تر از قبل است؛ موضوعی که ایشان، آن را نشانه حرکت به جلوی ملت ایران و عقب‌نشینی دشمنان می‌دانند؛ «جوان امروز از جوان دوره ما فکورتر است؛ این را به شما عرض بکنم. شما امروز جوان‌هایی هستید که تجربه‌تان، اطلاعاتان، آگاهی‌هایتان از آن دوره جوانی ما - از پنجاه سال پیش از این - خیلی بیشتر است؛ قابل مقایسه نیست با جوان امروز. بنابراین توقع اینکه شماها مدیران و فکورانه فکر کنید و بدون تندروی، بدون افراط و تفریط توی قضایا، رفتار کنید، توقع زیادی نیست.» (مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار دانشجویان و نخبگان علمی ۱۳۸۸/۶/۴).

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی: بیانیه گام دوم از اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران است که در ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ و در بزرگداشت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی و ورود آن به پنجمین دهه ایران از سوی مقام معظم رهبری صادر شد. این بیانیه بیانگر وضعیت انقلاب اسلامی در آستانه چهل سالگی بوده و در واقع طرحی برای گذر از وضع موجود به وضع مطلوب و آرمانی است. رهبری معظم انقلاب در این بیانیه، به مسیر تاریخی و بحران‌ها و مصائب این انقلاب با نگاهی واقع بینانه، عمیق و مستند اشاره می‌کند و انقلاب را به مثابه موجودی زنده که مهر می‌ورزد، از خود گذشت نشان می‌دهد و قدرتمند و مظلوم است، به تصویر می‌کشند. (پژوهشکده چشم انداز و آینده پژوهی، ۱۳۹۸) بیانیه فوق ضمن ارائه تحلیلی بر چهل سال گذشته، دستاوردهای آن و برخی نقاط ضعف آن، توصیه‌هایی در حوزه‌های «علم و پژوهش، اخلاق و معنویت، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی» برای پیشبرد اهداف ایران مطرح نموده‌اند. رهبر معظم انقلاب در این بیانیه، با ترسیم هدف آرمانی انقلاب به مثابه مقصد حرکت گام دوم، که همانا ایجاد تمدن نوین اسلامی و زمینه‌سازی برای ظهور خورشید ولایت است، این وظیفه ویژه را بر دوش جوانان مؤمن و جهادگر، به مثابه عاملان پیشران گام دوم می‌گذارد تا ضمن شناخت راه طی شده و دستاوردهای آن برای آینده، با رویکرد جهاد هوشمندانه، به مثابه رویکرد حاکم بر گام دوم، از منابع و فرصت‌های غنی کشور یعنی ظرفیت سرمایه انسانی و ظرفیت‌های برزمن مانده بهره ببرند و با اجرای هوشمندانه راهبردهایی که در قالب هفت سرفصل ذکر شده، این هدف والا را محقق سازند. (پژوهشکده چشم انداز و آینده پژوهی، ۱۳۹۸)

کارآمدی: یکی از موضوعات اساسی که همواره در حوزه انقلاب‌ها مورد مطالعه قرار می‌گیرد مربوط به کارآمدی آن‌ها در دستیابی به اهداف و آرمان‌هایشان است که به مسائل پس از پیروزی انقلاب و دستاوردها و نتایج آن می‌پردازد؛ این پرسش به عنوان حساس‌ترین، و کاربردی‌ترین مسأله‌ای است که به طور وسیع و عمیق در عرصه جامعه و در بین دولت و ملت، موافق و مخالفین در داخل و خارج طرح می‌شود اصطلاح «کارآمدی» بیشتر در سه قلمرو مدیریت، اقتصاد و سیاست کاربرد دارد. و در فرهنگ علوم سیاسی این اصطلاح به اثر بخشی، نفوذ، کفایت، قابلیت، و لیاقت معنا می‌شود در تعریفی دیگر کارآمدی با کارایی مترادف گرفته شده و این گونه تعریف شده است: قابلیت و توانایی رسیدن به هدف‌های تعیین شده و مشخص. سنجش مقدار کارایی از طریق مقایسه مقدار استاندار با هدف یا مقدار کیفیتی که عملاً به دست آمده صورت می‌گیرد. (علی آقابخشی، مینو افشاری راد، ۱۳۸۹) از دیدگاه سیمور لیپست کارآمدی عبارت است از تحقق عینی یا توان سیستم در تحقق کارکردهای اساسی یک حکومت، به گونه‌ای که اکثریت مردم و گروه‌های قدرتمند درون نظام آن را عیناً مشاهده کنند. (سیمورم. لیپست، ۱۳۷۴). از مجموع تعاریف متعددی که در این زمینه وجود دارد؛ می‌توان کارآمدی را به معنای «موفقیت در تحقق اهداف با توجه به امکانات و موانع» تعریف نمود؛ از این رو کارآمدی هر پدیده براساس سه شاخصه اهداف، امکانات و موانع آن پدیده مشخص می‌گردد. هر قدر پدیده‌ای با توجه به سه شاخصه مذکور در تحقق اهدافش موفق باشد به همان مقدار کارآمد است.

شخصیت: یعنی «مجموعه‌ای از رفتار و شیوه‌های تفکر شخص در زندگی روزمره که با ویژگی‌های بی‌همتا بودن، ثبات (پایداری) و قابلیت پیش‌بینی» مشخص می‌شود. شخصیت، سازمان‌بندی پویایی در درون فرد است و شامل آن دسته از نظام‌های روانی - فیزیکی که رفتار و تفکر او را تعیین می‌کند. (گوردن آلپورت)

توجه به ظرفیت جوانان برای پیشرفت و توسعه: در تمامی جوامع پیشرفته توجه به نخبه‌گرایی و فراهم‌سازی تسهیلات و امکانات لازم آموزشی برای جوانان یک امر مهم و ضروری است. حماسه آفرینی و نقش بی‌بدیل جوانان در دوران انقلاب اسلامی و عمر چهل ساله انقلاب بر کسی پوشیده نیست. بدون شک جوانان همان گونه که در پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری آن نقش بسزایی داشتند در تداوم انقلاب اسلامی و تثبیت آن نیز دارای نقش محوری هستند و همراهی آنان تضمینی برای آینده انقلاب اسلامی و پیشبرد اهداف آن در تمام زمینه‌ها خواهد بود. بدیهی است که این جوانان مؤمن و انقلابی، با بصیرت و هوشمندی بالایی که دارند، همانند جوانان و نوجوانان دهه‌های قبل، تمامی توطئه‌ها و نقشه‌های استکبار جهانی علیه ملت ایران را یکی پس از دیگری خنثی خواهند نمود. در سایه توجه به جوانان و تقویت اعتماد به نفس و خودباوری آنان زمینه تحقق تولید علم و جنبش نرم‌افزاری که بارها مقام معظم رهبری بر آن تأکید فرمودند فراهم گشته و ایران اسلامی به دستاوردهای عظیمی در تمامی عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دست خواهد یافت. حضرت آیت الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی، در طول سال‌های پس از انقلاب در مسئولیت‌های مختلفی که داشتند، دائماً بر استفاده از نیروی جوان خلاق و کارآمد تأکید می‌کردند و خود نیز با اعتمادی که به جوانان داشتند وظایف خطیری را به آنان محول می‌کردند. ایشان اعتقاد دارند، از ابتدای انقلاب جوانان همواره به نقش آفرینی پرداخته‌اند و هر زمان که به آن‌ها اعتماد و فرصتی داده شد، حماسه‌ها و افتخارات بسیاری برای کشور آفریده شد ایشان با توجه به چنین ظرفیت‌هایی در جوانان، بخش مهمی از بیانیه گام دوم انقلاب را به جوانان اختصاص دادند و فرمودند: «اما راه طی شده فقط قطعه‌ای از مسیر افتخارآمیز به سوی آرمان‌های بلند نظام جمهوری اسلامی است. دنباله این مسیر که به گمان زیاد، به دشواری گذشته‌ها نیست، باید با همت و هوشیاری و سرعت عمل و ابتکار شما جوانان طی شود.

جوانان محور اصلی این بیانیه هستند و رهبر انقلاب برای گام دوم مأموریت‌هایی از جمله تلاش برای توسعه و گسترش علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی به آن‌ها دادند از نظر ایشان برای پیروزی و سربلندی در چهل ساله دوم انقلاب دستاوردها و زیربناهای لازم فراهم شده و این وظیفه جوانان کشور است که کشور را به سوی یک جامعه آرمانی که با حکومتی اسلامی مطابقت دارد و آن آرمان تمدن نوین اسلامی است پیش ببرند (ابراهیمی کیایی و همکاران، ۱۴۰۰).

نقش جوانان: آنچه از کلیات بیانیه «گام دوم انقلاب» مشخص است، بخش اعظم بار دومین مرحله خودسازی جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی بر دوش جوانان است و آن‌ها هستند که باید شانه زیر بار مسئولیت در میدان‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و بین‌المللی و نیز در عرصه‌های دین، اخلاق و معنویت و عدالت داده و انقلاب را به آرمان‌های خود نزدیک کنند. از سوی دیگر در طول این بیانیه چهره‌ای از «جوان طراز گام دوم انقلاب» به تصویر کشیده شده که شناخت این چهره و کوشش برای دست یافتن به ویژگی‌ها و خصایص آن، برای پیمودن گام دوم الزامی به نظر می‌رسد. آنچنان که رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب می‌فرمایند، امیدشان برای پیمودن دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی به جوانان است. از همین رو درک وظایف محوله به جوانان و ویژگی‌های جوان طراز گام دوم انقلاب بسیار مهم است.

هفت مأموریت جوانان در گام دوم انقلاب: در بیانیه گام دوم انقلاب به هفت سرفصل مهم در راستای چشم انداز انقلاب اسلامی در افق‌های چندساله اشاره شده است. برای تحقق چشم انداز انقلاب، اولین اقدام قبل از هر چیز، تجربه‌آموزی از گذشته است. فراز ابتدایی این رهنامه اصولاً دارای رویکرد تجربه‌نگاری است و تلاش گردیده با رعایت گزیده‌گویی، نقاط عطف انقلاب اسلامی به صورت واقع بینانه روایت شود. لذا برای حرکت در آینده، شناخت گذشته ضرورتی اجتناب ناپذیر است. بعد از درس‌آموزی از گذشته باید به سراغ شناخت ظرفیت‌های استفاده نشده و بهره‌برداری از آن رفت تا امکان خردسازی، جامعه‌پردازی و ایجاد تمدن نوین اسلامی میسر گردد و از آن طریق برای ظهور ولایت عظمی (عج) زمینه‌سازی شود. این امر میسر نمی‌شود مگر از طریق مجموعه‌ای از اقدامات که به عنوان راهبردهای گام دوم انقلاب در قالب هفت فصل که در منظومه فکری بیانیه گام دوم انقلاب به آن اشاره شده است. (مقیمی، ۱۳۹۷).

علم و پژوهش: دانش، آشکارترین وسیله‌ی عزت و قدرت یک کشور است. روی دیگر دانایی، توانایی است. دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود ثروت و نفوذ و قدرت دوپست‌ساله فراهم کند و با وجود تهیدستی در بنیان‌های اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب‌مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آن‌ها را به دست گیرد. ما به سوءاستفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم، اما مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه‌ی دانش در میان خود اصرار می‌ورزیم. بحمدالله استعداد علم و تحقیق

در ملت ما از متوسط جهان بالاتر است. اکنون نزدیک به دو دهه است که رستاخیز علمی در کشور آغاز شده و با سرعتی که برای ناظران جهانی غافلگیرکننده بود - یعنی یازده برابر شتاب رشد متوسط علم در جهان - به پیش رفته است. دستاوردهای دانش و فناوری ما در این مدت که ما را به رتبه‌ی شانزدهم در میان بیش از دویست کشور جهان رسانید و مایه‌ی شگفتی ناظران جهانی شد و در برخی از رشته‌های حساس و نوپدید به رتبه‌های نخستین ارتقاء داد، همه‌وهمه در حالی اتفاق افتاده که کشور دچار تحریم مالی و تحریم علمی بوده است. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷)

معنویت و اخلاق: معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است، و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتمادبه‌نفس و دیگر خلقیات نیکو است. معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده‌ی همه‌ی حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آن‌ها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند.

اقتصاد: اقتصاد یک نقطه‌ی کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه‌ی قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه‌ی ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است. فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر، اثر می‌گذارد. اقتصاد البته هدف جامعه‌ی اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید. تأکید بر تقویت اقتصاد مستقل کشور که مبتنی بر تولید انبوه و باکیفیت، و توزیع عدالت‌محور، و مصرف به‌اندازه و بی‌اسراف، و مناسبات مدیریتی خردمندانه است و در سال‌های اخیر از سوی اینجانب بارها تکرار و بر آن تأکید شده، به‌خاطر همین تأثیر شگرفی است که اقتصاد می‌تواند بر زندگی امروز و فردای جامعه بگذارد. راه‌حل این مشکلات، سیاست‌های اقتصاد مقاومتی است که باید برنامه‌های اجرائی برای همه‌ی بخش‌های آن تهیه و با قدرت و نشاط کاری و احساس مسئولیت، در دولت‌ها پیگیری و اقدام شود. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷)

عدالت و مبارزه با فساد: این دو لازم و ملزوم یکدیگرند. فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده‌ی چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه‌ی حکومت‌ها عارض شود، زلزله‌ی ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آن‌ها است؛ و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنائی‌تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از دیگر نظام‌ها است. وسوسه‌ی مال و مقام و ریاست، حتی در علوی‌ترین حکومت تاریخ یعنی حکومت خود حضرت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) کسانی را لغزاند، پس خطر بروز این تهدید در جمهوری اسلامی هم که روزی مدیران و مسئولانش مسابقه‌ی زهد انقلابی و ساده‌زیستی می‌دادند، هرگز بعید نبوده و نیست؛ و این ایجاب می‌کند که دستگاهی کارآمد با نگاهی تیزبین و رفتاری قاطع در قوای سه‌گانه حضور دائم داشته باشد و به‌معنای واقعی با فساد مبارزه کند. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷)

استقلال و آزادی: استقلال ملی به معنی آزادی ملت و حکومت از تحمیل و زورگویی قدرت‌های سلطه‌گر جهان است. و آزادی اجتماعی به‌معنای حق تصمیم‌گیری و عمل کردن و اندیشیدن برای همه‌ی افراد جامعه است؛ و این هر دو از جمله‌ی ارزش‌های اسلامی‌اند و این هر دو عطیه‌ی الهی به انسان‌هاست و هیچ کدام تفضل حکومت‌ها به مردم نیستند. حکومت‌ها موظف به تأمین این دوانند. منزلت آزادی و استقلال را کسانی بیشتر می‌دانند که برای آن جنگیده‌اند. ملت ایران با جهاد چهل‌ساله‌ی خود از جمله‌ی آن‌ها است. استقلال و آزادی کنونی ایران اسلامی، دستاورد، بلکه خون‌آورد صد‌ها هزار انسان والا و شجاع و فداکار است؛ غالباً جوان، ولی همه در رتبه‌های رفیع انسانیت. این ثمر شجره‌ی طیبه‌ی انقلاب را با تأویل و توجیه‌های ساده‌لوحانه و بعضاً مغرضانه، نمی‌توان در خطر قرار داد. همه -مخصوصاً دولت جمهوری اسلامی- موظف به هراست از آن با همه‌ی وجودند. بدیهی است که «استقلال» نباید به معنی زندانی کردن سیاست و اقتصاد کشور در میان مرزهای خود، و «آزادی» نباید در تقابل با اخلاق و قانون و ارزش‌های الهی و حقوق عمومی تعریف شود. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷)

عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن: این هر سه، شاخه‌هایی از اصل «عزت، حکمت، و مصلحت» در روابط بین‌المللی‌اند. صحنه‌ی جهانی، امروز شاهد پدیده‌هایی است که تحقق یافته یا در آستانه‌ی ظهورند: تحرک جدید نهضت‌بیداری اسلامی بر اساس الگوی مقاومت در برابر سلطه‌ی آمریکا و صهیونیسم؛ شکست سیاست‌های آمریکا در منطقه‌ی غرب آسیا و زمین‌گیر شدن همکاران خائن آن‌ها در منطقه؛ گسترش حضور قدرتمندانه‌ی سیاسی جمهوری اسلامی در غرب آسیا و بازتاب وسیع آن در سراسر جهان سلطه. این‌ها بخشی از مظاهر عزت جمهوری اسلامی است که جز با شجاعت و حکمت مدیران جهادی به دست نمی‌آید.

سبک زندگی: سخن لازم در این باره بسیار است. آن را به فرصتی دیگر وامی‌گذارم و به همین جمله اکتفا می‌کنم که تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زبان‌های بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت مازده است؛ مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد که باز چشم امید در آن به شما جوان‌ها است. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷)

پیشینه پژوهش: درباره موضوعات مرتبط با بیانیه گام دوم انقلاب و ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته که در ادامه به مهمترین آن‌ها اشاره شده است. هرچند با مراجعه به ادبیات مرتبط، پژوهشی ساختارمند و تخصصی با موضوع بیانیه گام دوم و جوانان انقلاب یافت نشد و همچنین با توجه به بدیع بودن موضوع گام دوم انقلاب اسلامی و تنها گذشت چند سال از انتشار عمومی آن، محدود بوده و مقاله پژوهشی و کتاب علمی در این زمینه در پایگاه‌های علمی کمتر دیده می‌شود. جستجوهای انجام شده درباره پیشینه پژوهش تا زمان نگارش این تحقیق نشان می‌دهد که اغلب مطالب تولیدی در این باره، شامل مقاله‌های تحلیلی و رسانه‌ای تارنماها، گفتگوها و تحلیل‌ها در برخی مجلات علمی و فرهنگی و سایت‌های مذهبی بوده است از آن جمله می‌توان به گفت‌وگوی تفصیلی با آیت‌الله مصباح یزدی پیرامون تبیین بیانیه گام دوم انقلاب؛ «آفت‌زدایی از انقلاب» مأموریت جوانان در گام دوم و یا به گفت و گوی ایرنا با آقای روح الله احمدزاده کرمانی دکترای مدیریت رسانه و کارشناس مسائل سیاسی در استان قزوین درباره بیانیه گام دوم انقلاب در دیماه ۱۳۹۹ اشاره نموده و یا می‌توان به پرونده تحلیلی گام دوم در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای اشاره کرد. همچنین نشریه پاسدار اسلام در شماره فروردین ۱۳۹۸ به بررسی این بیانیه پرداخته است؛ «گام دوم انقلاب؛ طهارت اقتصادی و قدرت سیاسی» و «عدالت، آزادی و استقلال راهبرد گام دوم انقلاب» از جمله گزارش‌هایی هستند که در این شماره نشریه منتشر شده است. (نصرت پناه و همکاران، ۱۳۹۸).

شماره 21 نشریه برهان اندیشه نیز در فروردین ۱۳۹۸ با عنوان «انقلاب در گام دوم»، در چهارفصل به شرح و تبیین بیانیه پرداخته است. بغدادی و همکاران نیز در گزارش خود با عنوان «جهاد تمدنی جوانان»، ضمن ترسیم هندسه بیانیه و تحلیل آن، متن بیانیه را از زبان آیت‌الله خامنه‌ای و طی صد حاشیه تشریح کرده‌اند. «مبانی قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» نیز عنوان مطلبی است که با جمع‌آوری مستندات قرآنی و روایی پیرامون مضامین بیانیه و به قلم حجت الاسلام قرائتی در ۱۳۹۸/۰۲/۱۸ منتشر شده است. (نصرت پناه و همکاران، ۱۳۹۸).

جدول ۱- طبقه‌بندی پژوهش‌های پیشین درباره بیانیه گام دوم انقلاب

ردیف	نویسندگان	اهداف اصلی	یافته‌ها
۱	نظامی و همکاران (۱۴۰۰)	بررسی و تبیین عدالت و مبارزه با فساد در ناچا در بیانیه گام دوم انقلاب	مسأله عدالت و مبارزه با فساد باید به صورت کامل و جدی مورد توجه قرار گیرد و مبارزه‌ای هم هجانبه، هوشمندانه، عالمانه، مستمر و مجاهدانه در این راستا در دستور کار سازمان قرار گیرد.
۲	گودرزی، حسنی مقدم، (۱۳۹۹)	طراحی و تبیین الگوی نهاد تمدن‌ساز، مبتنی بر تحلیل محتوای بیانیه گام دوم انقلاب	مهمترین زمینه‌های به دست آمد، شامل بسترهای تحول و تعالی نهادی ارزش‌های اساسی و نگرش‌های نهادی، فرایندها و ساختارهای تحولی معنویت و ویژگی‌های سرمایه انسانی هم تراز است.
۳	ملکوتیان، کتابی (۱۳۹۹)	بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و راهکارها و راهبردهای عملیاتی شدن آن	راهکارها و راهبردهای زیر در زمینه سیاسی باید اجرایی شود ۱- گردش نخبگان شایسته ۲- تعقیب راهبرد مقاومت ۳- افزایش دائمی قدرت کشور و ...
۴	بدری، (۱۳۹۹)	جوانگرایی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی با تکیه بر مبانی قرآنی و روایی	جوانگرایی از سوی مسئولان، ممکن است شاهد انقطاع نسل انقلاب باشیم در حالی که در اندیشه رهبری تأکید ویژه‌ای به حفظ و تداوم نسل انقلاب شده است و این مهم در سخنرانی‌ها و دیدارهای ایشان متبلور است. به نظر می‌رسد هر یک از مؤلفه‌ها می‌تواند به عنوان علتی مستقل برای ضرورت جوانگرایی باشد
۵	نجفی سیار، نیکونهاد، (۱۳۹۹)	شاخصه‌های حکمرانی مطلوب «دولت تراز» انقلاب اسلامی، مطابق با بیانیه گام دوم	مهمترین شاخصه‌های دولت تراز انقلاب اسلامی مواردی چون معنویت گرایی، علم گرایی، شایسته سالاری، عقلانیت محوری، مشارکت جویی، قانون محوری، شفافیت گرایی و بوم گرایی اقتصادی شمرده شده است که برای ورود به مرحله بعدی یعنی جامعه‌سازی و در نهایت تمدن نوین اسلامی ضروری هستند.
۶	اقبال، رجیبی فرجاد (۱۳۹۹)	الگوی حکمرانی خوب در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی	طبق نتایج، در حوزه‌های کارآیی و اثربخشی، الگوی حکمرانی خوب در گام دوم مبتنی بر مؤلفه‌های مدیریت جهادی و نظریه نظام انقلابی، مردم سالاری دینی، خودسازی، جامعه‌سازی، تمدن‌سازی نوین اسلامی، تضمین آزادی‌های فردی و اجتماعی، عدالت و مبارزه جدی با مفسد اقتصادی، نفی تصدی‌گری دولت، مردمی کردن اقتصاد، تقویت تولید، ثبات و امنیت می‌باشد.

شکل ۱- مدل مفهومی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و استخراج ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی برای کارآمدی نظام اسلامی

مواد و روش تحقیق

روش تحقیق حاضر، کیفی و به طور ویژه « مطالعه موردی کیفی » است، روشی که امکان بررسی عمیق موضوع و کشف ابعاد پنهان را فراهم می‌آورد. هدف از انجام این پژوهش، بررسی ویژگی‌های شخصیتی جوان مؤمن و انقلابی در راه رسیدن به آرمان‌های انقلاب و کارآمدی نظام اسلامی بر اساس محتوای متن بیانیه گام دوم انقلاب است. در این پژوهش با استفاده از کتاب‌ها، نشریات، قرآن و نهج البلاغه و با محوریت فرمایشات مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب، با روش تحلیل مضمون و تشکیل شبکه مضامین، پس از احصای مضامین فراگیر، و پایه‌ای، تلاش شده است به نقش‌های اصلی و ویژگی‌های شخصیتی یک جوان به عنوان محور توسعه و رسیدن به تمدن اسلامی - ایرانی با ابعاد و مؤلفه‌هایی چون ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری جوانان، نقش اساسی جوانان، و راهبردها پرداخته شود. لازم به ذکر است که تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. تحلیل مضمون، صرفاً روش کیفی خاصی نیست؛ بلکه فرایندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی بکار رود. به طور کلی تحلیل مضمون روشی است. برای الف) دیدن متن؛ ب) برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتب؛ ج) تحلیل اطلاعات کیفی؛ (Braun & Clarke, ۲۰۰۶).

با توجه به این که در این پژوهش احصای مضامین فراگیر و پایه‌ای مربوط به ویژگی‌های شخصیتی جوان مؤمن و انقلابی مد نظر است، از روش تحلیل مضامین شبکه‌ای استفاده شده است. شبکه مضامین بر اساس روندی مشخص، مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین بدست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه)، و مضامین فراگیر (مضامین عالی در برگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) را نظام‌مند می‌کند؛ سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود (Creswell, ۲۰۰۹).

شایان ذکر است روش تجزیه و تحلیل در این پژوهش به این صورت بوده است که پس از مطالعه و مبنا قرار دادن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و جستجو بر اساس کلیدواژه‌های جوانان، ویژگی‌های شخصیتی، مؤمن، انقلابی، و بررسی تمامی کلیدواژه‌های موجود در جدول شماره ۲ که همان مضامین پایه در متن بیانیه هستند و شبکه مضامین را تشکیل می‌دهند، صورت گرفت.

همچنین شیوه اجرا در پژوهش حاضر این گونه بود که محقق با مطالعه متن بیانیه و تهیه فهرستی اولیه از ایده‌های موجود، با متن آشنا شده و در گام بعدی اقدام به کدگذاری اولیه که توسط پژوهشگر و متخصصان برجسته مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته می‌نماید، بر این اساس با مطالعه عمیق متن بیانات مقام رهبری (مدظله العالی)، تلاش گردید تا قسمت‌های کلیدی و مهم مرتبط با موضوع پژوهش استخراج گردد. فهرست طولانی از کدهای مختلف به دست آمده در قالب مضامین مرتب شدند. بنابراین با مطالعه مکرر و ثبت ایده‌های اولیه، تلاش گردید تا چند کد معنادار در ذیل یک مضمون پایه قرار گیرد. سپس بر اساس ارتباط معنایی و مفهومی بین مضامین پایه، و با مطالعه و بررسی عمیق رابطه بین آن‌ها، مضامین سازمان‌دهنده شکل گرفته و با دسته‌بندی مفهومی مضامین سازمان‌دهنده و داده‌های حاصل از روش تحلیل مضمون، شبکه مضامین ترسیم گردید. در نتیجه در این پژوهش به دلیل این که نقل داده‌ها از اسناد معتبر و انتساب داده‌ها به منبع اصلی بیانیه با محوریت رهبری جامعه اسلامی بوده، و با صاحب‌نظران و خبرگان در این زمینه مصاحبه و مشورت صورت گرفته است، از روایی و پایایی بالایی برخوردار است.

بحث و یافته‌های تحقیق

اگر از بکارگیری جوانان مؤمن و انقلابی برای کارآمدی نظام اسلامی و نهایتاً تشکیل الگوی دولت اسلامی - ایرانی سخن می‌گوییم این الگو ناگزیر باید متکی و مبتنی بر مفاهیم و چارچوب‌های بومی و ارزشی باشد که یکی از این مفاهیم و الگوها، بحث مهم و کلیدی شناسایی ویژگی‌های شخصیتی جوان مؤمن و انقلابی برای کارآمدی نظام اسلامی است. این ویژگی‌ها که تا کنون بارها از سوی مقام معظم رهبری مطرح شده است غایت خود راه، اثبات کارآمدی دین و جوان مؤمن در اداره جامعه می‌بیند. رشد و بالندگی جوانان ایران اسلامی برای تشکیل دولتی کارآمد در نظام جمهوری اسلامی در دهه چهارم انقلاب ضرورتی است که بیش از پیش احساس می‌شود. لذا پس از بررسی و مطالعه ویژگی‌های شخصیتی جوانان و با مبنا قرار دادن بیانات مقام معظم رهبری ویژگی‌های جوانان مؤمن و انقلابی در چارچوب ابعاد و مفاهیمی که در ذیل ارائه می‌گردد، شناسایی گردید.

در پژوهش حاضر، ویژگی‌های شخصیتی بر اساس بیانات مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب و در قالب ۴ مضمون سازمان دهنده شامل «جوانان و ورود به دومین مرحله‌ی خودسازی جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» «جوانان و برکات بزرگ انقلاب اسلامی»، «جوانان؛ محور تحقق نظام پیشرفته‌ی اسلامی»، «جوانان؛ گام دوم و سرفصل‌ها و توصیه‌های اساسی» و ۴۰ مضمون پایه مقوله‌بندی شده است. بعد جوانان و ورود به دومین مرحله‌ی خودسازی جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی؛ به عنوان نسلی که آغاز کرد و ادامه داد و بر نسلی که اینک وارد فرایند بزرگ و جهانی چهل سال دوم می‌شود اشاره دارد. بعد جوانان و برکات بزرگ انقلاب اسلامی به انقلابی اشاره می‌کند که به یک انحطاط تاریخی طولانی پایان داده و کشور را که در دوران پهلوی و قاجار بشدت تحقیر شده و بشدت عقب مانده بود، در مسیر پیشرفت سریع قرار داده است و برکات آن را در جامعه اسلامی نمایان می‌سازد. بعد بعدی مربوط به جوانان، محور تحقق نظام پیشرفته‌ی اسلامی؛ مربوط به محوریت قشر جوان در طی نمودن مسیر افتخارآمیز به سوی آرمان‌های بلند نظام جمهوری اسلامی اشاره می‌کند و نهایتاً در بعد چهارم این پژوهش به سرفصل‌ها و توصیه‌های اساسی که توسط رهبری معظم انقلاب خطاب به ملت ایران و بالاخص جوانان این سرزمین دارد اشاره دارد. لذا این چهار بعد در ارتباط تنگاتنگ با یکدیگرند و همزمان برای تحقق دولتی کارآمد با جوانان مؤمن و انقلابی ضروری هستند. بعد اول شامل ۱۰ مضمون، بعد دوم شامل ۵ مضمون، بعد سوم شامل ۱۰ مضمون و نهایتاً بعد چهارم دارای ۱۵ مضمون برای استفاده مدیران نظام اسلامی در کارآمدی دولت می‌باشد.

بر اساس نتایج به دست آمده از متن بیانیه گام دوم انقلاب، الگوی ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی که در قالب شبکه مضامین ترسیم شده است، پس از طی چند مرحله به شکل واقعی خود رسیده است. در مرحله اول، متن بیانات مقام معظم اله در بیانیه گام دوم انقلاب، توسط پژوهشگر و متخصصان برجسته حوزه دینی و اساتید، به طور دقیق مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است، مقوله‌های اصلی و زیرمقوله‌ها تدوین و کدهای معنایی اولیه استخراج؛ ویژگی‌ها و ابعاد زیرمقوله‌ها و الگوهای ارتباطی آن نیز مورد بررسی قرار گرفته است. پس از طی فرایند نام‌گذاری مفاهیم، متن بیانات دوباره مورد بازبینی قرار گرفت و به طور نظام‌مند، مقوله‌های کلی و زیرمقوله‌ها و ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها شناسایی گردید. لازم به توضیح است که طی فرایند رفت و برگشتی بررسی و تحلیل داده‌ها، مجموعه داده‌های کیفی اولیه به مقوله‌های کمتری تقلیل یافت. بنابراین در این مرحله، پژوهشگر به مقوله‌بندی نهایی و معنادار رسید. یعنی کدهای معنایی به دست آمده از متن بیانیه حول محور مضامین پایه، طبقه‌بندی شدند (جدول شماره ۲)، و در مرحله دوم، مضامین پایه‌ی مشابه در یک گروه قرار گرفته و مضامین سازمان دهنده شکل گرفت. در نهایت همه این مضامین سازمان دهنده نیز، تحت محور مضمون فراگیر ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی قرار گرفته و طبقه‌بندی گردیدند (جدول شماره ۳). در نتیجه، تحقق تشکیل الگوی دولت اسلامی کارآمد با تکیه بر جوانان مستلزم مجهز بودن به این مضامین و تقویت و بکارگیری آن‌ها در دولت و سازمان‌های تابعه تا پایین‌ترین سطح مدیریتی در کشور خواهد بود که امید است مدیران عالی رتبه کشور جهت تحقق خواسته‌ها و منویات رهبری و جهت پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی با توجه به این پژوهش دولتی کارآمد و انقلابی را تشکیل داده و بتوانند این انقلاب را با داشتن عقبه مردمی و با مردم‌سالاری دینی به دست صاحب اصلی آن یعنی حضرت مهدی (عج) برسانند.

جدول ۲- مضامین پایه‌ی ویژگی‌های شخصیتی جوان مؤمن و انقلابی مستخرج از بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در بیانیه گام

دوم انقلاب

ردیف	مضامین پایه	شواهد (متن بیانات بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در بیانیه گام دوم انقلاب)
۱	طی شدن فاصله میان بایدها و واقعیت‌ها	بی‌شک فاصله‌ی میان بایدها و واقعیت‌ها، همواره وجدان‌های آرمان‌خواه را عذاب داده و می‌دهد، اما این، فاصله‌ای طی‌شدنی است و در چهل سال گذشته در مواردی بارها طی شده است و بی‌شک در آینده، با حضور نسل جوان مؤمن و دانا و پُرانگیزه، با قدرت بیشتر طی خواهد شد.
۲	ایستادگی و دفاع	با صراحت و شجاعت در برابر زورگویان و گردنکشان ایستاده و از مظلومان و مستضعفان دفاع کرده است.
۳	جوانمردی و مروت انقلابی	این جوانمردی و مروت انقلابی، این صداقت و صراحت و اقتدار، این دامنه‌ی عمل جهانی و منطقه‌ای در کنار مظلومان جهان، مایه‌ی سربلندی ایران و ایرانی است، و همواره چنین باد.
۴	جهاد بزرگ	نسلی که پا به میدان عمل می‌گذارد تا بخش دیگری از جهاد بزرگ برای ساختن ایران اسلامی بزرگ را آغاز کند،
۵	تجربه	نادانسته‌ها را جز با تجربه‌ی خود یا گوش سپردن به تجربه‌ی دیگران نمی‌توان دانست.
۶	هراست از انقلاب تا ایجاد تمدن نوین اسلامی	شمایید که باید کارآزموده و پُرانگیزه از انقلاب خود هراست کنید و آن را هرچه بیشتر به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواح‌نفاذ) است، نزدیک کنید.
۷	شناخت گذشته و	برای برداشتن گام‌های استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت.

ردیف	مضامین پایه	شواهد (متن بیانات بیانان مقام معظم رهبری (مدظله) در بیانیه گام دوم انقلاب)
	درس از تجربه‌ها	
۸	غفلت از راهبرد شناخت گذشته	اگر از این راهبرد غفلت شود، دروغ‌ها به جای حقیقت خواهند نشست و آینده مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت.
۹	دشمن‌شناسی	حقیقت را از دشمن و پیاده نظامش نمی‌توان شنید.
۱۰	اصل ما می‌توانیم و مدیریت جهادی	مدیریت‌های جهادی الهام گرفته از ایمان اسلامی و اعتقاد به اصل «ما می‌توانیم» که امام بزرگوار به همه‌ی ما آموخت، ایران را به عزت و پیشرفت در همه‌ی عرصه‌ها رسانید
۱۱	عنصر اراده‌ی ملی	عنصر اراده‌ی ملی را که جان‌مایه‌ی پیشرفت همه‌جانبه و حقیقی است در کانون مدیریت کشور وارد کرد؛ آنگاه جوانان را میدان‌دار اصلی حوادث و وارد عرصه‌ی مدیریت کرد؛ روحیه و باور «ما می‌توانیم» را به همگان منتقل کرد؛
۱۲	مجاهدتها در میدان‌های سخت	مجاهدتهاهای جوانان در میدان‌های سخت از جمله دفاع مقدس، با ذکر و دعا و روحیه‌ی برادری و ایثار همراه شد و ماجراهای صدر اسلام را زنده و نمایان در برابر چشم همه نهاد.
۱۳	اردوهای جهادی و جهاد سازندگی	صف نوبت برای اردوهای جهادی و جهاد سازندگی و بسیج سازندگی از هزاران جوان داوطلب و فداکار آکنده شد.
۱۴	مذهبی بودن جوانان	نماز و حج و روزه‌داری و پیاده‌روی زیارت و مراسم گوناگون دینی و انفاقات و صدقات واجب و مستحب در همه‌جا بویژه میان جوانان رونق یافت و تا امروز، روزه‌روز بیشتر و باکیفیت‌تر شده است.
۱۵	تسلیم‌ناپذیری و صیانت و پاسداری از انقلاب	در تمام این چهل سال، تسلیم‌ناپذیری و صیانت و پاسداری از انقلاب و عظمت و هیبت الهی آن و گردن برافراشته‌ی آن در مقابل دولت‌های متکبر و مستکبر، خصوصیت شناخته‌شده‌ی ایران و ایرانی بویژه جوانان این مرز و بوم به‌شمار می‌رفته است.
۱۶	محور تحقق نظام پیشرفته‌ی اسلامی	جوانان؛ محور تحقق نظام پیشرفته‌ی اسلامی
۱۷	همت و هشیاری و سرعت عمل و ابتکار	دنباله‌ی این مسیر که به گمان زیاد، به دشواری گذشته‌ها نیست، باید با همت و هشیاری و سرعت عمل و ابتکار شما جوانان طی شود.
۱۸	شانه‌ها زیر بار مسئولیت	مدیران جوان، کارگزاران جوان، اندیشمندان جوان، فعالان جوان، در همه‌ی میدان‌های سیاسی و اقتصادی و فرهنگی و بین‌المللی و نیز در عرصه‌های دین و اخلاق و معنویت و عدالت، باید شانه‌های خود را به زیر بار مسئولیت دهند،
۱۹	بهره‌گیری از تجربه‌ها	از تجربه‌ها و عبرت‌های گذشته بهره گیرند،
۲۰	نگاه انقلابی، روحیه‌ی انقلابی عمل جهادی	نگاه انقلابی و روحیه‌ی انقلابی و عمل جهادی را به کار بندند
۲۱	همت‌های بلند و انگیزه‌های بلند و انقلابی	همت‌های بلند و انگیزه‌های جوان و انقلابی، خواهند توانست آن‌ها را فعال و در پیشرفت مادی و معنوی کشور به معنی واقعی جهش ایجاد کنند.
۲۲	نیروی انسانی مستعد و کارآمد	مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور، نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی است. جمعیت جوان زیر ۴۰ سال که بخش مهمی از آن نتیجه‌ی موج جمعیتی ایجادشده در دهه‌ی ۶۰ است، فرصت ارزشمندی برای کشور است.
۲۳	ثروت عظیم	انبوه جوانانی که با روحیه‌ی انقلابی رشد کرده و آماده‌ی تلاش جهادی برای کشورند، و جمع چشمگیر جوانان محقق و اندیشمندی که به آفرینش‌های علمی و فرهنگی و صنعتی و غیره اشتغال دارند؛ این‌ها ثروت عظیمی برای کشور است که هیچ اندوخته‌ی مادی با آن مقایسه نمی‌تواند شد.
۲۴	مدیران کارآمد و پُرانگیزه و خردمند	فرصت‌های مادی کشور نیز فهرستی طولانی را تشکیل می‌دهد که مدیران کارآمد و پُرانگیزه و خردمند می‌توانند با فعال کردن و بهره‌گیری از آن، درآمدهای ملی را با جهشی نمایان افزایش داده و کشور را ثروتمند و بی‌نیاز و به معنی واقعی دارای اعتمادبه‌نفس کنند و مشکلات کنونی را برطرف نمایند.
۲۵	عیب بزرگ	گفته شده است که ایران از نظر ظرفیت‌های استفاده‌نشده‌ی طبیعی و انسانی در رتبه‌ی اول جهان است. بی‌شک شما جوانان مؤمن و پُر تلاش خواهید توانست این عیب بزرگ را برطرف کنید.
۲۶	امید و نگاه خوش‌بینانه	نخستین توصیه‌ی من امید و نگاه خوش‌بینانه به آینده است. بدون این کلید اساسی همه‌ی قفل‌ها، هیچ گامی نمی‌توان برداشت. آنچه می‌گوییم یک امید صادق و متکی به واقعیت‌های عینی است.
۲۷	شکستن محاصره‌ی تبلیغاتی	جوانان باید پیش‌گام در شکستن این محاصره‌ی تبلیغاتی باشید.
۲۸	پرورش نهال امید به آینده	در خود و دیگران نهال امید به آینده را پرورش دهید.
۲۹	راندن ترس و نومیدی	ترس و نومیدی را از خود و دیگران برانید. این نخستین و ریشه‌ای‌ترین جهاد شما است.

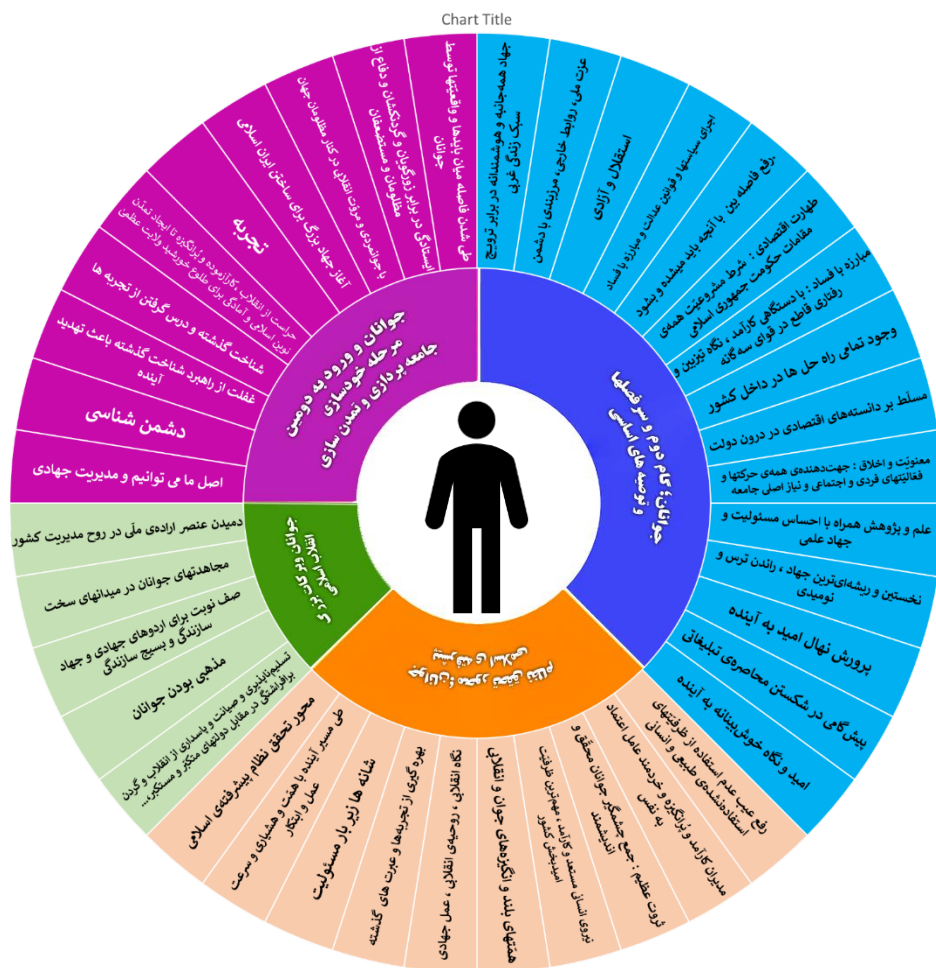
ردیف	مضامین پایه	شواهد (متن بیانات بیانان مقام معظم رهبری (مدظله) در بیانیه گام دوم انقلاب)
۳۰	علم و پژوهش	ولی اینک مطالبه‌ی عمومی من از شما جوانان آن است که این راه را با احساس مسئولیت بیشتر و همچون یک جهاد در پیش بگیرید. سنگ بنای یک انقلاب علمی در کشور گذاشته شده و این انقلاب، شهیدانی از قبیل شهدای هسته‌ای نیز داده است. به‌پاخیزید و دشمن بدخواه و کینه‌توز را که از جهاد علمی شما بشدت بیمناک است ناکام سازید.
۳۱	معنویت و اخلاق	معنویت و اخلاق: معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است، و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتمادبه‌نفس و دیگر خلقیات نیکو است. معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده‌ی همه‌ی حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛
۳۲	مسلط بر دانسته‌های اقتصادی	یک مجموعه‌ی جوان و دانا و مؤمن و مسلط بر دانسته‌های اقتصادی در درون دولت خواهند توانست به این مقاصد برسند.
۳۳	وجود تمامی راه حل‌ها در داخل کشور	جوانان عزیز در سراسر کشور بدانند که همه‌ی راه‌حل‌ها در داخل کشور است.
۳۴	مبارزه با فساد	این ایجاب می‌کند که دستگاهی کارآمد با نگاهی تیزبین و رفتاری قاطع در قوای سه‌گانه حضور دائم داشته باشد و به‌معنای واقعی با فساد مبارزه کند، بویژه در درون دستگاه‌های حکومتی.
۳۵	طهارت اقتصادی	همه باید بدانند که طهارت اقتصادی شرط مشروعیت همه‌ی مقامات حکومت جمهوری اسلامی است. همه باید از شیطان حرص برحذر باشند و از لقمه‌ی حرام بگریزند و از خداوند در این باره کمک بخواهند و دستگاه‌های نظارتی و دولتی باید با قاطعیت و حساسیت، از تشکیل نطفه‌ی فساد پیشگیری و با رشد آن مبارزه کنند.
۳۶	فاصله‌ای ژرف	با این همه، اینجانب به جوانان عزیزی که آینده‌ی کشور، چشم‌انتظار آن‌ها است صریحاً می‌گویم آنچه تاکنون شده با آنچه باید می‌شده و بشود، دارای فاصله‌ای ژرف است.
۳۷	عدالت و مبارزه با فساد	در اجرای سیاست‌ها و قوانین عدالت و مبارزه با فساد (نگارنده) چشم امید به شما جوان‌ها است؛ و اگر زمام اداره‌ی بخش‌های گوناگون کشور به جوانان مؤمن و انقلابی و دانا و کارداران - که بحمدالله کم نیستند - سپرده شود، این امید برآورده خواهد شد؛ ان‌شاءالله.
۳۸	استقلال و آزادی	بدهی است که «استقلال» نباید به معنی زندانی کردن سیاست و اقتصاد کشور در میان مرزهای خود، و «آزادی» نباید در تقابل با اخلاق و قانون و ارزش‌های الهی و حقوق عمومی تعریف شود.
۳۹	عزت ملی روابط خارجی مرزبندی دشمن	از ارزش‌های انقلابی و ملی خود، یک گام هم عقب‌نشینی نکند؛ از تهدیدهای پوچ آنان نهراسد؛ و در همه حال، عزت کشور و ملت خود را در نظر داشته باشد و حکیمانه و مصلحت‌جویانه و البته از موضع انقلابی، مشکلات قابل حل خود را با آنان حل کند.
۴۰	سبک زندگی غربی	تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زبان‌های بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت ما زده است؛ مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد که باز چشم امید در آن به شما جوان‌ها است.

جدول ۳- شبکه مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه‌ای ویژگی‌های شخصیتی جوانان مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در بیانیه گام دوم انقلاب
ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی	جوانان و ورود به دومین مرحله‌ی خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی	طی شدن فاصله میان باید‌ها و واقعیت‌ها
		ایستادگی و دفاع
		جوانمردی و مروت انقلابی
		جهاد بزرگ
		تجربه
		هراست از انقلاب تا ایجاد تمدن نوین اسلامی
		شناخت گذشته و درس از تجربه‌ها
		غفلت از راهبرد شناخت گذشته
		دشمن‌شناسی
		اصل ما می‌توانیم و مدیریت جهادی
عصر اراده‌ی ملی		

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در بیانیه گام دوم انقلاب
ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی	جوانان؛ محور تحقق نظام پیشرفته‌ی اسلامی	مجاهدتها در میدان‌های سخت
		اردوهای جهادی و جهاد سازندگی
		مذهبی بودن جوانان
		تسلیم‌ناپذیری و صیانت و پاسداری از انقلاب
		محور تحقق نظام پیشرفته‌ی اسلامی
		همت و هشیاری و سرعت عمل و ابتکار
		شانها زیر بار مسئولیت
		بهره‌گیری از تجربه‌ها
		نگاه انقلابی، روحیه‌ی انقلابی، عمل جهادی
		همت‌های بلند و انگیزه‌های جوان و انقلابی
	جوانان؛ گام دوم و سرفصل‌ها و توصیه‌های اساسی	نیروی انسانی مستعد و کارآمد
		ثروت عظیم
		مدیران کارآمد و پُرانگیزه و خردمند
		عیب بزرگ
		امید و نگاه خوش‌بینانه
		شکستن محاصره‌ی تبلیغاتی
		پرورش نهال امید به آینده
		راندن ترس و نومیدی
		علم و پژوهش
		معنویت و اخلاق
		مسلط بر دانسته‌های اقتصادی
		وجود تمامی راه حل‌ها در داخل کشور
		مبارزه با فساد
		طهارت اقتصادی
		فاصله‌ای ژرف
		عدالت و مبارزه با فساد
استقلال و آزادی		
عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن		
سبک زندگی غربی		

با توجه به نتایج بدست آمده، الگوی ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی دارای چهار بعد: جوانان و ورود به دومین مرحله‌ی خودسازی جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی، جوانان و برکات بزرگ انقلاب اسلامی، جوانان؛ محور تحقق نظام پیشرفته‌ی اسلامی، جوانان؛ گام دوم و سرفصل‌ها و توصیه‌های اساسی است. در این رابطه، شبکه مضامین مستخرج از بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در بیانیه گام دوم انقلاب در قالب شکل شماره ۲ قابل مشاهده می‌باشد.

شکل ۲- مدل شبکه مضامین الگوی ویژگی‌های شخصیتی جوانان مؤمن و انقلابی در کارآمدی نظام اسلامی مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

از میان تمامی ملت‌های زیر ستم، کمتر ملتی به انقلاب همت می‌گمارد؛ و در میان ملت‌هایی که به‌پاخاسته و انقلاب کرده‌اند، کمتر دیده شده که توانسته باشند کار را به نهایت رسانده و به‌جز تغییر حکومت‌ها، آرمان‌های انقلابی را حفظ کرده باشند. اما انقلاب پرشکوه ملت ایران که بزرگ‌ترین و مردمی‌ترین انقلاب عصر جدید است، تنها انقلابی است که یک چله‌ی پرافتخار را بدون خیانت به آرمان‌هایش پشت سر نهاده و در برابر تمامی وسوسه‌هایی که غیر قابل مقاومت به نظر می‌رسیدند، از کرامت خود و اصالت شعارهایش صیانت کرده و اینک وارد دومین مرحله‌ی خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است. درودی از اعماق دل بر این ملت؛ بر نسلی که آغاز کرد و ادامه داد و بر نسلی که اینک وارد فرایند بزرگ و جهانی چهل سال دوم می‌شود. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷)

این بیانیه در واقع تبیین گام «دولت‌سازی و جامعه‌سازی برای رسیدن به تمدن اسلامی» است و برای رسیدن به این مهم بایستی ساختار کلی حاکمیت بر اساس محورهای اصلی بیانیه و با همراهی همه اقشار ملت و دولت به سوی این هدف پیش رود ولی سول اینجاست. چرا نسل جوان مخاطب هستند؟ چون بار اساسی دولت‌سازی که زیر ساخت‌های آن ایجاد شده، روی دوش آنهاست و اگر آن‌ها اقدام نکنند، ساختارها به ایجاد آن زیرساخت‌های دولت اسلامی نمی‌انجامد. رسیدن به دولت اسلامی و تغییر دولت از دولت مدرن به دولت اسلامی با تمام مفاهیم خودش، احتیاج به یک زیرساخت‌هایی دارد که این نسل جوان هم می‌توانند و هم می‌خواهند که آن را ایجاد کنند نکته‌ی اصلی این است که این نسل فرهیخته و کارآمد، ظرفیت و انگیزه‌ی این کار و امید به تحقق این اهداف را دارد و خسته و مأیوس نیست.

بطور خلاصه نتایج این تحقیق نشان داد که بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، ایران اسلامی که زمینه‌ساز ظهور منجی عالم بشریت انشالله خواهد بود برای رسیدن به این هدف اصلی و آمادگی برای تشکیل دولت کریمه و مهدوی می‌بایستی خود را به عالی‌ترین درجات حاکمیت و مردم‌داری برساند و این ممکن نخواهد بود مگر با تکیه بر نسل جوان و مومن و انقلابی که بر اساس بیانات مختلف مقام معظم رهبری و خصوصاً در بیانیه فوق نسل جدید انقلاب این هدف را به سرانجام خواهد رساند. حال ما جوانان ایران اسلامی برای گام نهادن در این مسیر بایستی خود را به شاخصه‌هایی تجهیز نمائیم که این شاخصه‌ها در کلام رهبری به خوبی بیان و مشخص شده است که در این مقاله سعی گردید نکات کلیدی، اصلی و در واقع ویژگی‌های جوان مومن و انقلابی برای کارآمدی نظام اسلامی و نهایتاً برای رسیدن به آن هدف عالی تا ظهور امام زمان (عج) برابر شکل شماره ۱ و بصورت مدل مفهومی ترسیم و در اختیار نسل انقلابی و جوان ایران اسلامی قرار گیرد.

امید است بتوانیم در ترسیم چله دوم انقلاب تا رسیدن به دولت مهدوی نقش بی‌بدیل خود را ایفا نموده و از جوانان راه‌گشای این مسیر باشیم.

References

- ❖ Ebrahimi Kiapei, H., & Bozorginezhad, Y. (2021). The Role of Ayatollah Khamenei in Reviving Islamic Civilization Based on the Second Step of the Revolution Statement. *Journal of Islamic Wisdom and Education*, 17(56), 112-91 [In Persian].
- ❖ Aqbal Hadees, R., & Rajabi Farjad Hajiye. (2020). Model of Good Governance in the Second Step of the Islamic Revolution Statement. *Journal of Scientific Research on the Islamic Revolution*, 9(4), 111-136 [In Persian].
- ❖ Aghabakhshi, A. (2000). *Political Science Dictionary*. Chapar Publications [In Persian].
- ❖ Badri, A. (2020). Youthfulness in the Second Step of the Islamic Revolution Statement: Based on Quranic and Narrational Foundations. *Journal of Scientific Research on the Islamic Revolution*, 9(4), 336-360 [In Persian].
- ❖ Office of the Supreme Leader of the Islamic Revolution. (n.d.). Retrieved from www.khamenei.ir [In Persian].
- ❖ Research Center for Vision and Future Studies. (2019). Preliminary Framework for the Regulations of Recruiting and Promoting University Faculty Members Based on the Second Step of the Islamic Revolution Statement. Expediency Discernment Council [In Persian].
- ❖ Jafar Turkzadeh, M., Amiri Tayebi, M., & Mohammadi, G. (2017). Designing a Model of Jihad-Based Management Based on the Statements of the Supreme Leadership [In Persian].
- ❖ Dehkhoda, A. A. (1940). *Lexicon*. National Bank [In Persian].
- ❖ Raji, S. M. H., & Khatami, S. M. R. (2019). The Step of Civilization. Office of Dissemination of Teachings [In Persian].
- ❖ Rashidi, A. H., Nasratpanah, M. S., & Moradi, M. H. (2020). Analysis of the Critical Discourse of the Second Step of the Islamic Revolution Statement Using Norman Fairclough's Approach. *Basij Strategic Studies*, 22(83), 39-65 [In Persian].
- ❖ Shokouhi, G. (1999). *Education and Training and Its Stages*. Astan Quds Razavi [In Persian].
- ❖ Kuchakoff. (1992). *Child and Adolescent Psychosexual Education*. Bonyad [In Persian].
- ❖ Goodarzi, G., & Hasani Moghadam, S. (2020). Design and Explanation of the Model of Civilization-Building Institutions Based on the Analysis of the Content of the Second Step of the Revolution Statement. *Journal of Islamic Management*, 2020 [In Persian].
- ❖ Lipset, S. M., & Reza. (1995). Legitimacy and Efficiency. *Culture and Development*, 18 [In Persian].
- ❖ Mohammad Ali, M., et al. (2019). Reconstruction of the Architecture of the NAJA Organization According to the Second Step of the Islamic Revolution Statement. *Journal of Strategic Studies of NAJA*, 4(14), 98 [In Persian].
- ❖ Office of the Supreme Leader. (2018). *Second Step of the Islamic Revolution Statement*. Tehran [In Persian].

- ❖ Moghaddasilechahei, A., Sha'bani, H., Khatami, B., & Izadirad, R. (2019). Presentation of the Model of Components of Revolutionary and Vilayati Management in the Army Based on the Second Step of the Islamic Revolution Statement. Tehran [In Persian].
- ❖ Moghimi, S. M. (2018). The Second Step of the Revolution Statement: The Roadmap of Islamic Iranian Progress. *Journal of Islamic Management*, 26(3), 97 [In Persian].
- ❖ Malekoutian, M., & Ketaei, A. (2020). The Second Step of the Islamic Revolution Statement and Its Operational Strategies and Solutions. *Journal of Scientific Research on the Islamic Revolution*, 9(4), 7-27 [In Persian].
- ❖ Najafi Sayar, R., Nikounezhad, A. (2020). Indicators of Good Governance in the "State for the Sake of the Islamic Revolution" According to the Second Step Statement. *Interdisciplinary Strategic Studies*, 10(41), 173-200 [In Persian].
- ❖ Nasratpanah, M. S., et al. (2020). Critical Discourse Analysis of the Second Step of the Islamic Revolution Statement Using Norman Fairclough's Approach. *Basij Strategic Studies*, 22(83), 98 [In Persian].
- ❖ Braun, V. & Clarke, V. (2006). "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101.
- ❖ Creswell, John (2009). *Research Design Quantitative, Qualitative, and Mixed Method Approaches*. Sage Publication, 3th Ed.

